

708

BARANYA VÁRMEGYÉNEK ORVOSI HELYIRATA.

B
883

S z e r z é

Höllting Miksa,

orvos-felsőfokú, t. Baranya vármegye' t. főorvosa,
a' királyi magyar természettudományi társulat' ren-
des tagja és a' magyar orvosok és természetvizsgálók
VI. nagygyűlésének egyik titoknokja.

29072

Pécssett,
Nyomatott a' lyc. könyvnyomó-intézetében.
1845.

Orvosi helyírások' haszna tagadhatatlan. A' helynek, hol lakunk általános egészségi állapota nemcsak az orvosra, hanem a' kormány és minden egyes lakóra nézve is felette fontos. A' kormányt érdekli a' tárgy, mert a' köz testi jólétre gondoskodás első kötelességei közé tartozik; mert csak egészséges polgárok munkások, 's munkásság hoz jólétet és szerencsét egyesekre úgy, mint az álladalomra. Az egyes lakó illy helyiratok által avattatik azon viszonyok ismeretébe, mikről az ő, 's laktársai épsége függ. Végre, ki ne olvasná szívesen lakhelye sőt önnön maga előadását illy fontos és eddig még nem érintett tekintetekben? — A' föladás azonban nehéz, úgy annyira, hogy a' jeles orvosi helyírások általában a' ritkaságok közé tartoznak. Mert a' tárgyak' különfélesége többek' összemunkálását teszi szükségessé, a' kutfók' vizsgálata, az adatok' gyűjtése töménytelen akadályokkal jár, kivált nálunk, hol vajmi sok dolog még bölcsőjében fekszik. 'S mert az illy helyirat leginkább a' leirt táj' lakóitól olvastatik, a' legszigorubb szabatosságot, pontosságot és hűséget kívánja, annyira, hogy a' legkisebb kicsiség, máskép adva mint van, tetemes szemrehiányást szerez az írónak.

Dr. Schedel Ferencz.

Csak helyben
használatra

**MÉLTÓSÁGOS
SZÉKHELYI IFJ.**

MAJLÁTH GYÖRGY

URNÁK,

**T. BARANYA VÁRMEGYE'
FŐISPÁNI HELYETTESÉNEK,**

KI
SZÓVAL, IRÁSSAL, TETTEL
A' HAZA' JAVÁT,
A' FEJEDELEM ÉS NEMZET' DICSŐSÉGÉT,
BARANYA' TEKINTETÉT ÉS JÓLÉTÉT
ERNYEDETLEN ÁLLHATATOSSÁGGAL, RITKA BÖLCSESSÉGGEL,
TÁNTORITHATLAN IGAZSÁGSZERETETTEL
ELŐMOZDITANI, EMELNI, ÖREGBITNI
TÖREKSZIK,
MÉLY TISZTELETÉNEK ZÁLOGÁUL
A.

a' fierro.

Méltóságos Főispánhelyettes Ur!

Azon bizodalom, mellyre Méltóságod megbecsülhetlen kegyessége és leereszkedő nyájassága által szívemet magas személye iránt gerjeszté, bátorított, hogy munkálatom' zsongéját Méltóságodnak ajánlanám határtalan tiszteletem' csekély jeleül, és azon őszinte hálának, mellyel Méltóságodnak tartozom némi bizonyságául. De kinek is ajánlhattam volna inkább Baranya' orvosi helyiratát, mint épen Méltóságodnak kinek szive, a' historiai dicső név alatt, hazánkért általában és Baranyáért különösen olly hön dobog, kinek honfui magasztos keble szent érze-

lemmel csügg mindenben, mi megyénk' áldott té-
rein az általános jobblétet akármikép emelheti,
előmozdithatja, és kiről beiktatása' alkalmával
nem a' hizelgés, nem a' vérmes reményü hevü-
let, hanem az őszinteség és a' legbensőbb köz-
meggyőződést tolmácsoló megfontolás a' megye
színe előtt állítá, hogy Baranya' jobb korának
hajnala kormányának Méltóságod általi átvéte-
lével tünt föl. Igen, Méltóságodnak, ki a' leg-
közelebb mult két hongyülésen Baranya' tekinte-
tét olly igen emelte, ki adozó népünknek eddig
is szerető kegyes atyja és hathatós pártolója

vala, szentelhettem legnagyobb joggal jelen szerény művemet, mellyen a' tudomány, a' szívem' minden érzeménnyével és lelkem' minden erejével szeretett megyém' szent érdekében irtam. Jól tudom ugyan, hogy parányi erőm' e' tökéletlen szülötte nem méltó Méltóságod nagy nevéhez; de merem mégis fáradozásom' legédesb' díjául reményleni, hogy Méltóságod szokott kegyességével veendi azt ótalma alá, nem tekintvén csekélységét, hanem a' jó szándokat, mellyel azt tevém, mi tőlem kitelt.

Isten éltesse Méltóságodat a' legkésőbb emberi korig a' király, haza, és különösen Baranya' hasznára és fényes családjának diszére állandó ép egészségben! — Én határtalan legmélyebb tisztelettel maradok

Pécsett, junius' végén 1845.

Méltóságodnak

*legalázatosabb szolgálója,
Dr. Höbbling Miksa.*

ÜDVÖZLET

a' Pécssett 1845 aug. elején összegyűlt magyar orvosok' és természetvizsgálóknak.

Magas örökre lelkesül
Polgáraink' mindegyike,
Hogy ennyi jeles **honfinak**
Üdvözetét nyujthatja be;
'S az érző lanthur volna tán,
A' sok öröm közt egy maga,
Melly égve várt vendéginek
Üdvözlő dalt ne mondana?!

Légy fönnen üdvözölve hát
Te szép **füzér!** ő általa,
Mellyet jelesb virágiból
A' nagy **természet** font maga:

Hogy tűzne, mint az égi bolt,
Ha csillagfény ragyogja át,
Magyar hazánk' babértalan
Fejére ékes koronát,

Légy üdvöz, diszes **társulat!**
Dicső küzdelmed' színhelyén,
Kiért egy hon vetélkedik —
Körünkben üdvözöllek én;
'S a' kit magas királyi kegy
Olly fényesen kitüntetett,
Hogy lenne tág hatásköröd
Önálló 's hosszú életed!..

Ám szent a' cél, a' munka nagy,
Küzdelmetek — az **ösanya,**
Kinek gyönyörjein a' bölcs
Csügg egyaránt 's a' lant' fija;
Keblén a' gazdag ércz terem,
Növény virul, 's a' földkirály,
A' lények' millióival
Bő tápot 's üdveket talál.

'S mint méhe fáradatlanul
Elszállva völgyön és hegyen,

Kis porszemekben gyűjti meg
Mézét a' nyíló kelyheken:
Bejárván messze téreket,
Munkában csüggedetlenek,
Szorgalmatok' termékeit
A' honoltárra gyűjtitek;

Mert szent a' cél: a' hon' disze
'S közvirradásnak hajnala!
Melly kebletek' hő rejtekén
Nemzetérdekké lángola,
Hogy lenne nagy, 's dicső hazánk
'S kiküzdve érdemelt helyén
Nemesb örömmel töltse meg
Minden igaz magyar szívét.

A' **hon** tehát 's a' tudomány
Hozott körünkbe **bennetek**,
Fogékony szünkben legdicsőbb
Két eszmét szentesítve meg,
'S nemes példát mutatva rá,
— Minél dicsőbb alig lehet —
Mint kell szeretni tudományt,
'S emelni véle nemzetet!

'S mig kiszólja hódolat-
'S üdvözlétét, hő lantomon,
Hogy messze földre zengjen el,
A' hűrt magasra hangolom:
„A' legnemesebb küzdelem
E' hont áldással töltse meg,
'S a' küzdelemnek bajnoki
Soká 's örömben éljenek!!”

E L Ő S Z Ó.

Azon reám nézve megbecsülhetetlen kitüntetésemért, melly szerint a' magyar orvosok és természetvizsgálók' VI nagygyűlésének egyik titoknokául elválasztattam, úgy véltem, nem fejezhetem ki jobban legőszintébb tiszteletteljes hála-
lámot t. cz. választóim iránt, mintha megkísértem orvosi helyiratát adni azon megyének, mellynek keblében gyűlendenek ők hatod izben össze-
társulatuk' legüdvösb célját előmozdítandók. Érezvén azonban tehetségeim' parányiságát és a' kitűzött föladat' nehézségét, valamint az időnek fölötte nagy rövidségét, csak azon biztos remény, hogy t. ügyfeleim nem vetendik meg munkálatom' zsebéjét és elismerendik törekvéseimet, késztetett kísérletem' közzétételére. Ha ők azt úgy veendik, mint irántoki határtalan tiszteletem' csekély jelét, és elviendik magokkal, mint a' hatod izi összejövetelök' alkalmával Pécssett töltött eredménydus napoknak némi emléknyét, igen boldoggá fognak tenni. Egyébként pedig eltökélt szándokom, e' parányi munkálatomat, mellyet jelenleg magam is csak orvosi helyirat' sietve irt tökéletlen némi vázlatának tekintek, idővel bővíteni, tökéletesíteni, hogy azt annál érdekesebbé és hasznosbbá tehessem.

A' most említett czél' minél biztosabb elérésére, úgy hiszem, ezután sem fogják tőlem megtagadni kegyeiket és közremunkálásukat azok, kik eddigelé sziveskedtek ügyemhez segédkezeket nyújtani; miért is legszentebb és legkedvesb kötelességeim' egyike, ezzel nekik legforróbb hálámat nyilván kijelenteni. Tartozom pedig a' legnagyobb hálaköszönettel főkép nm. nagykéri Scitovszky János ur, pécsi püspök és a' magyar orvosok és természetvizsgálók' VI nagygyűlése' elnökének, valamint méltóságos székhelyi ifjabb Majláth György ur, t. Baranya vármegye' szeretve tisztelt főispánhelyettesének; minthogy a' föntisztelt püspökelnök méltóztatott minden baranyai kath. lelkész urakat körlevelek által fölszólítani plébániájok' leírásának a' legközelebb mult april' végeigi elkészítése és beküldésére; a' méltóságos főispánhelyettes ur pedig a' tudományok iránti közönsegesen elismert szeretetét és pártolását az által ujlag kegyeskedett kitüntetni, hogy nemcsak a' megye' levéltárát nyittatá meg használatomra, hanem egyszersmind magánylevéltárából is önkényt szolgált a' legbecsesebb adatokkal. A' megyei t. cz. lelkes tisztviselő urak is legszivesben gyámolíták mindenképen vállalá-

tomat; miért is nekik igen - igen lekötelezettnek vallom magamat. Hálával tartozom továbbá Baranya' mindenvallásu t. cz. lelkeszeinek azon kitünő készségért, mellyel a' nekik tett kérdésekre felelni sziveskedtek, és úgy vélem, nem róhatom le jobban irántuki tartozásomnak egyik részét, mint ha itt nyilván vallom, hogy ítéletem szerint jelen körülményeinkben csak úgy irattathatnék le édes hazánk' állapota minden tekintetben lehetőleg legtökéletesebben, ha ügyfeleik országszerte szinte olly kimerítő pontosság, ügyesség és készséggel adnának feleleteket az eleikbe vagy egyesek vagy pedig, mi leginkább kívánandó volna, valami társulat által adandó kérdésekre, mint ezt Baranyának lelkes egyházi egyénei tevék. Ugyanezen szempontból indult ki legujabban a' cs. k. bécsi udvari főpostahivatal is az által, hogymennyire tudom, legalább a' pécsi pöspöki megye' plébánusainak nyomtatott rovatos táblákat küldött azon kérelemmel, töltsék meg az említett rovatokat a' szükséges adatok' pontos följegyzésével, mit ők legszivesben megis tettek; és mennyivel nagyobb örömmel tennék meg ők szinte azt, sőt még többet is, valami hazai intézet vagy társulat fölszólítására. Csak azt sajnálom, hogy a' t. cz.

XVI.

lelkipásztorok' érdemtelves t. cz. előjáróik' kegyes közbejárására nyert feleleteket nem használhattam az időnek rövidsége miatt, úgy mint kívántam volna. Végül még a' legszivesb hálával azt is meg kell említenem, hogy baranyai ügyfeleim közül tek. Czirer Antal, megyei, Pátkovics József pécsvárosi főorvos urak, Dr. Huta János ur, pécsi gyak. orvos, aztán Dr. Kugler Leopold, Klein György, Simonyi József, Bedekovics Alajos kerületi sebész urak is sziveskedtek munkálatomat elősegíteni azáltal, hogy általam megkérgetve szívesen szolgáltak a' szükséges adatokkal, valamint tudós Nendtvich Tamás pécsi vegyszerész ur is Vilmos szépreményű fiával együtt. Mindazáltal, jól tudom, mégis sok érdekes hibázik munkálatomban, mit azonban kegyesen el fognak, úgy hiszem, tisztelt olvasóim és bírálóim nézni márcsak a' főnérintett okoknál fogva is, és meggyőződve levén arról, miszerint sem költséget, sem fáradságot nem kíméltem a' lehető leghitelesebb adatok' megszerzésére, és a' legnagyobb hálával fogom venni a' velem közlendő utbaigazításokat, és fölvilágosításokat, lelkiismeretesen használandó azokat munkámnak másodszori kiadásában.

ELSŐ SZAKASZ.

1. §.

Baranya vármegyének fekvése, határai, kiterjedése, földismereti viszonyai.

Baranya, mely egy részét tette a' nagyterjedelmű Pannoniának és több asiai és europai nemzeteknek gyűl és lakhelye volt, de kik mindig kiszoríták egymást, míg a' magyarok a' kilenczedik század' végén ezen földet elfoglalták, fekszik Magyarországnak déli végrészeiben a' drávántuli kerületnek, melyet hibásan neveznek még most is némellyek Slavoniának, éjszaki oldalán az éjsz. $45^{\circ} 34'$ és $46^{\circ} 24'$ és a' keleti hossz. $35^{\circ} 32'$ és $36^{\circ} 41'$ között Ferrótól.

Határai: Keletről a' Duna, mely által Bács vármegyétől választatik el; délről a' Dráva, mely leszakadván a' stájér hegyekből, Baranyának és szomszéd Verőczének alacson partjai között sebes futtában számtalan kanyarulatokkal hömpölyög; nyugotról Somogy vármegye; éjszakaról pedig Tolna vármegye, mellynek napkeleti végénél Pest vármegyével is összeütközik.

Kiterjedése Lipszky szerint $91\frac{7}{10}$ négyszög mérföld, Kóczian József baranyamegyei tisztí mérnök szerint pedig csak $83\frac{8}{10}$ □ bécsi postamérföld. Legnagyobb hossza éjszokról délre, Dombovártól Eszékig 13 —, legnagyobb széle pedig nyugotról kelet felé Szigetvártól Mohácsig 8 mérföldnyi. — Használható földje Fényes szerint 734,511 hold u. m. 321,882 hold szántóföld; 50,044 h. szőlő; 10,228 h. kert; 266,865 h. erdő.

Az egész megyének ezen térsége háromszöget képez, melynek oldalait a' Duna és Dráva, alapját pedig Somogy és Tolna illető határai képezik. A' Duna és Dráva' mentében rónaság képi fölületét; éjszaki-nyugoti része pedig hegyes.

Hegyei mind azon hegység' lánczolatához tartoznak, mely sz. Gotthárd mellett Stájerországból bevonul hazánkba és Vas, Szala, Somogy vármegyéken keresztül Baranyába is áthúzódik. Baranya hegyei több ágozatokra oszlanak, melyek között a' következő három érdemel leginkább figyelmet :

1-ör. A' *Mecsek*, melyet Istvánffy majd Merzetumnak majd Mecekusnak nevez, középmagaságú hegy. Kezdődik Szegszárdnál, vagy megyénket tekintve, inkább Nádasdnál, és délnek tartván elnyulik Pécs felé Kővágószőlősig, itt megalacsonyodik és dombok és halmak' alakjába Szigetvárig és tovább terjed. Hossza megyénkre nézve 7 mérföldnyi. Déli oldalát többnyire sző-

lők és egyéb szelid gyümölcsfák, tetejét, éjszaki és napnyugoti oldalát gazdag makkos erdők födik. Legmagasabb csucsa Pécsvárad mellett a' Zengő, aztán az, melly Pécs mögött pompáz és az ugynevezett Jakabhegy, melly, nemcsak gyönyörűsége kilátásáról, legtisztább és leg-egészségesebb kutvizéről, hanem egyszersmind arról is nevezetes, hogy legregényeseb tetején állott az egyetlen egy magyar szerzet', értem a' paulinokat, első kolostora, Bertalan pécsi püspöktől 1225-ben létre hozatva. Alig lehet Pécsről valahová szebb kirándulást tenni, mint e' kies vidékre, melly nemcsak a' leggyönyörűebb kilátással jutalmazza meg az egyébként kellemes ut' kevés fáradoalmait, hanem egyszersmind visszaidézi látogatóinak emlékezetébe az elmúlt ősidőt kolostorai és jámbor vasszorgalmú szerzete-seivel.

2-or. A' *siklói* hegy, Villánytól Szent-Mártonig húzódik. Hossza mintegy 4 mérföld.

3-or. A' *baranyavári*. Kezdődik Monostornál és két mérföldnyi menetele után Batinánál a' Dunába elvesz.

Ha a' nevezett hegyvonaloknak geológiai alkatását vizsgáljuk és geognosiai adatokkal, mellyeknek annyi romjait és maradványait, tengeri állatok' csontjait stb. találjuk, ugy bizonyosan elhitethetjük, hogy valaha hegységünket, következőleg egész megyénket is, vizek boríták vala. A' hajdani „mare album” ,fejér tenger' egyik

szélső része megyénket is érinté, jelesen elfoglalá éjszaki részét egészen, itten találván határait főhegyvonalunkban, melly Helyesfától Vé-
méndig huzódik.

Hegyeink átalában véve leginkább mészkő-tömegek, mellyeken az újabb képletek nyugosznak. Tartoznak tehát a' második képlethez vagyis az átmenetszaki hegyekhez, alkotási idejökre nézve középhelyet foglalók az első és harmadkori vagy is legújabb képletek közt.

Mint átmenetszaki hegyek jeleskednek magasságuk és kiterjedésök, nyílt hasadékaik és barlangjaik ¹⁾ által, mellyekben tufa vagyis darázs és csepegőkő találtatik.

A' mészkő, mint átmenetszaki, tömörsége és sokféle színe által kitűnő, melly tulajdonaival a'

¹⁾ Leginkább nevezetes az abaligeti barlang, melly a' mecseki hegyláncz' éjszaki oldalában találtatik, Pécs-hez $1\frac{2}{3}$ mérföldre. Hossza 500 ölre terjed. Bővebb leírását a' derék Kölesytől lásd a' Tudományos Gyűjteményben. — A' mánfai határban is találtatik csöppkövi barlang. Bemenete igazán pompás és nagyszerű sziklaboltozatban van, de belül a' barlang né-melley helyen igen alacson és iszapos. A' legközelebb mult tavaszkor 50 ölnyre benne valék, de az ott talált sok víz miatt, tovább nem haladhattam; hallám azonban mánfai lakosoktól, hogy száraz nyáron a' pásztorgyermekek sokkal messzebb szoknak bemenni, zsiros ruhadarabokból csinálván magoknak mécsét. Különös az, hogy mind a' mánfai mind az abaligeti barlangokból sebes patakok zúdulnak ki.

baranyai márvány nem csak különfélesége, hanem egyszersmind jelessége által igen alkalmas levén szobrászati alkotmányokra, fölülhalad legtöbb más magyar márványt.

Ezen átmenetszaki mészkőn ujabbkori képletek fekszenek, mikhez tartoznak:

A' régiebb vörösszínű homokkő, mellynek hatalmas rétegei Kővágószőlősnél az ugynevezett Jakabhegyet fődözik, innét Cserkuton át egész az országutig lenyulván. Belőle igen jó malomkövek készülnek főkép Kővágószőlősn. — Az ujabb képletszakaszbeli homokkőhöz kapcsolva van

A' kőszén. Rétegei Pécestől éjszak-kelet felé Szabolcs, Vasas, Váralja, Máza, Császa, Szász, Kárász, és Komló' irányába vonulnak el. Berks ur, a' pécsi k. bányakerület' tudós igazgatója mélytudományu vizsgálódásai' következtében állítja, hogy hihető, miszerint nemcsak a' budavidéki mész és homokrétegek alatt, hanem még Bács és több szomszéd megyének homokrétegei alatt, mint az egykori „féjer tenger” medrének mélyében hatalmas kőszéntelepek fekszenek (Steinkohlenflötze).

Ezen kőszénrétegek, mellyek rendesen a' homok és palakővel (schistus argillaceus) változnak, helylyel néhány hüvelknyi, helylyel pedig több ölnyi vastagságuk. Miután azonban csak 50 év óta ásatnak nálunk, legalsóbb rétegeik, vagyis alapjaik, mellyeken fekszenek, még un-

csenek megvizsgálva. Ugyan Berks ur' állítása szerint minden kétségen túl van, hogy kőszentelepeink is legrégebb képletszakaszbeliek, mit többek közt az is bizonyít, hogy ezen kori képletnek elválhatlan társai telepeinkben is megvannak u. m. a' már mondottakon kívül a' palakő, Schistus lithantracicus, ferrum ochraceum argillaceum (Braud- oder Kohlen-Schiefer, Thon-Eisenstein) stb.

A' kőszénrétegek azonban a' velök összekapcsolt homokrétegeknél kisebb kiterjedésűek.

Ezen régiebb képletekhez az ásványos-növény-kőszén is tartozik, melly nálunk nagy mennyiségben találtatik. És mi igen-igen nevezetes és ritka tűnemény, a' vasasi bányákban kőszéné vált pálmaágok is ásattak ki már többször.

Némelly más ásványok, mellyek megyénkben előfordulnak, még szorgosabb vizsgálatot ohajtanak. Így bizonytalan, valljon a' Szászvár és Magyar-Egregy mellett találtató bazált és a' Hetény körül előforduló kovacs-porphyr valószínű-e az, minek állítatik. Chalcedon is találtatott már nálunk és némelly más ásvány, melly azonban nyilvánosan másounnan neptuni alluviumok által hozatott tájunkra.

Ezen ásványi ritkaságok' figyelmes megvizsgálása igen-igen ohajtható, hogy a' megyénk' földismereti viszonyait nyomó sok kétely a' tudomány' érdekében fölösszlássék. Némellyek' állí-

tása szerint az asphaltnak is nyoma volna a' mecseki hegylánczban. (?)

Homok és csigamész is sok taláztatik megyénkben az említett kőszénhegyek tövétől lefelé a' Duna és Drávamelléki síkságig. Így egyik homoktelep Szabolcsnál az ugynevezett homok-hegyet képi, Pécssett is építéshez sok jó homok van. Fazekas-Boda és Kékesd mellett számos csigakövüések mellett kővé vált asteriák is taláztatnak. Pécsváradon pedig csak nem az egész halom, mellyen a' kath. templom fekszik, *Ostrea edulis* féle kővületekkel van földve. Pécssett ezen mészképletek a' kőszéntelepek közt fordulnak elő.

Hozzávetőleg a' vaskőről is kell itten emlékeznünk, melly mindenütt tatáztatik hol tetemes kőszéntelepek előfordulnak, következőkép nálunk is. Igen hihető, hogy hajdan Vasas és Pécsvárad körül vasbányáink voltak. A' múlt század' végefelé bizonyos Hasenbendl sokat fáradozott annak kikutatásában, valljon lehetne nálunk bányamivelésre elegendő vaskövet találni, de siker nem koronázta igyekezetét. Legujabban a' pécsi vasgyár' igazgatósága karolta föl ismét ezt az ügyet, és nem veszté meg reményét, hogy megtalálандja azt, mit keres. Eddigelé a' földfölvületén 12 — 20 fontos vaskövek taláztatnak ugyan ittott, de a' föld' gyomrában még nem igen akadtak nyomukba. Berks ur azt véli, hogy elvétve lehetne talán itt vagy ott tetemes vasanyagtelepet találni, de a' siker' bizonytalan volta

miatt nem érdemes azt nagy költséggel keresni. Egyébként nincsenek még hegyeink' természettudományilag megvizsgálva, és mi e' tekintetben történt, az egyedül csak Berks' urnak, a' pécsi bányászati kerület' igazgatójának köszönhető. Mit hegyeink' alkatrészeiről a' hazánk helyirati ismertetésében olly fényes hirű Dr. Zipser Sopronyban 1820-ban megjelent munkájában közölt, azt is leginkább Berks barátjának sziveségéből nyerte. 1818-ban meglátogatta ugyan Pécs' városát és környékét Beudant, a' híres franczia természetvizsgáló; de mint maga vallja, csak futólag „Voyage mineralogique et geologique en Hongrie. Paris, 1822” czimű munkájában többek közt így ír a' jeles tudós: „A' Pécs' városának éjszaki részén emelkedő hegyek egészen mészkőből állanak és legalsóbb részeikig be vannak szőlővel ültetve. A' városhoz legközelebb eső ágozatokban igen igen bűdös mészkövek találatnak, mellyekkel számos terebratulák kapcsolvák. A' szőlők fölötti hegységben szinte mészkő fordul elő; de ez lényegesen elüt az előbbtől, minthogy tömöttebb és nincs csigakövéletekkel vegyítve, nem is olly bűdös mint az először említettem. E' mészkőtelepek igen nagy kiterjedésűek és csak ott vesznek el, hol a' kőszéntepek kezdődnek. De sehol sem birtam kivenni a' mész és homokkövek közti viszonyokat; minden, mit mondhatok, az, hogy e' vidék' belső alkatrésze a'

mészkö, melyly egyébkint a' vörösös homokköveknél sokkal idősb; összes tapasztalataim után azonban nincs elválasztva a' vörös homokkö a' szén-homokkótól. E' pécsi kirándulásom után Vasasra mentem. Közel még a' városhoz, a' pécsváradi utnak bal részén fekvő dombokban párisi mésztelepeket vettem észre, melyek hihetőn az egész közellevő rónaságon is előfordulnak; és e' szerint, úgy látszik, a' párisi mészképlet Budapestről levonul a' Dunának síkjain egészen az azokat határozó nyugoti hegylánczokig.... A' vasasi kőszén, úgy látszik, igen jó tulajdonsággal bír és tartozik a' palakőszénhez. Az utósó látható, kőszéntelep fölött igen finom és keményedő homokkö-tömeg találtatik, melyly végre a' jegesedett kőnemek jellemét tünteti ki. Továbbá a' kőnek olly neme is fordul itt elő, melylyet e' helyen nem igen keresne az ember; ez pedig a' kovacsféle kő, melyly a' tömött zöldkö (grünstein-compacte) közönséges jellemét mutatja és igen nagy tömegekben jelentkezik... A' porphyrt nagy mennyiségben mutatkozik a' Székről Pécsre vezető főuton és pedig különféle színben; van sötét barna, és tiszta fekete, vérpiros és sárga összekötési anyagu. Én úgy tartom, hogy e' porphyrok a' vörös homokkö' képletéhez tartoznak. Azon hegyeket is megvizsgáltam, melylyek Pécsnek nyugoti részén terülnek el; de itt a' vörösös homokkőnél egyebet nem találtam. E' kövekből házak, utak és hidak épittetnek. Úgy látszik,

hogy e' kõnem délnyugot felé egész a' drávai mocsárokig elhuzódik. — Siklósra a' tartós eső miatt nem mehettem, de kétségen tul van, hogy azon hegyláncz, mellyet azon tájon láték, legnagyobb részt átmenetszaki mészkőből áll.

Találtatik tehát Pécsett: Fekete mészkő; kétféle szénhomokkő u. m. durvább szemekből álló és palahomokkő; palaagyagkő vagyis bűdös-mész; szenes szénhomokkő (grés houiller charbonneux); kőszéntelepek; különféle homokkővek; zöldkő; vöröshomokkő; vörös porphyr telepek- és fészkekben; végre gyántakő is találtatik e' homokkővek közepett.

A' pécsi homokkő jelesebb mint az, melly a' karpatokban találtatik; a' kőszén is gazdagabb itt, és földöztetik valami sajátyszerű zöldkő által. Ez a' vörös porphyr miatt nevezetes; és minden oda mutat, hogy mind ezen zöldkő mind pedig a' porphyr neptuni eredetű. Eddig Beudant. Mind-ez Kleinschrodnek „Min. und geognostische Beschreibung von Ungarn“ czimű, Leipzigben 1828-ban megjelent könyvében is mondatik. Legujabban azt hallók, hogy Hetény mellett a' kőnyomat' használatára is találtatnának olly kövek, mellyek az austriai birodalomba igen nagy árért Bajorhonból hozatnak be. Bár igaz lenne!

2. §.

Baranyának folyó és pangó vize.

A' Dunán és Dráván kívül számos apró patakja van Baranyának, mellyek leszakadván a'

mecseki hegyekről vagy pedig szomszéd Somogy vármegyéből betoldulván, rendetlen folyásban átfutják az egész megyét és részént a' Dunába részént pedig a' Drávába öntik vizeiket. Az elsők között legnevezetesebb a' *Karasicza*, aztán a' *pécsi* és *hetényi* viz, mellyek már rendes medrekben folynak; az utóbbiak közt az Okor, Almás, Gyöngyös és a' Feketeviz említendő; ezek rendetlen kanyarulatokban hömpölyögvén, gyakorta kiáradnak és Baranyának nem csekély részét nemcsak haszontalan, hanem egyszersmind káros mocsárrá változtatják.

A' tavak közt említésre méltók azok, mellyek a' bellyei, dárdai és siklósi uradalmakban fekszenek és a' közönséges halaknak többféle nemeivel bővelkednek. Mesterséges halastó azonban nincsen megyénkben.

E' vizek körül igen-igen sok történet már az újabb időkben, de mindazáltal még igen sok tenni való van hátra. Legtöbb károkat okozott eddigelé a' Dráva, miknek gátlására eleinte Somogy, Baranya és Verőcze vármegyék' részéről vegyes kiküldöttségek kezdettek munkálkodni egész 1818-ig; ekkor pedig királyi biztosok nevezettek ki, kik egymás után ekkép következtek: gróf Szécsen István; gróf Amade Antal, gróf Győry, Skerlecz József, báró Bedekovics Lajos és végre 1839-ben Ürményi Ferencz ő excellentiája, ki most is hiven munkálkodik ezen ügyben. Ásattak pedig eddigelé 15,653 ölnyi

hosszu átvágások, jelesen Baranya adózói által 9328 öl, Verőcze által 6205 öl, és Somogy által 120 öl. Miből azonban némellyek károsoknak találtatván, nem használtattak. 1834-ben 3295 ölnek kiásatása rendeltetett meg; de ezen határozat 1844-ben a' királyi biztosság által megsemmisített. Megásandónak elhatároztatott legújabbán 3026 öl; és 1140 ölnek megásatása meg is kezdetett már. Épen midőn e' sorokat írárok, jött azon legszomorítóbb tudósítás, hogy junius elején a' Dráva annyira kiáradott, hogy a' most említettem, tömérdek fáradsággal és munkával emelt töltéseket nagyobb részt megrongálta, és áttörvén rajtok, több helységeket egészen elöntött, csak magának a' bellyei uradalomnak eddigelé 100,000 forintnyi kárt okozván. Pedig a' stájer hegyeken sok hó mégcsak most kezd olvadozni. Valóban megyénk' adózói nem képesek már e' szilaj folyónak hathatós gátot vetni, és ha országos segílyt nem nyerünk minélelőbb, a' legszomorúabb sorsnak leendének kitéve a' Dráva' igen szorgalmas magyar lakói. De bizunk atyai fejedelmünkben, ki legújabbán is tanusítá, mit szándékozik tenni a' hazánkban közlekedési eszközök' minélelőbbi létesítésére. — Történt továbbá több munka közérővel a' Duna' mentében, valamint egyebütt is a' hegyi vizek' némi szabályoztatására. Legtöbbet mindazáltal főséges Károly főherczeg tett e' tárgyban bellyei uradalmában. Legújabbán a' dárdai uradalom' bir-

tokosa, Schaumburg-Lippe herczeg is több csatornákat ásat

3. §.

Baranyának erdei.

Megyénk' hegyein és rónáin nagykiterjedésű roppant erdők is találtnak. Legjelesebbek a' bellyei, pécsváradi, pécsi püspökségi, káptalani, h. Eszterházyféle, siklósi stb. uradalmai.

A' baranyai fánemek következők:

Cserfa.	Quercus cerris.	Zerreiche.
Tölgyfa.	Quercus robur.	Traubeneiche.
Szárostölgyfa.	Quercus pedunculata.	Stieleiche.
Bükfa.	Fagus sylvatica.	Rothbuche.
Gesztenyefa.	Castanea vesca.	Süsser Kastanienbaum
Sima szilfa.	Ulmus campestris.	Glatte Ulme.
Kérges szilfa.	Ulmus suberosa.	Korkulme.
Nyolcz himű szilfa.	Ulmus effusa.	Langstiel. Ulmbaum.
Fejér szilfa.	Ulmus alba.	Weisse Rüster.
Büdös kőrisfa.	Fraxinus excelsior.	Gemcine Esche.
Virágos kőrisfa.	Fraxinus ornus.	Blühende Esche.
Közönséges egerfa.	Alnus glutinosa.	Gemeine Erle.
Rezgő nyárfa.	Populus tremula.	Zitterpappel.
Szűke nyárfa.	Populus canescens.	Weisse Pappel.
Ezüstös nyárfa.	Populus alba.	Silberpappel.
Fekete nyárfa.	Populus nigra.	Schwarze Pappel.
Jegenyenyárfa.	Populus dilatata.	Italische Pappel.
Fehér hársfa.	Tilia alba.	Weisse Linde.
Nagylevelű hársfa.	Tilia grandifolia.	Grossblättrige Linde.
Kislevelű hársfa.	Tilia parvifolia.	Kleinblättrige Linde.
Sárfűzfa.	Salix vitellina.	Dotterweide.
Csőregefűzfa.	Salix fragilis.	Bruchweide.
Jókorifűzfa.	Salix praecox.	Frühweide.
Bánatosfűzfa.	Salix babylonica.	Trauerweide.
Hamvasfűzfa.	Salix cinerea.	Graue Weide.

Teknósfüzfa.	<i>Salix incubacea.</i>	Mattenweide.
Partifüzfa.	<i>Salix riparia.</i>	Uferweide.
Zsályafüzfa.	<i>Salix aurita.</i>	Salbeiweide.
Kecskefüzfa.	<i>Salix caprea.</i>	Sahlweide.
Kötő füzfa.	<i>Salix viminalis.</i>	Korbweide.
Fejér füzfa.	<i>Salix alba.</i>	Weisse Weide.
Közönséges nyirfa.	<i>Betula alba.</i>	Gemeine Birke.
Hegyeslevelű iharfa.	<i>Acer platanoides.</i>	Spitz Ahorn.
Juharjávör.	<i>Acer pseudoplatanus.</i>	Weisser Ahorn.
Tompalevelű iharfa.	<i>Acer obtusatum.</i>	Stumpfbblätter. Ahorn.
Fekete gyűrűjávör.	<i>Acer tataricum.</i>	Russischer Ahorn.
Fodorjávör.	<i>Acer campestre.</i>	Feld Ahorn.
Ostriaijávör.	<i>Acer austriacum.</i>	Österreichisch. Ahorn.
Kertiszilvafa.	<i>Prunus domestica.</i>	Gemeine Pflaume.
Középszilva.	<i>Prunus insititia.</i>	Gemein. Kriechenbaum
Kökényszilva.	<i>Prunus spinosa.</i>	Schlehenstrauch.
Zelniczemeggy.	<i>Prunus padus.</i>	Traubenkirsche.
Sajmeggy.	<i>Prunus mahaleb.</i>	Mahaleb-kirsche.
Csepleszmegeggy.	<i>Prunus chamaecerasus</i>	Strauchartige Kirsche.
Borizümegeggy.	<i>Prunus cerasus.</i>	Saure Kirsche.
Cseresnyemeggy.	<i>Prunus avium.</i>	Süsse od. Vogelkirsch.
Gyertyánfa.	<i>Carpinus betulus.</i>	Hainbuche.
Barkóczafa.	<i>Crataegus torminalis.</i>	Elzbeerbaum.
Vörösa fonyafa.	<i>Crataegus aria.</i>	Mehlbaum.
Vörös berkenyefa.	<i>Sorbus aucuparia.</i>	Vogelbeerbaum.
Fojtos berkenyefa.	<i>Sorbus domestica.</i>	Zahme Eberesche.
Vadkörtefa.	<i>Pyrus communis.</i>	Wilder Birnbaum.
Vadalmafa.	<i>Pyrus malus.</i>	Wilder Apfelbaum.
Somfa.	<i>Cornus mascula.</i>	Kornelkirschbaum.
Vörösgyűrűfa.	<i>Cornus sanguinea.</i>	Rother Hartriegel.
Hajtűslepénfa.	<i>Gleditsia triacanthos.</i>	Dreidorn. Gleditschie.
Vesszősfagyal.	<i>Ligustrum vulgare.</i>	Rheinweide.
Fügefá.	<i>Ficus carica.</i>	Wilder Feigenbaum.
Ternyő tiszafa.	<i>Taxus baccata.</i>	Aibenbaum.
Sóskatöv. v. leány-som	<i>Berberis vulgaris.</i>	Weinschädling.
Farkasboroszlán.	<i>Daphne mezereum.</i>	Seidelbast.
Pongyolafanzár.	<i>Lycium barbarum.</i>	Gemeiner Bocksdorn.
Virginiai boglárfa.	<i>Platanus occidentalis.</i>	Gemeiner Platanus.
Iszlagbércse.	<i>Clematis vitalba.</i>	Waldrebe.
Csemegemondola.	<i>Amygdalus communis</i>	Gemeiner Mandelbaum

Hangamondola.	<i>Amygdalus nana.</i>	Zwergmandelbaum.
Őszibarackmndola.	<i>Amygdalus persica.</i>	Pfirsichbaum.
Pompásdiófa.	<i>Juglans regia.</i>	Wallnussbaum.
Cseregalagonya.	<i>Crataegus oxyacantha</i>	Gemeiner Weissdorn.
Közönségesmogyorófa	<i>Corylus avellana.</i>	Haselnuss-Strauch.
Csikos kecskerágó.	<i>Evonymus europaeus.</i>	Gemeiner Spindelbaum
Bibircsóskecskerágó.	<i>Evonymus verrucosus</i>	Warziger Spindelbaum
Varjutövis.	<i>Rhamnus catharticus.</i>	Kreutzdorn.
Kutyabenge.	<i>Rhamnus frangula.</i>	Glatte Wegdorn.
Hólyagfa.	<i>Staphylea pinnata.</i>	Pimpernuss-Strauch.
Ostorménybangita.	<i>Viburnum lantana.</i>	Wollichter Schlingstr.
Orgonafa.	<i>Syringa vulgaris.</i>	Spanischer Holler.
Fájszanot.	<i>Cytisus laburnum.</i>	Gelber Kleebaum.
Fekete szeder.	<i>Rubus fruticosus.</i>	Brombeerstrauch.
Földi szeder.	<i>Rubus caesius.</i>	Ackerbrombeer.
Szamártövis.	<i>Genista tinctoria.</i>	Färberginster.
Iglicze.	<i>Genista germanica.</i>	Kleiner stachel. Ginster.
Vadszölő.	<i>Vitis vinifera.</i>	Wilder Weinstock.
Repkényborostyány.	<i>Hedera helix.</i>	Wilder Epheu.
Gyalogfenyő.	<i>Juniperus communis.</i>	Wachholder.
Jegenyefenyőfa.	<i>Pinus abies.</i>	Rothtanne.
Erdei fenyőfa.	<i>Pinus sylvestris.</i>	Gemeine Föhre.
Gyepűbodza.	<i>Sambucus nigra.</i>	Schwarzer Holler.
Selyemeperfa.	<i>Morus alba.</i>	Weisser Maulbeerb.
Napkeleti tujafa.	<i>Thuja Orientalis.</i>	Orientalisch. Lebensb.
Gesztenyebokrétafa.	<i>Aesculus hippocastan.</i>	Wilder Kastanienb.
Fejér ákász.	<i>Robinia pseudacacia.</i>	Weisse Akazie.
Hosszúkás l. bajnacza	<i>Spiraea oblongifolia.</i>	Längliche Spierstaude
Csipkerózsabokor.	<i>Rosa canina.</i>	Heckenrose.
Pallagirózsa.	<i>Rosa arvensis.</i>	Feldrose.
Kökényrózsa.	<i>Rosa spinosissima.</i>	Vielstachelige Rose.
Fejér rózsza.	<i>Rosa alba.</i>	Weisse Rose.
Terjedő rózsza.	<i>Rosa repens.</i>	Kriechende Rose.
Körtvélyes rózsza.	<i>Rosa pumila.</i>	Niedrige Rose.

És még eddig meg nem határozott négy más rózsafaj.

Megjegyzendő itt, mikép szép sikerrel fenyőfák ültették megénkben már több uradal-
mak által, és Bartosságh Villányban a' legszebb
sikerrel kezdé nevelni és szaporítani az ugyne-
vezett sátoros felleng, vagy bálványfát, (*Ailan-
thus glandulosa*, Götterbaum), melly a' legkö-
vesebb földben is magasra megnő és igen sza-
pora. Madarak nem fészkelnek rajta, de még
nem is szeretnek reá szállni. Levelét a' hernyó
nem bántja. Haszonvehetőségéről Bartosságh
különös könyvecskét irt. A' sárga szömörce
(*rhus cotinus*) is tenyészik nálunk, és szaporitá-
sával igen nagy keresetágot lehetne nyitni, mint-
hogy a' kordovánbőrnek sárga színeire festéséhez
gyöngé vesszői és gyökere igen használható,
sőt szükséges is.

4. §.

Baranyának viránya (flora).

A' flora megénkben, mellyben a' hegyes
vidék a' mocsároossal és a' legjobb fekete iszap-
földterületekkel változik, igen gazdag; fájdalom,
hogy eddigelé körülbelől mégcsak hatod része
van megvizsgálva, ámbár nem kevés ritkább nö-
vényfajokat is tenyészt. Leginkább hegyeink és
mocsáros vidékeink sohajtoznak fűvész után.
Átalában megyeszerte, de leginkább Pécs vidé-
ken igen buja a' tenyészet (*vegetatio*); itt szá-
mos olly növény jön elő, melly hazánk' egyéb
részeiben vagy éppen nem vagy csak igen ritkán

találtatik, legalább eddigelé föl nem fődöztetett még. Nendtvich Tamás ur, pécsi gyógyszerész, Pécs vidékén jelenig 1100 féle növénynél többet talált, mik közül nem lesz érdek nélkül a' nevezetesebbeket és ritkábbakat itt betüszerinti sorban fölhozni:

<i>Achillea nobilis</i> L.	<i>Atriplex acuminatum</i> W. K.
„ <i>setacea</i> W. K.	„ <i>oblongifolium</i> W. K.
„ <i>tanacetifolia</i> All.	„ <i>roseum</i> Besseri.
<i>Aconitum Anthora</i> L.	<i>Atropa Belladonna</i> L.
„ <i>Lycoctonum</i> L.	„ <i>physaloides</i> L.
<i>Agrimonia agrimonoides</i> L.	<i>Avena tenuis</i> Mönch.
<i>Agrostis canina</i> L.	<i>Barbarea praecox</i> Brovni.
„ <i>hispida</i> Willd.	<i>Brassica elongata</i> Ehrhard. et WK.
„ <i>capillaris</i> Lers.	<i>Bromus commut.</i> Rom.et Schuttesa
„ <i>palustris</i> Hudson.	„ <i>gracilis</i> Pers. <i>Festuca</i>
„ <i>sylvatica</i> Host.	„ <i>gracilis</i> Host.
„ <i>Schultessii</i> Kunth.	<i>Bunias cochlearioides</i> WK. <i>Ca-</i>
„ <i>verticillata</i> Villars.	„ <i>leпина</i> Corvini Desv.
„ <i>Var. Agrostis palustris</i>	<i>Campanula rotundifolia</i> L.
<i>Aira canescens</i> L.	„ <i>Speculum</i> L.
„ <i>cespitosa</i> L.	<i>Carduus collinus</i> W. K.
<i>Var. major et minor</i> Schrad.	„ <i>mollis</i> Jacq. <i>Serratula</i>
<i>Alchemilla Aphanes</i> Lers.	„ <i>blanda</i> MB.
<i>Allium oleraceum</i> L.	„ <i>radiatus</i> W. K. <i>Serra-</i>
„ <i>ursinum</i> L.	„ <i>tula radiata</i> MB.
<i>Althea cannabina</i> L.	<i>Carex cuprina</i> Nendt.
„ <i>hirsuta</i> L.	„ <i>Drimeja</i> Wahl.
„ <i>pallida</i> Willeb. et W. K.	„ <i>inflata</i> Hoff.
<i>Anchusa italica</i> Retzii.	<i>Carpesium abrotanoides</i> L.
<i>Aparga hastilis</i> Willd.	<i>Carthamus lanatus</i> W. K.
„ <i>hispida</i> Willd.	<i>Castanea vesca</i> Gaert.
<i>Arabis Thaliana</i> L.	<i>Centaurea Crupina</i> L.
„ <i>turrita</i> L.	„ <i>montana</i> L.
<i>Artemisia camphorata</i> L.	„ <i>solstitialis</i> L.
„ <i>scoparia</i> W. K.	<i>Cerastium anomalum</i> WK.
<i>Asperula taurina</i> L.	„ <i>brachypetalum</i> Desport.
<i>Aster annuus</i> L.	

- Cerastium manticum* WK.
 „ *sylvaticum* WK.
Chaerophyllum aureum Jacq. Myrrhis aurea Spr.
Chenopodium ambrosoides L.
 „ *Botrys* L.
Convolvulus cantabricus L.
Conyza squarrosa L.
Cyperus fuscus L.
Cytisus Laburnum L.
 „ *supinus* L.
Dianthus barbatus L.
 „ *trifasciculatus* Kit.
 „ *atrorubens* Jacq.
Digitalis ferruginea WK.
 „ *lanata* WK.
 „ *lutea* Jacq.
Doronicum Nendtvichi Sadler.
Echinops Sphaeracephalus L.
Epilobium angustifolium L.
Epipactis ensifolia Sw.
 „ *microphylla* Sw.
 „ *ovata* Sw.
 „ *pallens* Sw.
Festuca phleoides Host. *Koeleria phleoides* Pers.
Festuca geniculata Willd.
Fritillaria meleagris L.
Fumaria capreolata L.
Genista germanica L.
 „ *ovata* WK.
Geranium divaricatum WK.
 „ *Phaeum* L.
Glechoma hirsuta WK.
Glycyrrhiza glabra L.
Gnaphalium germanicum Sm.
 „ *montanum* Willd.
 „ *rectum* Sm.
Gypsophilla altissima L.
 „ *muralis* L.
- Helianthemum marifolium*. Pers.
Helleborus odoratus Kit.
Hesperis runcinata WK.
Hieracium stoloniferum WK.
Hypochaeris radicata L.
Inula germanica L.
 „ *Helenium* L.
 „ *squarrosa* L.
Lactuca sagittata L.
Lathyrus sphaericus Retz.
 „ *L. coccineus* All.
Limodorum abortivum Sw.
Lonicera Periclymenum L.
Luzula pilosa Willd.
Lysimachia thyrsiflora L.
Malva Alcea L.
 „ *crispa* Lavanill.
Medicago maculata Wt.
Mellilotus procumbens Bess.
Mercurialis ovata Stirnb. et Hoppe
Mespilus tomentosa Willd.
Monotropa Hypopithis L.
Myosotis obtusa WK. *Achusa*
 „ *Barrelieri* Decand.
Narcissus pseudonarcissus L.
Onosma stellulata WK.
Ophrys bicornis Sadl.
Orobanche caerulea L.
 „ *elatior* Sm.
 „ *ramosa* L.
Orobanchus variegatus Ten.
Oxalis corniculata L.
Plantago sericea WK.
Poa pilosa L.
Potentilla rupestris L.
Poterium polygamum WK.
Primula acaulis L.
Prunus Padus L.
Pyrethrum uliginosum Kit.
Ranunculus bulbosus L.

<i>Ranunculus lanuginosus</i> L.	<i>Thalictrum aquilegifolium</i> L.
<i>Reseda phyteuma</i> L.	<i>Thymus Calamintha</i> Scop.
<i>Rosa arvensis</i> L.	„ <i>montanus</i> WK.
„ <i>repens</i> Villd.	<i>Tilia alba</i> WK.
<i>Ruscus aculeatus</i> L.	<i>Trifolium diffusum</i> WK.
„ <i>Hypoglossum</i> L.	„ <i>filiforme</i> L.
<i>Salvia glutinosa</i> L.	„ <i>minus</i> Sm.
„ <i>sclarea</i> L.	<i>Triticum intermedium</i> Host.
<i>Scirpus Michellianus</i> L.	„ <i>junceum</i> L.
<i>Scorzonera laciniata</i> Willd.	„ <i>rigidum</i> Schrad.
„ <i>parviflora</i> Jacq.	<i>Ulmus suberosa</i> Mönch.
<i>Scutellaria peregrina</i> WK.	<i>Vaillantia glabra</i> WK.
„ <i>simplex</i> Nendt.	<i>Verbascum floccosum</i> WK.
<i>Sempervivum globuliferum</i> L.	„ <i>rubiginosum</i> Schrad.
<i>Senecio aquaticus</i> L.	<i>Veronica hybrida</i> Schrad.
„ <i>sylvestris</i> .	„ <i>angustifolia</i> Nendt.
<i>Silene Armeria</i> L.	„ <i>Buxbaumi</i> Tenore.
„ <i>dichotoma</i> WK.	„ <i>elatior</i> Ehrh.
<i>Spiraea Aruncus</i> L.	„ <i>neglecta</i> Wahl.
„ <i>oblongifolia</i> WK.	<i>Vicia lutea</i> Sm.
<i>Stachys alpina</i> L.	„ <i>serratifolia</i> L.
<i>Stellera passerina</i> L.	<i>Viola montana</i> L.
<i>Tamus communis</i> L.	„ <i>sylvestris</i> Kit.
<i>Teucrium Laxmanni</i> WK.	<i>Xanthium spinosum</i> L.

Családok szerint pedig, leginkább Sprengel után' fölosztva, e' következő jegyzékben tűnnek elő Florának a' pécsi környéken tenyésző gyermekei:

Plantae circa Quinque - Ecclesias sponte crescentes iuxta familias divisae:

<i>Acera</i> Spreng.	<i>Amentaceae</i> Spr.	<i>Asperifoliae</i> Spr.
5.	34.	29.
<i>Aggregatae</i> Spr.	<i>Aristolochicae</i> Spr.	<i>Avenaceae</i> Sp
9.	2.	23.
<i>Agrostideae</i> Spr.	<i>Aroideae</i> Spr.	<i>Amuinae</i> Spr.
13.	5.	3.

Berberideae Spr.	Festucaceae Spr.	Personatae Spr.
1.	38.	53.
Bupleurinae Spr.	Fumariaceae Dec.	Pimpinelleae Auct.
2.	7.	13.
Campanuleae Spr.	Gentianeae Spr.	Plantagineae Spr.
12.	6.	5.
Caparideae Spr.	Geraneae Spr.	Polygaleae Spr.
3.	12.	2.
Caprifoliae Spr.	Hordeaceae Spr.	Polygoneae Sp.
10.	10.	14.
Caryophilleae Spr.	Hydrocharideae Spr.	Portulacaeae Sp.
44.	4.	1.
Caucalinae Spr.	Hypericinae Dec.	Primuleae.
8.	3.	9.
Cereae Spr.	Jasmineae Juss.	Radiatae Spr.
3.	2.	38.
Cichoreae Spr.	Irideae Spr.	Ranunculeae Spr.
40.	6.	56.
Cisteae Spr.	Junceae Spr.	Rosaceae Spr.
3.	9.	36.
Chenopodeae Spr.	Labiatae Spr.	Rhamneae Spr.
25.	77.	5.
Coniferae Spr.	Malvaceae Spr.	Rubiaceae Spr.
6.	11.	13.
Contortae Spr.	Najades Spr.	Rutaceae Spr.
3.	4.	2.
Coronariae Spr.	Nymphaeae Spr.	Sacharinae Spr.
25.	2.	2.
Convolvuleae Spr.	Orobanchaeae Auct.	Salicariae Spr.
5.	6.	3.
Cucurbitaceae Spr.	Onagrae Spr.	Santaleae Spr.
1.	7.	1.
Cynareae Spr.	Orchideae L.	Sapindeae Spr.
28.	26.	1.
Cyperoideae Spr.	Paniceae Spr.	Sarmentaceae Sp.
39.	2.	8.
Euphorbiaceae Juss.	Papavereae Spr.	Saxifrageae Spr.
16.	5.	4.
Eupatorineae Spr.	Papilionaceae Spr.	Scandicinae Spr.
27.	82.	7.

Sedeae Spr.	Solaneae Spr.	Tiliaceae Spr.
5.	10.	3.
Selineae.	Spireae Spr.	Umbelliferae dehi-
4.	2.	scentes auctor.
Siliculosae L.	Synclistae Ouct.	2.
14.	4.	Urticeae Spr.
Siliquosae L.	Terebinthaceae Spr.	8.
35.	1.	Valerianeae Spr.
Smilaceae Spr.	Thymeleae Spr.	5.
2.	3.	Verbeneae Spr.
Smyrnieae Spr.		1.
4.		

E' jegyzékből kiderül, hogy Pécs' környékének viránya úgy áll a' nagykiterjedésű Pest' megyééhez mint 1: 1, 6; egész hazánkéhoz pedig mint 1: 2,898-hoz. Tartozik továbbá a' pécsi növények közül 46 faj magyar hazánk ritkább növényeihez, 62 pedig olyan jön elő, melyet a' pestmegyei virányban hiába keresünk. De még sokkal gazdagabb egész megyénk viránya; mivel mint emlitém már, megyénk' $\frac{5}{6}$ részében fűvész még eddigelé nem vizsgálódott, mi csak abból is kiviláglik, mivel a' főntebbi jegyzékben hiányzanak azon növények, melyeket a' szorgalmas fűvész csak a' sós, homokos és mocsáros vidékeken talál. — Vidékünk' virányának gazdagságára és különféleségére a' földnek jósága mellett igen nagy befolyással van

annak déli lejtős fekvése, mi által a' nap sugár-
rainak jobban kitéve és egyszersmind az éjszaki
szelek ellen védve sokkal inkább kedvezhet a'
vegetationnak mintsem más tájak. A' cseresnye
már május' végével szokott többnyire Pécs kö-
rül megérni, a' szőlő pedig augustus' elején,
minélfogva nem fog föltetszeni, hogy a' szüret
többnyire september' közepén kezdődik, sőt
1834-ben már september' 6-kán kezdték azt.
Azon növények, melyek másutt egyszer, azok
nálunk gyakran kétszer is virágzanak; sőt van-
nak olyan növények, melyek october' végén
vagy november' elején harmadszor is teljes vi-
rágzásban állanak. Csak nem hihetlen a' kü-
lönbség, melly e' tekintetben a' Dráva és Duna
közti vidék és honunk' éjszaki részei között
uralkodik. — Késmárkon p. o. a' baraczk, melly
nálunk már junius' végén érik, csak september'
vége felé kezd érni. A' cseresnyéről ott csak
augustusban lehet szó; midőn nálunk javában
aratnak, ott még csak virágnak indul a' gabna.
A' szilva és más gyümölcs ott gyakran éretlen
levén megfagy a' fán.

Leggazdagabb tenyészésnek hegyeink ör-
vendenek, melyeknek alja általában jeles és
különféle szőlővel van beültetve. A' szőlők közt
számos olly gyümölcsfa szabad állapotban min-
den reá fordított gond nélkül jön elő, melly
csak a' melegebb éghajlatot kedveli, ilyen a'
mandola és baraczkfa, a' hirsalma és fügefa

(*Ficus carica*) dió, vadolaj és gesztenyefa (*Aesculus Hippocastanum*.) A' *Lonicera periclymenum*, *Lycium barbarum*, *Syringa vulgaris*, *Clematis vitalba*, *Colutaea arborescens*, *Cornus mascula et sanguinea*, *Acer tataricum* mindenütt a' szőlők sövényét képzik. Az utakon' és ezek szélein e' következő növények találtnak nagy mennyiségben, u. m. *Althaea hirsuta et pallida*, *Allium oleraceum*, *Anchusa Barrelieri*, *Arrabis turrita*, *Atriplex acuminatum*, *Barkhausia hispida*, *Cerastium brachypetalum*, *Euphorbia virgata*, *Evonymus verrucosus*, *Fumaria capreolata*, *Glaucium luteum, et phoeniceum*, *Linaria linifolia*, *Linum hirsutum*, *Melica altissima*, *Myosotis sparsiflora*, *Rubus glandulosus*, *Salsola scoparia*, *Salvia sclarea*, *Trifolium diffusum et expansum* stb. Ezek körülbelől azon nevezetesb' növények, mellyek' a' hegyek tövé-től egész azok' közepeig, azaz a' szőlők' felső határaig tenyésznek. Hegyeink' felsőbb köves és erdős részeiben pedig a' következő nevezetesebb növények jönnek elő: *Aconitum Jacquinii*, *Vinca herbacea*, *Verbascum rubiginosum*, *Lathyrus Nisolia*, *Ophrys bicornis*, *Artemisia camphorata*, *Galium pedemontanum et Baubini*, *Helianthemum fumana*, *Medicago prostrata*, *Serratula blanda, et radiata* *Rhus cotinus*, *Glechoma hirsutum*, *Mercurialis ovata*, *Mespilus tomentosa*, és ezek a' Mecsekhegy köves részeiben találtnak; következők pedig u. m.

Asperula taurina, *Doronicum Nendtvichi*, *Cerastium sylvaticum*, *Limodorum abortivum*, *Orobanchus variegatus*, *Ruscus aculeatus* et *hypoglossum*, *Tilia alba*, *Waldsteinia geoides*, *Stachys alpina*, *Lycopus exaltatus*, *Tamus communis* *Paris quadrifolia* a' Pécs városa' erdeje benső részeiben. *Lathyrus sphaericus*, *Veronica orchidea*, *Orchys hircina*, *Convolvulus cantabricus*, *Agrostemma coronaria*, *Dianthus trifasciculatus*, *Iris variegata* pedig a' Makárhegy' csucsán. A' legalantabbi déli vidéken, a' réteken többek között e' következő növények jönnek elő: *Cerastium anomalum* et *manticum*, *Digitalis lanata*, *Leucojum aestivum*, *Marrubium remotum*, *Melampyrum barbatum*, *Medicago maculata*, *Melilotus dentata*, *Myagrum perfoliatum*, *Prenanthes pulchra*, *Silene dichotoma*, *Vicia pannonica*, *serratifolia* et *sordida*, *Anchusa paniculata*, *Hesperis runcinata*. Az előszámlált növények közül némelyek épen csak egy helyen tenyésznek. Így a' *Doronicum Nendtvichi* a' kistréti völgy mellett néhány száz öles térségen nő nagy mennyiségben, máshol pedig eddigelé nem fődözött föl; a' *Lathyrus sphaericus* pedig egyedül csak a' Makár hegyen találtatik stb. Nevezetes az, hogy az *Ophris bicornis* és *Doronicum Nendtvichi*, melyet a' többször említett *Nendtvich* ur fődözött föl, mint látszik, épen csak vidékünkre szoritvák, minthogy másutt még senki sem akadt reájok. A' *Lathyrus sphaericus* is hazánk'

legritkább' növényeihez tartozik, (Vesd össze Dissertatio inaug. Car. Max. Nendtvich 1836.)

A' mérges növények között leggyakrabban előfordul nálunk: az *Atropa Belladonna* farkascseresnye, *Bryonia*, *Colchicum autumnale*, *Euphorbia*, *Daucus*, *Conium*, *Aethusa*, *Chaerophyllum*, *Cicuta*; aztán a' *Hyosciamus*, *Datura*; a' *Digitalis*, *Rhamnus* és a' *Ledum palustre* stb.

Német népünk a' földi bodza' (*sambucus ebulus*) céliránytalan és mértékletlen használata által sokszor em kevés bajt szerez magának. A' kárászi plébánia' határában, nem messze Márévár omladványaihoz az ugynevezett „Házitető” hegyháton valami különös mérges növényfajnak kell tenyésznie; mert ha ott tavasz kezdetétől egész junius eleig, kivált eső után vagy reggel nagyobb harmattal szarvasmarha vagy sertés legeltetik, az néhány óra alatt mind elvesz; és az így elhullott állatok husa, különösen belrészei egészen megfeketednek, mint az ottani t. plébánus ur hitelesen bizonyítja. Igen érdemes volna azt a' vidéket fűvészként minél előbb megvizsgálni. Lehet, hogy buján a' *Doronicum Nendtvichi* tenyész ott. Egyéb tekintetekben is igen érdekes az egész kárászi plébánia területe, minthogy sziklás hegyekből állván, számos szép növényvel, palakő, kőszén, és vasporral bővelkedik, az utósót nagyobb záporok után a' patakok és vizmosások' szélein

mérő számra szedik össze az ottani lakosak, és eladják porzónak a' szomszéd városokban.

A' gombák közül evésre leginkább a' következők használtatnak: a *Boletus bovinus*, *subtomentosus*, és *luteus* stb., mely száritva vargánya név alatt igen nagy mennyiségben árul-tatik főleg Pécsen; továbbá *Amanita caesarea* császárgomba főleg becsinálthoz, valamint a' legnagyobb kedvességben álló *Agaricus* (*Myce-na*) *esculentus* Per. mely szeggomba, *Nagerl-schwamm*-nak neveztetik. Nő ezen gomba er-deinkben, rétjeinken, és az utak mellett is nagy mennyiségben. Egyébféle számos *Agaricus* is találtatik megyénkben u. m. az *Agaricus cam-pestris* (*champignon*), az *Agaricus ruber*, és *caudicinus*.

A' gilvagomba leginkább levesnek használ-tatik. A' *Morchella esculenta* (*Morchel*), és a' *Lycoperdon tuber* (*Trüffel*) is honosak nálunk.

Népünk a' nyári hónapokban szorgalmasan szedi a' különféle gombanemeket részint ön hasz-nálatára, részint eladja. Száritott vargánya me-gyénkből ki is vitetik. Jól készített gombák igen izletes étkeket adnak, és nem áll, hogy azok-hoz különös emésztési erő kívántatnék. A' gom-bák' husa igen különféle. Elérett, különféle ál-latkáktól megkezdett, bőrféle gombák mint gyo-morterhelők nem élvezetre valók; rothadásnak indult gombát el kellene a' piacról tiltani, mint-hogy általában egészségtelen minden, mi már

rothadt. Ismeri ugyan népünk a' mérges, ártalmas gombafajokat, mindazáltal megtörténik némmellykor, hogy egész háznépek megmérgesíttetnek a' rosszul választott és czéliránytalanul elkészített gombák által. Az *Agaricus torminosus*, *necator* és *emeticus* azon mérges gombák, melyek' vidékünkön leginkább előfordulnak. Az *Agaricus muscarius*ról (légyölő) jól tudja népünk, hogy mérges.

5. §.

Állatok' országa.

Nincsenek ugyan Baranyának terjedelmes pusztái, de azért szarvasmarhában, lovakban szükségét nem szenved, jóllehet czimeres szarvu kitünő ökrökkel, jeles tehenekkel és nemesvérű lovakkal nem igen dicsekedhetik. Csodálhatni, hogy köznépünknek csak nem általános gondatlansága és egyéb körülmények miatt, még olyan az, „igás jószág” a' millyen. A' mult évi megyei összeírás szerint találtatott megyénkben hámos ló: 6368; ménesbeli ló: 3; három éves csikó 36, két éves csikó 42; ökör 2563; fejős tehén 2249, meddő 358; tinó 162; borju 373; sertvés 4423; ¹⁾ birka 1338; kecske 6; ámbár némelly rácz falvakban ezen a' fákra nézve olly ártalmas állatok nem csekély számmal találtatnak. A' fölhozott számokból az derül ki, hogy az említett összeírás általában igen-igen messze áll

¹⁾ Credat Judaeus Apella!

a' tökéletesség és hitelességtől. Az utósó előtti közgyűlésben azonban hatályosan rendelkezett meggyénk a' közterhek' igazságosb' fölosztása végett tökéletesebb összeírás iránt, és reménylhetni, hogy nem sokára némi nagyobb hitelességgel készülendének el a' szükséges kimutatások. Mennyire mehet a' kiváltságos osztály' marháinak száma, azt minden lehető iparkodás mellett mégcsak megközelítőleg sem lehetett megtudnunk. Annyit azonban mondhatunk, hogy a' juhokon kívül igen csekély kiváltságos osztályunk' marháinak, lovainak száma; minthogy általában kevés nálunk a' nemesség, és több nagyobb uradalom alig bir állodiatúrával, illyenek p. o. a' pécsváradi, kamarai, székesegyházi stb. uradalmak; mások megint szakmányosak által műveltetik földjeiket; mihez még az is járul, hogy nagyobb puszták sincsenek meggyénkben. Pécs városában csak 637 fejőstehén van összeírva. — A' sertésseli kereskedés igen élénk nálunk, főleg a' Dráva mentében; de mindazáltal nem igen nagy haszonnal jár adózó népünkre nézve, mivel többnyire kölcsön vett pénzzel kénytelen azt üzni. — A' házi állatok közül számos lud, récze, pulyka és baromfi tenyésztetik nálunk; Gyöngytyukok és pávák a' ritkaságok közé tartoznak. Vadak közül leginkább az őz nevezetes nálunk, a' bellyei, dárdai és herczeg Eszterházy' jószágában; de itt sincs oka a' szegény adózónak panaszra, hogy miatta vetése

kárt szenvedne. Vadas kert egész megyénkben nincsen, azért nincs is vaddisznó. Nyul elég találkozók. Róka, nyest is van, és igen kevés farkas és vadmacska. A' vidra sem egészen ismeretlen nálunk. — Van továbbá ürge, borz, mókus, görény, hörcsök, menyét, gözü (ungarische Spitzmaus).

A' *szárnyasvad* között csak a' császármadár tetrao Bonasia, nyirtyuk, tetrao tetrax, fogoly, perdix, és a' hurosság érdemel említést. Fácán nálunk éppen nem szaporítottatik de — találhatók a' bolyi erdőkben ittott még szabad állapotban fácánok, és Papanek' bizonyítása után Dárda mellett is. A' ragadozó madarak közül csak a' tyúkhordó kányát, vércsét és bagolyt említjük. A' kősas (Steinadler) és közönséges sas (Aasgeier) csak mint vándormadarak mutatkoznak nálunk.

Az éneklőmadarak nagy sokasággal tartozkodnak a' mindenütt vízzel és erdővel bővelkedő hegyeinkben. A' fenyves *turdus pilaris* nagy mennyiségben jön el hozzánk csak nem minden télben. Párja Pécssett többnyire 8 p. kr. A' különféle czinegék *parus*, és fecskék, *hirundines*, említést érdemelnek, valamint a' fekete harkály, küllő, *picus martius*. Ez a' ritka madár Somogy' szélén szokott tanyázni. A' kányák, *coracias garrula* és varjúk, *corvus* nem ritkák. Számos nálunk a' rigó, fülemüle, csiz, tengelicz, pipis, piny, pírók, sármány, aranymálkó, kenderke, csóka, szarka, kakuk és seregély. A' parti mada-

rakból (Strandläufer) igen sok találtatik nálunk. A' Dráva mentében számos a' gólya, *ardea ciconia*, bölönbika *ard. stellaris*, daru *ard. grus*. A' szalonkának' *scolopax* különféle nemei találtnak. A' vadrécze is nagy mennyiségben tartozkodik mocsáros vidékünkön, hol különféle buvár, *mergus* is találtatik. A' vadlud *anas anser* szárcsa, vizityuk, gém, kárakatona, gődény, halászmadár stb. sem ritka, a' hattyu csak Dárda körül látható. ¹⁾ — A' *halak* közül legnevezetesebb a' viza *acipenser huso*, sőreg, *acipenser ruthenus*, süllő, *perca lucioperta*, ponty, *cyprinus*, csuka, *esox*, kecsege, *acipenser sturio*, harcsa, *silurus*, és a' számos kárász, *carassus*, melytől egyik folyóvizünk, a' Karasicza, nevét vette, és a' fejeér hal, *cyprinus alburnus* stb.

- ¹⁾ Papanek többek közt idevonatkozólag ezeket írta: Aucupium pingve instituitur: Volitat enim Luscinia... Luteola, Acanthis, Galgulus, Curruca, Sturnus, Strutio Regulus, Trochillus, Noctua, Bubo cum protensis, alter sine auribus, Upupa, Phasianus, Tarda, Oris, Gallinago, Turdus, Grus, Turtur, Palumbes, Aquila, vultur, corvi magni ad instar aquilae, et communes, Milvus, Falco, Nisus, Accipiter, Astur, Anser, Anas, Mergus, Fulica Haliaeetus, Motacilla, Ardea, Ficedula. Quidam Scriptores minus periti notant in Hungaria non reperiri Candidum Olorem, Pelicanum, et Butionem: quod a veritate alienum esse experientia me docet. Dum enim in Vörösmart parochum agerem, exundante Danubio et Dravo crebro praenominatas aves vidi et a venatoribus accepi.

Az *amphibiumok* közül van nagy mennyiségben tekenős béka, néhányféle gyík; aztán némely *kigyófaj*, mint a' *coluber austriacus*, és az *angvis fragilis*; továbbá a' mérges *coluber berus*, közönséges *vipera* és az épen nem ártalmas *coluber natrix*.

A' hasznos *insecták* között első helyen áll a' méh *apis mellifera*, mellynek tenyésztése sem nagy munkával, sem tetemes költséggel nem jár és Baranyában jó hasznót hajt. Szabad állapotban is találni nálunk ittott méhrajokat. Találtatik nálunk továbbá nagy mennyiségben *körisbogár meloë vesicatorius*; a' rák, *cancer astacus*, és a' selyembogár, *bombyx mori*, mellyet honunkban mintegy 160 év előtt Passardi János nevű olasz ember kezdett először Pellérden tenyészteni.

A' *férgekből* igen nagy mennyiségben találtatik még most is mocsáros vidékünkön a' pióca vagy nadály, *hirudo sanguinea et officinalis*, mellyel a' zsidók nem csekély kereskedést üznek. A' kerticsiga (*helix pomatia*, Weinberg-schnecke) is honos nálunk, de nem használtatik, ámbár jóízű és erőtadó levest készíthetni belőle.

6. §.

Baranya' éghajlata.

Baranya már földleirási helyzeténél fogvást a' mérséklett égöv' melegebb tartományhoz tartozván, fekvésének teljesen megfelelő, mérsé-

kelt, kellemes és igen egészséges éghajlattal bír; melly azonban a' vidéknek egyenetlen területe miatt némelly módosítást is szenved. Így a' megye' éjszak-nyugoti hegyes része valamivel hűvesebb, mint Pécs, Siklós' és általában a' megyének déli része. A' Dráva' mentében, és főleg torkolatánál a' sok mocsár és rothadó organicus testek' kigőzölgései miatt nem legegészségesebb a' lég; melly körülményre azonban jótékonyan hatnak a' gyakori kiáradások, mellyek a' pangó vizeket megfrísítik, és a' ritkán nyugvó éjszaki szelek, mik az ártalmas gőzöket delfelé elhajtják.

Tíz évi (1823 — 1833) időjárási szorgosan följegyzett tapasztalatok szerint Pécsen, mint a' megyének középpontján, középszámitással a' kénesőmérő (barometrum.)

Legmagasabb	—	—	28"	7'''	4 ³ / ₁₀ ''''
Közép	—	—	28	3	9 ⁶ / ₁₀
Legmélyebb állása volt:			28	0	1 ⁶ / ₁₀

A' hévmérő (thermometrum)

Legmagasabb állása pedig mutatott;	+ 26, 30
Közép	— — — + 7, 32 ¹ / ₂
Legmélyebb	— — — — 11, 65

Ezen tíz év alatt legmelegebb volt az 1830-ki nyár. A' hévmérő majus' 15-kén + 29° R. mutatott. A' tél is azon évben volt legkevényebb, minthogy január 8-kán és 30-kán a' hévmérő — 18°ra esett, olly tűnemény, melly 30 év alatt csak egyszer tapasztaltatott nálunk.

40 (56)

18 x 5
90 : 4 = 24

Az egyes hónapokat tekintve pedig ez vala középállása

A' kénesőmérőnek;			a' hévmérőnek;		
Januar:	28''	7'''	$4\frac{3}{10}$ ''''	—	1' 81 $\frac{3}{10}$
Február:	28.	3.	11 $\frac{3}{4}$:	—	0' 05 $\frac{1}{2}$:
Martius:	28.	3.	3 $\frac{3}{4}$:	+	3' 74 $\frac{3}{4}$:
April:	28.	2.	9 $\frac{3}{4}$:	+	9' 78 $\frac{1}{2}$:
Majus:	28.	3.	5 $\frac{1}{2}$:	+	13' 71 $\frac{1}{2}$:
Junius:	28.	3.	2.	+	15' 95 $\frac{1}{2}$:
Julius:	28.	3.	10 $\frac{1}{2}$:	+	18' 26 $\frac{1}{2}$:
Augustus:	28.	3.	11 $\frac{1}{2}$:	+	17' 93 $\frac{1}{2}$:
September:	28.	4.	1 $\frac{3}{4}$:	+	14' 48 $\frac{1}{2}$:
October:	28.	4.	1 $\frac{3}{4}$:	+	9' 88.
November:	28.	4.	2 $\frac{3}{4}$:	+	3' 12 $\frac{1}{2}$:
December:	28.	4.	5.	+	5' 04 $\frac{1}{2}$:

A' szelek közül leginkább a' keletiek uralkodtak. Erős szelek vagy szélvészrek ritkán tartanak 24 óránál tovább. Égi viharok, ferge-tegek, gyújtó villámok nem gyakoriak. Átalában 12 égi háboru jön egy évre, melly szabály alól azonban a' jelen 1845-ik év különös kivételt tesz. Első égi háborunk az idén már april' 13-kán volt, és folyó juniushan csak nem naponta dörög az ég. Egy évre közép számítással 89 szép tiszta, felhőtlen nap esik, holott hazánk' némelly megyéiben azok' száma alig megy 40-re. Főlhős 195. Esős: 79. Ködös 27. Itt azonban nagy kivételt szenved a' Drávának mocsáros vidéke, hol a' nagy ködök sokkal gyakoriabak. Hó 16 napon esik.

A' tél nálunk általában rövid, minthogy az őszt sokszor december' végeig elszokott tartani. A' tavasz többnyire már martius' elején kezdődik, virágozván akkoron a' *Galanthus nivalis*, *Anemone hepatica*, et *Pulsatilla Scilla bifolia*, *Helleborus odorus*, *Ornithogalum arvense*, *Androsace maxima* stb. A' Helleborumot egyéb más növénynyel nem ritkán már az év' végével láthatni virágjában. A' hó, melly némellykor nagyobb mennyiségben esik, ritkán tart el 4 — 6 napnál tovább, minthogy a' keleti szelek és több helyeken a' meszes föld' természetes melegsege által csak hamar fölolvasztatik, úgy, hogy igen ritka nálunk a' jó szánut. A' martiusi hó Baranyában a' ritkaságokhoz tartozik; mindazonáltal van havas eső némellykor még áprilisben is, sőt a' hegyekben még május' végével is. A' tavasz' kezdetén igen változékony az időjárás, második felében azonban állandó szokott lenni az ég' tisztasága, és a' tenyészet' leggazdagabb. A' nyár forró szokott lenni és gyakran záporosókat hoz, mik többnyire nyugot és éjszokról közelednek jégeső kíséretében. 1823-ba tyuktojásnyi jég esett Pécs' táján. Némellykor a' forróság hetekig eltart annyira, hogy a' rétek és legelők kiszáradnak, és a' források megapadnak. Az őszt az évnek legkellemesebb szaka Baranyában, és sokszor november' végeig tartanak gyönyörű szép napjai; hideg éjszakáival végre előpostája az év' közelgő végének.

MÁSODIK SZAKASZ.

Baranyának lakói.

Az időnkénti népszámlálás szerint ez vala a'
nemnemes

Népesség' száma.

Az össze- írás' éve.	M. város.	Falu.	Pusztá.	Házak.	Családok.	Férfiak.	Asszony nemb.	Összes ló- lekszám.
1805	8	345	25	28237	33966	96462	97051	193513
1818	11	341	25	28268	34985	100733	103092	203825
1822	—	—	—	—	—	—	—	210814
1825	—	—	—	—	—	—	—	215084
1844	13	341	23	30792	35706	109262	107800	216062

Az utolsó évi összeírásban a' följegyzette-
ken kívül még egyéb rovatok' számai így álla-
nak: katolikusok vannak Baranyában: 74,838;
ágostai vallásuak: 3925; helvet vallásuak 21,553;
nemegyesült görögök: 6950; zsidók: 1761. Meny-
nyire hiányos azonban ezen összeírás, kitetszik
csak abból is, miszerint az illető nt. esperes'
hiteles jelenléte szerint jelenleg 7834 ágostai
vallásu lakosa van megyénknek; a' reformátu-

sok' száma pedig szinte az illető t. cz. esperes urak' számítása szerint 43,453 lelket tesz. Miért is igen érdekesnek tartom egyenkint előadni a' plébániák' népességét a' legközelebb mult 10 éven át szülöttek, holtak és házasultak' számával együtt, mint azt az illető t. cz. lelkész urak hivatalosan beadták.

Év	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033	2034	2035	2036	2037	2038	2039	2040	2041	2042	2043	2044	2045	2046	2047	2048	2049	2050	2051	2052	2053	2054	2055	2056	2057	2058	2059	2060	2061	2062	2063	2064	2065	2066	2067	2068	2069	2070	2071	2072	2073	2074	2075	2076	2077	2078	2079	2080	2081	2082	2083	2084	2085	2086	2087	2088	2089	2090	2091	2092	2093	2094	2095	2096	2097	2098	2099	2100	2101	2102	2103	2104	2105	2106	2107	2108	2109	2110	2111	2112	2113	2114	2115	2116	2117	2118	2119	2120	2121	2122	2123	2124	2125	2126	2127	2128	2129	2130	2131	2132	2133	2134	2135	2136	2137	2138	2139	2140	2141	2142	2143	2144	2145	2146	2147	2148	2149	2150	2151	2152	2153	2154	2155	2156	2157	2158	2159	2160	2161	2162	2163	2164	2165	2166	2167	2168	2169	2170	2171	2172	2173	2174	2175	2176	2177	2178	2179	2180	2181	2182	2183	2184	2185	2186	2187	2188	2189	2190	2191	2192	2193	2194	2195	2196	2197	2198	2199	2200	2201	2202	2203	2204	2205	2206	2207	2208	2209	2210	2211	2212	2213	2214	2215	2216	2217	2218	2219	2220	2221	2222	2223	2224	2225	2226	2227	2228	2229	2230	2231	2232	2233	2234	2235	2236	2237	2238	2239	2240	2241	2242	2243	2244	2245	2246	2247	2248	2249	2250	2251	2252	2253	2254	2255	2256	2257	2258	2259	2260	2261	2262	2263	2264	2265	2266	2267	2268	2269	2270	2271	2272	2273	2274	2275	2276	2277	2278	2279	2280	2281	2282	2283	2284	2285	2286	2287	2288	2289	2290	2291	2292	2293	2294	2295	2296	2297	2298	2299	2300	2301	2302	2303	2304	2305	2306	2307	2308	2309	2310	2311	2312	2313	2314	2315	2316	2317	2318	2319	2320	2321	2322	2323	2324	2325	2326	2327	2328	2329	2330	2331	2332	2333	2334	2335	2336	2337	2338	2339	2340	2341	2342	2343	2344	2345	2346	2347	2348	2349	2350	2351	2352	2353	2354	2355	2356	2357	2358	2359	2360	2361	2362	2363	2364	2365	2366	2367	2368	2369	2370	2371	2372	2373	2374	2375	2376	2377	2378	2379	2380	2381	2382	2383	2384	2385	2386	2387	2388	2389	2390	2391	2392	2393	2394	2395	2396	2397	2398	2399	2400	2401	2402	2403	2404	2405	2406	2407	2408	2409	2410	2411	2412	2413	2414	2415	2416	2417	2418	2419	2420	2421	2422	2423	2424	2425	2426	2427	2428	2429	2430	2431	2432	2433	2434	2435	2436	2437	2438	2439	2440	2441	2442	2443	2444	2445	2446	2447	2448	2449	2450	2451	2452	2453	2454	2455	2456	2457	2458	2459	2460	2461	2462	2463	2464	2465	2466	2467	2468	2469	2470	2471	2472	2473	2474	2475	2476	2477	2478	2479	2480	2481	2482	2483	2484	2485	2486	2487	2488	2489	2490	2491	2492	2493	2494	2495	2496	2497	2498	2499	2500	2501	2502	2503	2504	2505	2506	2507	2508	2509	2510	2511	2512	2513	2514	2515	2516	2517	2518	2519	2520	2521	2522	2523	2524	2525	2526	2527	2528	2529	2530	2531	2532	2533	2534	2535	2536	2537	2538	2539	2540	2541	2542	2543	2544	2545	2546	2547	2548	2549	2550	2551	2552	2553	2554	2555	2556	2557	2558	2559	2560	2561	2562	2563	2564	2565	2566	2567	2568	2569	2570	2571	2572	2573	2574	2575	2576	2577	2578	2579	2580	2581	2582	2583	2584	2585	2586	2587	2588	2589	2590	2591	2592	2593	2594	2595	2596	2597	2598	2599	2600	2601	2602	2603	2604	2605	2606	2607	2608	2609	2610	2611	2612	2613	2614	2615	2616	2617	2618	2619	2620	2621	2622	2623	2624	2625	2626	2627	2628	2629	2630	2631	2632	2633	2634	2635	2636	2637	2638	2639	2640	2641	2642	2643	2644	2645	2646	2647	2648	2649	2650	2651	2652	2653	2654	2655	2656	2657	2658	2659	2660	2661	2662	2663	2664	2665	2666	2667	2668	2669	2670	2671	2672	2673	2674	2675	2676	2677	2678	2679	2680	2681	2682	2683	2684	2685	2686	2687	2688	2689	2690	2691	2692	2693	2694	2695	2696	2697	2698	2699	2700	2701	2702	2703	2704	2705	2706	2707	2708	2709	2710	2711	2712	2713	2714	2715	2716	2717	2718	2719	2720	2721	2722	2723	2724	2725	2726	2727	2728	2729	2730	2731	2732	2733	2734	2735	2736	2737	2738	2739	2740	2741	2742	2743	2744	2745	2746	2747	2748	2749	2750	2751	2752	2753	2754	2755	2756	2757	2758	2759	2760	2761	2762	2763	2764	2765	2766	2767	2768	2769	2770	2771	2772	2773	2774	2775	2776	2777	2778	2779	2780	2781	2782	2783	2784	2785	2786	2787	2788	2789	2790	2791	2792	2793	2794	2795	2796	2797	2798	2799	2800	2801	2802	2803	2804	2805	2806	2807	2808	2809	2810	2811	2812	2813	2814	2815	2816	2817	2818	2819	2820	2821	2822	2823	2824	2825	2826	2827	2828	2829	2830	2831	2832	2833	2834	2835	2836	2837	2838	2839	2840	2841	2842	2843	2844	2845	2846	2847	2848	2849	2850	2851	2852	2853	2854	2855	2856	2857	2858	2859	2860	2861	2862	2863	2864	2865	2866	2867	2868	2869	2870	2871	2872	2873	2874	2875	2876	2877	2878	2879	2880	2881	2882	2883	2884	2885	2886	2887	2888	2889	2890	2891	2892	2893	2894	2895	2896	2897	2898	2899	2900	2901	2902	2903	2904	2905	2906	2907	2908	2909	2910	2911	2912	2913	2914	2915	2916	2917	2918	2919	2920	2921	2922	2923	2924	2925	2926	2927	2928	2929	2930	2931	2932	2933	2934	2935	2936	2937	2938	2939	2940	2941	2942	2943	2944	2945	2946	2947	2948	2949	2950	2951	2952	2953	2954	2955	2956	2957	2958	2959	2960	2961	2962	2963	2964	2965	2966	2967	2968	2969	2970	2971	2972	2973	2974	2975	2976	2977	2978	2979	2980	2981	2982	2983	2984	2985	2986	2987	2988	2989	2990	2991	2992	2993	2994	2995	2996	2997	2998	2999	3000	3001	3002	3003	3004	3005	3006	3007	3008	3009	3010	3011	3012	3013	3014	3015	3016	3017	3018	3019	3020	3021	3022	3023	3024	3025	3026	3027	3028	3029	3030	3031	3032	3033	3034	3035	3036	3037	3038	3039	3040	3041	3042	3043	3044	3045	3046	3047	3048	3049	3050	3051	3052	3053	3054	3055	3056	3057	3058	3059	3060	3061	3062	3063	3064	3065	3066	3067	3068	3069	3070	3071	3072	3073	3074	3075	3076	3077	3078	3079	3080	3081	3082	3083	3084	3085	3086	3087	3088	3089	3090	3091	3092	3093	3094	3095	3096	3097	3098	3099	3100	3101	3102	3103	3104	3105	3106	3107	3108	3109	3110	3111	3112	3113	3114	3115	3116	3117	3118	3119	3120	3121	3122	3123	3124	3125	3126	3127	3128	3129	3130	3131	3132	3133	3134	3135	3136	3137	3138	3139	3140	3141	3142	3143	3144	3145	3146	3147	3148	3149	3150	3151	3152	3153	3154	3155	3156	3157	3158	3159	3160	3161	3162	3163	3164	3165	3166	3167	3168	3169	3170	3171	3172	3173	3174	3175	3176	3177	3178	3179	3180	3181	3182	3183	3184	3185	3186	3187	3188	3189	3190	3191	3192	3193	3194	3195	3196	3197	3198	3199	3200	3201	3202	3203	3204	3205	3206	3207	3208	3209	3210	3211	3212	3213	3214	3215	3216	3217	3218	3219	3220	3221
----	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

I. Katholikus Plébániák.

Plébániák nevei.	1834-ki népes- ség.	1835-től egész 1844-ig.			Növe- kedés.
		Szület- tek.	Meg- haltak.	Háza- sodtak.	
Abaliget. - -	2019	1096	856	255	240
Báán. - - - -	2289	1386	1290	337	96
Baar. - - - -	666	329	210	83	119
Babarcz. - -	1857	1092	942	231	150
Bakonya. - -	1229	477	445	173	32
Baranyavár. -	2401	1507	1202	323	305
Batina. - - -	1170	880	580	196	300
Bellye. - - -	840	385	296	102	89
Berement. - -	2745	1932	1516	401	416
Berkesd. - - -	2511	1237	939	339	298
Bicsérd. - - -	1450	665	512	177	153
Bikal. - - - -	908	768	618	177	150
Bodony. - - -	1619	572	469	215	103
Bogád. - - - -	2268	1385	998	329	387
Bogdása. - - -	736	456	306	110	150
Boly. - - - - -	2932	1855	1537	409	318
Bozsok. - - - -	1519	821	583	189	238
Bükösd. - - - -	2075	986	675	297	311
Darázs. - - - -	2615	1456	1247	349	209
Dárda. - - - -	1300	741	486	162	255
Egerág. - - - -	3594	2412	2036	594	376
F. Mindszent. -	2790	1444	917	387	527
Garé. - - - - -	502	321	172	69	149
Gödre. - - - - -	1602	1097	651	221	446
Görcsöny. - - -	2065	714	618	297	96
H. Hetény. - - -	2320	1088	836	300	252
Hetvehely. - - -	1120	753	517	196	236
Himesház. - - -	2374	1225	1048	289	177

Plébániák nevei.	1834-ki népes- ség.	1835-től egész 1844-ig.			Növe- kedés.
		Szület- tek.	Meg- haltak.	Háza- sodtak.	
Hird. - - - -	1254	644	360	154	284
Ibafa. - - - -	1466	1008	731	239	277
Izsép. - - - -	2901	1757	1370	359	387
Jánosi. - - - -	1187	642	438	159	204
Kárász. - - - -	1518	801	569	191	232
Kéménd. - - - -	2520	1302	1057	324	245
Keszü. - - - -	1880	905	634	245	271
Kisasszonyfa. - -	1693	717	536	184	181
Köblény. - - - -	767	444	193	116	251
Kővágószőlős - -	1799	575	494	198	81
Lak. - - - -	1648	916	620	178	296
Lancsuk. - - - -	1128	802	580	175	222
Laskafalva. - - -	2164	1111	704	242	407
Lovászhetény. - -	516	228	161	51	67
Lúcs. - - - -	2631	1466	1289	325	177
Mágocs. - - - -	2786	1832	1192	432	640
M. Hertelend. - -	941	450	342	132	108
Maiss. - - - -	1896	1095	932	261	163
Mocsolád 1½ év óta.	603	63	53	12	10
Mohács. - - - -	5773	3523	2275	746	1248
Nádasd. - - - -	2536	1248	774	262	474
Nagy-Nyárad. - -	1220	645	548	155	97
Németi - - - -	1234	849	708	203	141
Német-Márok. - -	2158	1237	988	246	249
Német-Ürögh. - -	1350	573	413	178	160
Olasz. - - - -	2260	1254	1086	680	159
Pécsvárad. - - -	2135	974	772	237	202
Pellérd - - - -	1601	726	667	249	159
Pécs. - - - -	12780	5345	4830	1350	515
Ráczmecske. - - -	1090	867	707	176	160
Ráczpetre. - - -	3173	1855	1595	414	260
Sáasd. - - - -	1656	971	660	252	311

P l é b á n i á k' nevei.	1834-ik népes- ség.	1835-től egész 1844-ig.			Növe- kedés.
		Szület- tek.	Meg- haltak.	Háza- sodtak.	
Siklós. - - -	2473	1254	1006	313	248
Somberek. - -	1855	1085	824	242	261
Sumony. - - -	966	618	437	170	181
Szabolcs. - -	1174	409	281	82	128
Szajk. - - -	1765	1028	896	272	132
Szalatnak. - -	593	296	219	64	77
Szászvár. - -	2573	777	556	160	221
Szebény. - -	2091	1136	930	241	206
Szekcső. - -	2515	1615	1036	363	579
Szék. - - -	2337	1367	924	309	443
Sz. Dénes. - -	803	317	273	89	44
Sz. Erzsébet. -	2357	1240	998	319	242
Sz. György. -	1156	552	364	143	188
Sz. Iván. - -	991	395	303	129	92
Sz. Király. - -	1937	855	762	213	93
Sz. László. - -	476	256	174	52	82
Sz. Lőrincz. - -	1805	729	592	236	137
Vájszló. - - -	448	327	258	85	69
Vásárosdombó. -	2100	950	690	288	260
Vaszar. - - -	965	749	409	127	340
Vémend. - - -	1393	911	591	180	320
Villány. - - -	1819	1115	775	268	340
Vörösmart. - -	1651	835	530	379	305
Ófalú 's Zsibrik fiókegyházak.	576	248	162	38	86
Szárászfiókegyház.	320	175	97	46	78

II. Ágostai hitvallásuak:

E g y h á z a k' nevei.	1845-ki népes- ség.	1835-től egész 1844-ig.			Növe- kedés.
		Szület- tek.	Meg- haltak.	Háza- sodtak.	
Ráczkozár - -	7834	2114	1397	490	717
Mekényes. - -		698	542	172	156
Hidas. - - -		681	413	135	268
Kácsfalu. - -		293	217	110	76
Zsibrik. - - -		220	155	47	65

III. Helvet vallásuak:

A. Felső baranyai egyházvidék.

E g y h á z a k' nevei.	1845-ki népes- ség.	1834-től egész 1844-ig.			Növe- kedés.
		Szület- tek.	Meg- haltak.	Háza- sodtak	
Aderjás. - - -	227	66	73	33	—7
Bélvárd. - - -	410	154	148	43	6
Besencze. Páprád.	430	137	112	51	25
Beczefa. - - -	241	152	110	54	42
Bisse. - - -	297	152	140	55	12
Bogdása. - - -	570	216	170	86	46
Botyka. Kis Peter.	601	248	195	96	53
Büdösfá. - - -	540	—	—	—	—
Csarnota. - - -	261	106	81	27	25
Csehi. - - -	383	151	112	58	39
Csepel. - - -	410	138	101	44	37
Czún. - - -	362	123	94	45	29
Dancsháza. - -	452	197	141	63	56
Dr. Palkonya. -	552	216	175	76	41
Dr. Szabolcs. -	479	216	116	58	100
Garé. - - -	188	70	41	26	29
Gordisa. - - -	458	121	119	51	2

E g y h á z a k' nevei.	1845-ki népes- ség.	1834-től egész 1844-ig.			Növe- kedés
		Szület- tek.	Meg- haltak.	Háza- sodtak	
Gyűd. - - -	510	198	208	56	— 10
Haraszt. - - -	550	248	175	71	73
Harkány. - - -	499	207	172	96	35
Hidvég. - - -	341	109	123	49	— 14
Hirics. Kis. sz.					
Mártony. - - -	763	285	195	91	90
Ipacsfa. - - -	367	146	125	44	21
Iványi. - - -	493	202	220	84	— 18
Kákics. Marocsa.	630	—	—	—	—
Katádfa. - - -	326	132	104	35	28
Kémes. Piski. -	406	251	221	70	30
K. Csány. Oszró.	1012	—	—	—	—
Kis Harsány -	635	214	186	87	28
Kis Tótfalu. -	296	137	112	59	25
Kórós. - - -	446	186	119	35	67
Kovácsbida. -	328	—	—	—	—
Lúzsok. - - -	336	185	179	71	6
Magyar Peterd.	430	166	133	70	33
Márfa. - - -	235	—	—	—	—
Maty. - - - -	623	261	211	67	50
Mecske. - - -	399	—	—	—	—
Mindszent. Bogád					
Egerszeg. - -	352	176	79	43	97
Nagyfalu. Tapol- cza. Berement. -	1098	408	308	126	100
Nagy Harsány. -	1135	336	319	131	17
Nagy Tótfalu. -	610	231	167	78	64
Nagy Peterd. -	467	155	119	43	36
Nagy Váty. Kacsóta	496	204	181	75	23
Óld - - - -	556	247	178	64	69
Piskó. Kemse. -	658	246	199	92	47
Rád. - - - -	468	164	151	58	13

E g y h á z a k' nevei.	1845-ki népes- ség	1834-től egész 1844-ig.			Növe- kedés.
		Szület- tek.	Meg- haltak.	Háza- sodtak	
Ronádfa. - - -	288	92	71	35	21
Sámod. - - -	275	127	93	41	34
Szava. - - -	437	133	110	39	23
Szaparcza. Tésenfa	764	257	188	81	69
Szerdahely. - -	350	107	72	—	35
Sz. Erzsébet. -	248	147	118	—	29
Siklós. - - -	1092	409	342	125	67
Sós Vertike. -	478	196	146	62	50
Terehegy. - -	486	160	117	46	43
Turony. - - -	294	104	74	32	30
Vájszló. - - -	900	323	321	144	2
Vejti. - - - -	321	106	121	34	—15
Viszló. - - -	585	205	193	83	12
Zaláta. - - -	670	240	201	71	39

B. Alsó baranyai egyházvidék.

Bellye. - - -	550	164	128	60	36
Csuzá. - - -	1004	221	183	137	38
Darócz. - - -	875	227	163	84	64
Herczeg-Szölős	633	181	130	108	51
Babarcz. - - -	248	128	89	65	39
Kákics. - - -	379	163	154	36	9
Karancs. - - -	838	279	261	98	18
Kopács. - - -	1312	283	155	242	128
Keő. - - - -	472	135	99	65	36
Kölked. - - -	815	308	228	115	80
Laskó. - - -	1200	309	224	149	85
Mohács. - - -	1500	540	405	188	135
Sepse. - - -	739	187	143	84	44
Vörösmart. - -	1017	325	241	114	84

C. Tolnai egyházvidék.

E g y h á z a k' nevei.	1845-ki népes- ség.	1834-től egész 1844-ig			Növe- kedés.
		Szület- tek.	Meg- haltak.	Háza- sodtak	
Hidas. - - -	623	—	—	—	—
Nagy-Pal. - -	297	—	—	—	—
Pécsvárad. - -	820	—	—	—	—
Várkony. - - -	621	—	—	—	—

A' tolnai egyházvidéknek Baranyában fekvő most nevezett négy egyházából nem kaphattuk meg a' szükséges adatokat, sem a' 28 baranyai nem egyesült görög egyháztól. A' zsidóknak pedig ugynevezett matriculáik nincsenek A' kath. lelkészek nem küldvén be a' jelen népesség' számát az 1834-ikét kellett venni a' névtár szerint. Továbbá szükséges megjegyezni, hogy a' katolikusok és ágostaiaknál 10 évi, a' reformatusoknál pedig 11 évi növekedést tüntet elő az illető rovat, minthogy annyit vettek számba az illető lelkészek.

Az életkorra örömmel lettünk volna a' meghalálozottak' elősorolásánál kellő tekintettel; de adatok' hiányában csak azt mondhatjuk általánosan: hogy a' ráczok szoktak leginkább népünk között hosszú életűek lenni; a' németek többnyire legjobb korban halnak el; a' magyarok sem élnek leghosszabb kort. Az illető legpontosb rovatok' nyomán kitűnik, hogy milly arány-

ban van plébániánként a' házasság, szülés és halálozás a' népesség' számához. Házasságon kívül főkép a' magyar falusi népnél alig nemzeti gyermek. Magyar falusi gazda' leányáról soha sem hallani, hogy megesett volna; de a' német e' pontban a' magyarnál sokkal alantabb áll, minthogy a' testiség sokkal nagyobb mértékben uralkodik rajta, sem mint a' magyaron. ¹⁾ A' ráczuál is sok helyen igen elhatalmazott a' fcslettség. A' halandóság föltűnő nagy a' gyermekek közt. — De föltűnő talán némellyki előtt még az is, hogy Pécsen 10 éven át 4830 halál' esetére csak 5345 szülés jó. Ebből épen nem lehet talán Pécs' egészségtelen fekvésére következtetést huzni. Pécs a' legegészségesebb városok' egyike. Annak oka másutt keresendő, főkép abban, hogy sok idegen, és sok olyan, ki csak elaggott korában jön Pécsre, hal meg városunkban. Áztán népesebb városokban, a' halottak és születtek' száma többnyire igen egyforma, sőt az elsőbbeké rendszerint valamivel nagyobb szokott lenni. Így Pesten évenként 3040 halál' esetére 3205 szülés jön; Budán pedig 1830 halál' esetére csak 1812 szülés, Miből kiviláglik, hogy a' pécsi népesség mozgal-

1) Azonban a' németnél sem nagy a' házasságon kívül szülöttek' száma: Így Ráczközárón 633 ujszülött közt csak 5 vala törvénytelen. Ikrek ellenben 32 szülöttek.

ma fölötté kedvező. Szerettük volna továbbá azt, mi az orvosi helyiratban különös tekintetet érdemel, értem a' betegségek' neveit, mik' következtében a' halálozások történtek, elősorolni; de itt is adatok' hiányával vagyunk. Általánosán csaknem legtöbb baranyai ember a' sorvok' áldozata. Egyébként némi arányt mutat a' ráczkozári evang. egyház csaknem 4000 lelket számláló népessége, melly közül 10 év alatt az anyakönyv bizonyítása szerint hideglelésben 325 halt meg; vizkorságban 120; sorvadásban 127; tüdőlobban 47; hurutban 90; — gyermek pedig görcsökben elhalt 433; vörheny (skarlát) és kanyaru vagy vörös himlőben 173, és pedig keveset kivéve, minden orvosi segély nélkül.

A' nem egyesült görög lelkész uraktól nem kaptam tudósítást.

A' zsidókról csak azt tudhattam meg a' Pécssett lakó főrabbinus urtól, hogy körülbelől 250—260 zsidó család lakik Baranyában, kiknek szülöttjei, halottjai és házasultjai sem föl nem jegyeztetnek, sem össze nem számíttatnak, melly hiánynak legalább némi pótlása végett maga a' főrabbi is szándékozik kérelmét minélelőbb a. t. megye elébe terjeszteni. —

Egyébkint a' megyei utósó összeíráshoz, melly szerint Baranyának nemnemes lakóinak száma a' mult évben 216,662 lélekre rugott, hozzá kell még vennünk a' nemesség és Pécsvárosa népességének számát is. De az elsőre

nézve is csak annyit tudunk, hogy a' legujjabb összeírás szerint 791 szavazattal bíró nemes egyén találtatik megyénkben, és úgy véljük, hogy megfogjuk közelíteni a' baranyai nemesség' összes számát, ha azt 3164 lélekre tesszük. Mi Pécsnépességét illeti, azt kerek számmal 15,000-re tehetjük, és e' szerint legalább is 234,226 lélekre rug Baranyának összes népessége, papok és katonák nélkül. Esik tehát egy □ mérföldre 2,822 lélek.

Kath. pap van Baranyában 166; szerzetes 86; ágostai vallású 3; református 86; nemegyesült görög 41; zsidó rabbinus 5.

A' fönidézett megyei összeírás szerint találtatik továbbá Baranyában 369 tisztviselő és előbbkelő; 1516 polgár és kézműves; 1144 nemesek' szolgálja; 20,908 paraszt; 16,078 zselér, lakó és kertész; 68,327 fugyermek; végre 40-ik éventuli ember 19,519. A' megyéből pedig 296 egyén költözött ki az elmúlt 1844 ik évben. De ezen népességi összeírástól igen-igen nagyon elüt az ugyan azon évi dicális összeírás, melly szerint, hogy csak egyet emlitsünk, csak 65 szolga és 48 szolgáló találatnék megyénkben.

Figyelmesen vizsgálván ezen rovatokat azon eredményre jutunk, hogy megyénk' német lakosai leginkább szaparodnak. 1½ szásztóli szaporúság' észrevehető csak nem minden német helységben, nem is tekintve azt, hogy a' német helységekből igen sokan elköltöznek évenként

más falvakba sorsuk' jöbbitása végett, minthogy
 közölök nem könnyen marad meg két gazda,
 vagy is testvér egy házban. Németajku népünk'
 szaporuságát bizonyítják leginkább az ágostai
 vallástételt követőkrőli adatok, mellyek szerint
 azok jelenleg 7834 lelket számlálnak Baranyá-
 ban, 1835-től egész 1844-ig 1282 lélekkel sza-
 porodván. Magyar népességünk' haladásával el-
 lenben, mint t. Fényes ur mondja, a' legtulzóbb
 mérsékeltek is megelégedhetnek, mert ez valódi
 csigahaladás, pedig ez állatot szeleskedéssel
 még senki sem vádolta. Így találtatik jelenleg
 Baranyában 43,453 tősgyökeres reform. magyar
 lélek, és e' szépszámu népesség 11 év alatt
 csak 3323 lélekkel szaporodott, Milly fölöttébb
 nagy a' németek és magyarok közti különbség,
 mellyet kétségbe épen nem lehet vonni, mint-
 hogy az anyakönyvekbőli adatok tüntetik az
 előnkbe. Így Nagy Harsányban 1135 lélek la-
 kik jelenleg, és ezen népesség 11 év óta csak
 17-el szaporodott. Siklósnak 1098 ref. lakója
 100-al növekedett azóta. Csuzán 1004 lélekhez
 csak 38 jött 11 év óta. A' kath. plébániákban
 is legkisebb a' szaporuság a' tiszta magyar hely-
 ségekben. Így az 1834-ik évben a' bakonyai
 plébániában 1229 lélek lakott, és az azóta csak
 32-vel szaporodott. A' kővágószőlősi plébániá-
 ban 1799 lakó csak 81-el nőtt. Fényes szerint
 a' magyar népesség csekély szaporodása nyil-
 ván tanusítja, hogy a' status' gépelyének egy

része romladozó állapotu, 's igazításra vár: de ezen kívül nálunk még egy más ok forogván fõnn, melly akadályozza a' népesség' növekedését, és ez nem egyéb mint a' következõ: legtöbb magyar helységeinkben szégyennek tartják a' menyecskék, ha õk házasságuk' első 4 sõt 10 évében szûlnek, aztán a' legegészségesb' és legerõsb asszony is ritkán szûl többet 2 gyermeknél a' t. lelkészek és kerületi orvos urak' bizonyítása és köztiudomás szerint. Sok menyecske szépségének fõntartása végett akadályozza titkos és bûnös módon a' szûlést, ¹⁾ sokat pedig a' szegénység visz arra, minthogy tudniillik egyegy fél telken sokszor 3—4 család is kénytelen elélui.

Baranyának magyar lakói átalában közep-szerû nagyságuk, és nem legizmosb testalkotásuk. Azon számos helységek' lakói, mint bizonyítja a' ker. orvos ur, hol leginkább a' szarvas marha és sertésztenyésztés üzetik, mint a' kereset legfõbb ága, igen gyõnge testalkotásuk, minthogy az izmokat jobban kifejtõ erõsítõ

- 1) K. kerületbeli orvos ur errõl így tudósít: „A' fogantatás' akadályozására tanítást kapnak az õregebektõl; és hogy durva kenetés által a' már megfogant magzatot is elûzik, az közbeszéd.” „Azon pórasasszony, ki elõször fiat szûl, ritkán szûl többé; ki-nek leánya van elõször, az másodszor szûl ugyan; de ha ismét nem fiat, többé nem hoz magzatot a' világra.” Aztán a' mocsáros vidéken, úgy látszik, a' halandóság is nagyobb, mint másutt.

munkákat kerülik, de azért olly ügyetlenek is, hogy, ha egy zsák gabonát akarnak szekérre rakni, azt hárman czepeklik. A' növendékek télen nyáron az erdőben csatangolván, és fákra mászkálván, lábaikat elidomitják, és ugynevezett lőcslábokat kapnak, mit leginkább az ujonczállításkor lehet tapasztalni, mert volt eset, hogy egy helységnek 17 — 18 összeirt ifjaiból kettőt sem lehetett találni, kik tökéletesen alkalmasak voltak volna a' katonaságra. Egyébkint fölöttébb silány táplája és a' kora házasság is sannyasztja népünket. Különös szépségüek a' Dráva' mentében lakó magyar parasztnők, kik valóban legnagyobb ellentétet mutatnak az elsatnyult férfiakhoz képest.

Németajku lakóink többnyire erős vaskos testalkotásuak, de a' magyaroknál sokkal idomtalanabbak. Helyes testalkotásu, vagy szép arczu német parasztnő legnagyobb ritkaság.

A' rácok lakóink közt a' legizmosbak, legerősebbek, jóllehet ezek sem haladják meg igen a' középszerű nagyságot. Valóban csudálhatni e' népfaj' vastermészetét, ha kimondhatlan rossz élelmét és egyéb életmódját tekintjük.

Mi Baranya' különböző nyelvü népességét illeti, azt az 1839-ki egyházi névtár így adja elő: kath. magyar van 63,579; kath. német 68,941; kath. rác vagyis shokác 31,916. Továbbá mind magyar a' 37,483 reformatus; német pedig az 5349 ágostai vallásu; és rác a' 16,456 nem egye-

sült görög. Miket összefoglalván volt 1839-ikben Baranyában: magyar: 101,062; német: 74,290, és rácz: 48,372; azonkívül 1760 zsidó, kik magok között rosz német-zsidó nyelven beszélnek, jóllehet magyarul is tudnak.

Mi már a' baranyai nép jellemét, szokásait, életmodját illeti, azt ugy vélem, leginkább az illető lelkipásztorok ismerik; miért nem tartóztathatom magamat azoknak többször érintett tudósításaiból többeket vagy egészen, vagy lényeges kivonatban közleni, és pedig akkép, hogy nemcsak különajku, hanem egyszersmind különvallásu és vidéki lakóinkra is tekintet legyen. Először a' Pécsvárad körül lakó kath. magyarokról ezt írja az egyik tudósító:

A' magyaroknak legsajátságosabb szokásaik a' házasulás, háztartás és viselet körül tűnnek szembe

Keleti szokás szerint a' leány eladó. A' házasuló legény a' menyasszonynak nem csak pénzt ad 5, 6, 8, 10, 12 ft. v. hanem még ruhát is vesz, többet vagy kevesebbet; többet ha a' leány szép, vagy tehetős szülők' gyermeke; kevesebbet, ha a' leány vagy nem igen szép, vagy szegény szülöktől származott. A' ruha darabok többnyire ezek: mente, vagy ködmen, bundika, azaz, báránybőr mellény, szövet mellény, szoknya, kötény, kendő, piros vagy sárga csizma stb. Ezen fölül a' legény viseli a' házasság' egész költségét, melly 70, 100, 150 forintba is felrúg. Ez az oka, hogy a' lakodalomban a' menyasszony' rokoni közől

senki sem vesz részt, még szülei sem, sőt a' leány sincs jelen az ebéden, ki esketés után azonnal egy asszony késéretében haza megy, 's itt délutáni 4 óráig siratja leányságát, 's jajgatva búcsuzik hozzá sereglő lánytársaitól, míg a' násznép muzsikaszóval, 's lobogókkal a' házhoz őt elviendő, meg nem érkezik. A' menetet mindig 3 kocszi vagy szán kíséri. Az egyikre rakják a' menyasszony' ágyiruháját; a' másakra a' vőfény felveti a' menyasszonyt, kit azonnal ölbe fogad a' bundás vőlegény, a' harmadik a' szekrényt (ládát) viszi. Ezen kívül a' leány kap még szüleitől rokát, kapát és sarlót. Az új menyecske, midőn avatóra megy, mindenkit megcsókol, kivel találkozik, 's ezért pénzt kap. Aratásig nem metsz kenyeret.

A' háztartás is különös. A' pénz a' gazda kezén van, és pedig ha több pár van egy házban, vagy az apáén vagy a' legidősb testvérén, ki az adót fizetni, és mind saját, mind a' házban levő férfiak' öltözetéről köteles gondoskodni. Az asszony maga ruházza magát is, gyermekeit is, sőt férjét is ő látja el feje ruhával. Pénzt holmi aprólékból szerez, ugymint eladott baromfiból, tojásból, vászonból, kendermagból, borsóból, sőt néha, ha szerét teheti, a' hambárt is megvásárolja. Ha több asszony van a' házban, a' kereset egyenlő arányban valamennyi közt megosztatik. A' legöregebb a' gazdaasszony, ki maga süt és főz, a' többi szolgálói dolgokat végez. Ez

az oka, hogy 40 esztendőös asszonyok is találkoznak, kik sem sütni sem főzni nem tudnak.

A' férfiak' öltözete: kalap vagy báránybőrsapka, fátyolnyakravaló, hosszú szűr vagy bunda és bocskor. A' tehetősebbek és fiatalok közül igen sokan, ünnepeken, csizmát is viselnek. Rövid szűre vagy buga, azaz prémetlen ködmenye kevésnek van. A' mellényt eddig a' vászontarisznya pótolta, mellyben az olvasó, pipa, dohányzacskó, és pénzes erszény szép egyetértésben hevernek. Most a' mellényt kivált a' sihederek nem igen szeretik nélkülözni. Az ing' újja, sőt két felől a' gatyá szára is vörös, kék és fekete gyapjufonállal van himezve igen fáradságosan. Az öregek inkább szeretik a' fejér himvarrást, noha ezt még nyáron is a' bunda takarja. — Az asszonyok és leányok már kényesebbek. Kinek mentéje és piros csizmája nincs, igen szegény. A' leányok a' legcsikorgóbb hidegben is egy ingben jelennek meg a' templomban, kezökben hozva a' csizmát, ha rossz út vagyon. Ha a' leánynak bundikája, csizmája és szekrénye van, hajcsapját jól alant szokta megkötni, a' mi annak a' jele, hogy már eladó. A' fejércselédeknel eddig fejér vászonszoknya volt a' divat, mellyet ezer redőbe szoktak hajtogatni. Most már a' korszellem hatalmas szózatát ezek is megérték, 's rohanva haladnak, azaz, vetélkedve szerzik a' tarkábbnál tarkább szöveteket mellényeknek is ugyan, de leginkább mégis szoknyáknak. Fejökön az

asszonyok széltében hosszú kontyot viselnek, mellyet ünnepeken fejr kendő fődöz. A' leányok hajadon fővel járnak, mellyről a' pártának, vagy is széles piros selyem szalagnak elmaradni nem szabad. A' hajcsap alá is szoktak több apró szalagokat aggatni, bihető, hogy a' mellény tisztában maradjon. Mert fejöket ezek is, valamint a' férfiak igen zsirozzák, mi annak, ki hozzá nem szokott, émelygést okoz, kivált nyáron, midőn a' zsircsöppek az arczon csurognak le. Ők ezt szépnek tartják, kérkedve hánytorgatván, hogy a' magyar nem kóczos, mint a' német. Azonban a' zsirozásnak az a' haszna is lehet, hogy a' bundát, melly a' pátriárkális gazda' nyakából még éjjel sem igen szokott lejönni, a' kelletlen vendégektől oltalmazza.

Lakásuk kis szalmás födelű házikó, melly — van ugyan kivétel is, de kevés, — egy füstös kéménytelen konyhából áll, 's egy alacson kis szobából, mellybe két piczin ablak igen fősvényen ereszti be a' világosságot. Kéményes házak sem hiányzanak ugyan, de a' kéménytelt még is csak jobban szeretik, a' szalonna és disznóhus miatt, melly itt vélekedésök szerint jobban meg füstölődik. A' melly konyhában sütőkemencze nincs, abban egy kis alacson tűzhelynél egyéb mi sem látható; mert a' cserépedény a' szobában függ a' falon. Szint illy kevés van a' házban. Egy puhafa ágy — ezen kívül még egy vagy két ágy, vagy földbe vert czövekeken álló cserény, egy

asztal, melly sok helyen szinte czövekeken nyugszik, két pad a' szegletben az asztal mellett, egy vagy két szekrény, és egy rud, mellyről mindennemű ruha lóg, és egy vizes korsó az asztal alatt — ezekből kerül ki, még a' vagyonosabbaknál is a' buturozás. De a' szegénységet kipótolja a' tisztaság, melly ellen nem lehet kifogás, kivált nyáron, midőn már az ágy alá rakott burgonya elfogyott.

Nagy hibájok, hogy alig van ház, mellyből valaki nem pásztorkodnék. Mivel az illy pásztor abban helyezi minden dicsőségét, ha barmait jól tartva hajthatja haza, igen örömet becsap mind a' rétekre, mind a' vetésekre, a' mit csak olly biró képes gátolni, ki szemes, fáradhatatlan, 's a' határt éjjel nappal megkerüli, főkép, ha arról ismeretes, hogy barmai nem másén üdültek. A' mezei rendőrség szigoruan teljesítve talán gátot vetne e' szokásnak, ha egyuttal a' külön pásztorkodást tiltó parancsolat életbe lépne. Ezen pásztorkodásnak még más két rossz oldala is van. Egyik az, hogy az iskolától elvonja a' gyermeket. A' másik az, hogy az iskolából kikerült gyermekek, ha még olly jó indulatuk voltak is, megszokják a' henyeséget 's a' káromkodást, melly a' magyar népnek egyik legnagyobb gyaláztatja. Általában a' gyermekek, iskolai nevelése iránt igen-igen hanyagok. Ha az édes szülőnek akár minő baja akad, ha süt, ha mos, ha a' gyermek sir, az iskolást kifogja. A' kis leány-

kát, mihelyt 9 éves, erőszakkal is alig lehet az iskolába erőtetni — mert „sok a' szösz, 's fonni kell.” De a' gyermekek' ruhátlansága is megrovást érdemel. Közönségesen ócska „botos” a' lábon, rongyos szűr, vagy ködmön, vagy e' helyett lepedő, mint kaczagány a' nyakon, ez a' szegény iskolások' öltözete. Ember legyen, ki egy könyvnél többet tudna velök vetetni, a' minek helylyel közzel szegénység is lehet az oka.

Ellenben meg kell adni nekik a' méltó dícséretet, hogy igen kevés kivétellel, szelidek és becsülettudók. Legfőbb illetlenségnek tartatnak, ha valamelly fiatal az öregebbet, elmenvén mellette, meg nem üdvözléné. Sőt a' fiatalok az öregek előtt még nemis igen szólnak, méltónak ítélvén, hogy azokat hallgassák, kiktől tanulhatnak.

Életmódjok egyszerű. Fő táplálékuk kenyérből, lencséből, borsóból, káposztából és husból áll. Ritkán esznek tiszta rozskenyeret; többnyire kukoriczával 's árpával vegyítik, hogy venni ne kelljen, — a' mit azonban, kivált a' kisebb helyűek, ritkán kerülhetnek el. Rendszeren kétszer esznek főttet: reggel 's estve; délben kenyereznek, kivévén a' nyarat, midőn a' mezőn dolgoznak; akkor ebédjük is szokott lenni. Reggeli ételök többnyire rántott leves és korczin, azaz: szeletekre vágott és kisütött szalonna darabkák. Estve a' leveshez főzeléket is készítenek, mellyhez, ha kevés hus is járul,

már az szép életnek tartatik. Burgonyát természetesen ugyan, de még csak most kezdenek vele, mint eledellel, megbarátkozni. A' szemes és előrelátó gazdák a' borral igen „képesen“ bánnak télen át, hogy a' nyári munkaidőre is maradjon. De vannak olyanok is, és pedig nem kevesen, kik, midőn legkevesebb a' dolog, töltöznek, midőn be áll a' munka ideje — ha a' viz nem izlik, szomjuznak.

Betegségek között leggyakoribb a' mellbaj, 's vizibetegség. Rendes orvoshoz folyamodnak ugyan, de nem rendszeren, részint azért mivel nincs bizodalmuk az orvosokhoz, részint mivel undorodnak a' gyógyszerektől, de főkép, mivel egy menetért az orvosnak 5 for. nemis tudnak, nemis akarnak fizetni. Az orvos asszonyok kapósabbak.

Keresetük: A' földművelés, bortermesztés, és baromtartás. A' barmok közül a' magyar juhok szeretik tenyészteni, trágyája, turója, gyapja, és bőre miatt. Pénzelnek is belőlők. Szarvas marhát számosan nem nevelhetnek. mivel igen szűk a' széna. Mégis találkoznak, kik esztendőnként, vagy minden két esztendőben egy pár tinót eladnak. Lovaknak csikókat vesznek, mellyeket egy két esztendő után nyereséggel eladnak. Némelleyek közülök ökrökkel is kereskednek. — Más plébánus ur így ír:

Télen át a' nép rendszeren csak kétszer eszik, reggeliz t. i. és vacsorál, és csak a' tavaszi munka

beálltával rendesen ebédel, sőt ezután uzsonáz, 's végre vacsorál (ha mie van.). A' munka beálltával a' legöregebb asszony honn marad, ebédet, vacsorát főz, az aprógyermeknek, majorságnak gondját viseli, a' többi asszony pedig mezei, szőlői munkára kijár. Télen át az asszonyok fonnak szőnek, még pedig mindegyik asszony saját családja számára, és ezt a' kendervetésnél is megtartják, úgy hogy a' hány asszony van a' háznál, annyi egymástól elkülönözött darab kendervetés vagyon. A' férfiak pedig legnagyobb részét a' téli időnek heverésben töltik, és nem is tesznek egyebet mint hogy marbájokat ellátják, fájzás után mennek, faragnak, de legtöbbet mégis pinczéjüket látogatják. A' férfi keveset, vagy éppen semmitsem gondoskodik uője ruházatjáról, azzal, a' mit menyegző' alkalmával mátkája' számára megvett, úgy véli, hogy e' részben felesége iránti adóját örökösen leróttá; 's e' miatt kénytelenítettnek asszonyaik kertjöknek egy részét a' magok' számára a' többtől kihalasztatni, 's illetén termesztett dobányt, sárga répát, mákot stb. eladván, ennek árából a' szükségesebb ruha darabokat szerezzetik meg maguknak. De némellyeket férfiak ebbeli méltatlan bánásmódja azon alacsonyagra vezet, miszerint imigy megszorulva gabonát, lisztet stb. mesterileg lopnak, az. a' falu' zsidójának kéz alatt csekély áron az egész családnak kárával eladván.

Átalában ellehet e' népről mondani; hogy szelid, békeszerető, sokáig tűrő, engedelmes és minden előljáróját tisztelő, különösen a' horvátok együgyűek is; de ezek' együgyűségével és türedelmével nem ritkán égbekiáltó visszaélések gyakoraltatnak; és valamint a' magyar komoly, sőt lehet mondani, komor, úgy a' horvát vidámkedvű, főleg ha bora van, és nem éhezik. Soka' magyarok közül is, de a' horvátokról általában lehet mondani, igen könnyelmű; míg mie van, addig gondatlanul pazéról, ha elpazérlotta, legnagyobb türedelemmel koplal. Ha ma van kenyere és holnapra nincs, se' baj; és ha figyelmezteti valaki holnapra, kedvét nem csüggeszti, biztatván magát az isteni gondviseléssel, mindig csak azt válaszolván; „Bog zna.” 'S így nem ártana, ha a' horvát gondolkodóbb és munkásabb volna, és különösen, ha a' menyegzői és tori lakomák, melyek' kitüntetésére a' legszegényebb is utósó erejét fordítja, korlátok közé szoríttatnának. Mind a' magyar, mind a' horvát' sajátága továbbá, az, miszerint csúfnevet kohol embertársa' számára, úgy hogy e' részben sem urát, sem előljáróját meg nem kéméli.

Egy harmadik lelkész jelentéséből érdekes ez: E' nép igen egyszerűen él és szegényen, kivéve egykét tehetősb gazdát: többnyire egész héten át csak hajma és gombából áll eledelök, még ritkaság az eczetes leves is, mellybe kevés tésztát hajintanak. Kenyérhez szalonnát szeret-

nek „csurgatni”, és ezt ők peccsenyének nevezik. Sok gazda olyan szegény, hogy az aratás után már két hónapra kenyere nincsen. Hogy élnek ezek nem tudom; elég hogy éhen nem halnak. Az egész természet’ tavaszkori fölujultával fölvidul a’ legszegényebb gazda is, és nem fél többé éhségtől, eleségül szolgálván neki a’ keserű hajma és gomba, és kezdődven a’ napszám.

Lássuk most a’ hegybáti magyart: „Valóságosak, Isten’ házáat minden zordon idő és távolság’ daczára is szívesen megtöltik ünnep és vasárnapokon, egymás iránt szánakodók és szükségekben segítők. — Vétkes hibájok az irgalmatlan káromkodás; a’ réteken, vetéseken, „füenten” való kártevés, és sokaknál a’ mértékletlen borital; házasságtörések, megszeplősítések több évek folyta alatt is ritkán hallhatók. — Noha számosan laknak egy házban, több helyt 3—7 nős pár is, de családi panaszok ritkán kerülnek bírák’ eleibe, az ügyet többnyire a’ ház’ gazdája, ritkábban az illető plébánus szokta elintézni; akár hányan lakjanak is egy háznál, csak egy viseli a’ gazdálkodást és parancsnokságot, a’ többi férfiak fölosztatnak: béres, kocsis, robotosra, néha juhász és kanász is a’ nemzetségből választatik, ha jobban bírja magát, a’ többi „dolgos” nevet visel; a’ nők közül minden háznál csak egy a’ sütőfőző, ki „gazda asszonynak” hivatik, ki többnyire ugyan, de nem mindenkor a’ legöregebbik, a’ többi háznál levő nők gyakran rántást sem tudnak keverni,

's így sokszor történik, hogy a' gazdaasszony elhunytával, midőn másik foglalja helyét, az sem sütni sem főzni nem tud, 's nem kevés pazarlás történtével sem részesülhetnek izes eledelben. Leányaikat nagyritkán szokták főzni vagy sütni tanítani. — Halottjaiknak, legyenek bár milly gazdagok, asztalossal koporsót nem készíttetnek, hanem nagy hasáb fákból — mellyeket télen fázaskor félre raknak, — faragnak deszkákat, és abból készítnek az atyafiak, rokonok 's jó barátok áldomásért koporsót; halottjaikat vállon soha sem viszik, kivevén a' kisdedeket, hanem szekéren, melly eleibe a' gazda tehetsége, valamint rokonainál 's barátjainál tett érdeme szerint, négy majd 12 ökröt is be fognak, sőt ha nagyobbra emelkedik a' gyászpompa 16 — 20 ökör is ballag a' járomban végszolgálatát fizető urának; a' szekéren levő koporsó tetejére fölülnek a' nebezen járó sirató „ősebb” nőszemélyek, és a' kisebb gyermekekből egész sereg, mit ezek a' halottas-ház' gyermekeivel levő barátságból mintegy mulatságul tesznek. — A' haláltól nem igen irtóznak; a' nők lármás jajgatással siratják — sokszor oktalan kifejezések' közbevegyítésével halottjaikat, melly többnyire csak pogányoktól reájok maradt szokás inkább, mint keserű fájdalmak' kifejezése. — Itt is valamint máshol ősi szokás szerint minden adásvevés, munkakezdés végzés áldomással történik, mit ugyan mindenkor a' Jézus' szent neve' dicséretével köszöntnek egymásra, még

akkor is midőn a' borgőztől egymást alig ismerik. Egy más tudósító így ír:

Betegségeik a' láz' többféle nemei, számosan elhunynak sorvadásban 's tüdővészben is, kevesen haladják meg a' hetven évet; kérdeztetvén betegségeikben: mi bajok? többnyire felelik „fájás van bennem.” Gyógyításukat leginkább az isteni gondviselésre bizzák, orvosra nem sokat költenek, ha egyszer valamit bevettek 's azonnal nem gyógyultak, bizodalmukat orvosban helyezni megszünnek, ha eret vágattak, vagy egyszer hántatót bevettek, melyet ők „itatónak” neveznek, már akkor, gondolják, mindent elkövettek gyógyulásokra, találkoznak még számos együgyűek kivált a' korosb nőszemélyek közt, kik viaszöntésekből törekeshnek betegjeik gyógyulását, vagy halálát kikuruzsolni. — A' késértetek 's hazajáró lelkek hívői már igen meg fogytak.

Különös kiválló sajátságai e' népnek nincsenek, hasonlít ez nagy részben többi magyar rokonihoz, jelesen a' szomjontuli italban, káromkodásban, munka körüli maga megerőltetésének gondos kerületében, miért is szegény; ki félévre elég eleséget termeszt, egy hizott sertést öl, 's kenyerét sóval sütheti, azt vagyonasnak lehet mondani; azért elsatnyult, erőtlen, szintelen, apró, rövid életű faj; 1000 közül talán harmincz él hatvan évet. Házaik disztelenek, kényelmetlenek, egészségtelenek, kivált télen, midőn poshadt káposztájok, kolompérjok, apró mar-

háik benn telelnék; butoraik kevesek, nyomorultak, tisztátalanok, saját kezeik' művei; fölösleges semmi, mint valóságos philosophusokhoz illő. — Noha a' fiatalság 14—20 évek között a' szünetlen pásztorkodás által Isten' házáól elvonva, megromolva, vadulva, elerkölcsstelenedve levén, marháival ősi magyar szokás szerint károkat tétetni dicsőségnek tartja, — mi miatt néha történő véres jelenetecskék, aprólékos fejbetörések számba sem vehetők, — de az egész népnek becsületére legyen mondva, a' némelly helyeken divatozó szarvasabb tolvajságok, rablások itt hallatlanok. Igen kárhozatos sajátságuk a' nagy magyar barátság, mi szerint ősszel 's télen a' pinczéknél számosan egybeseregelve addig dőzsölnek, mig husok 's borukban tart, ugy hogy nyaratszaka a' legterhesebb munka közben legtöbben száraz kenyéren tengődnek, a' mikor aztán millyen a' tápla olyan a' munka. A' nép csekély számához képest aránytalanul sok itt a' víz és aszkóros, még a' fiatalabbak, sőt a' gyermekek között is, mi ítéletem szerint a' hevitő italok kora, 's mértéktelen éldeletének következménye. A' komaasszonyoknak ugyan is első és fő kötelessége a' csak most szült asszonyt fájdalmai enyhítésére pálinkával jól tartani, így a' csecsemőnek első csöpp tápja is méreg; — és valamig a' boros hordók, pálinkás korsók a' háznál ki nem ürülnek, a' sorban járó boros, pálinkás mazonna férfiak, asszonyok,

öreges ifjak, leányok és kisdedek' kezein egyformán kering, az örök igazságnak amaz elvitázhatatlan elve szerint, kinek joga van a' szőlőhöz, annak joga van terméséhez is. — Itt azért szálas, testes, posgás ember ritka madár. — Egyébiránt megjegyzést érdemel, hogy e' faj nyaváláját, betegségét megmagyarázni nem tudja; kérdezzünk bár melly beteget, mi baja? felelete ez: fájásom van? Illy kevés ismeretséggel birván még önnön érzékenységeik' tárgyában is, illy nyomó szükség alatt tengvén, képzelni lehet, milly tekintetben legyen nálunk a' gyógyászat! — ritka, ki orvosi szert egyszer vegyen; és ha ez 24 óra alatt őket talpra nem állítja, nincs halandó, ki őket többször reá vehesse, hogy vagy tudós orvoshoz folyamodjanak, vagy legalább házi szereket használjanak; makacsul ragaszkodván ama valóságos török elvhez: ha Isten akarja, úgy is meggyógyulnak. — Legtöbb nyaválájok, oka a' *megrontás*, azért nagyobb bizodalommal vannak a' *javos* asszonyokhoz; nem ritkán, noha titkosabban gyakoroltatnak a' *megöntések*, *ráolvasások* is. Kiirthatatlan véleményök az, hogy az egészség' helyreállítására elkerülhetetlenül szükséges a' betegnek mindent megadni, mit kíván; és így minden tekintet nélkül a' nyaválának minőségére, boron, pálinkán kívül még viz, édes és aludt tej, turó, saláta, ugorka, gyümölcs, méz, stb. szóval, semmi a' betegről meg nem tagadtatik, mit össze kéregetni lehet; — ki ez eset-

ben legjobb szándékkal bár valamit megvonna, kegyetlen, irgalmatlan, fösvénynek tartatnék. — Az is fonák vélemény itt, hogy a' betegséget az étvágy nem létének, nem evésnek tulajdonítják; az ellenközöröl magukat meggyőzetni nem engedvén; azért a' huzamosabban szenvedők körül általános panasz az, hogy nem akarnak enni, 's így meg nem gyógyulhatnak. — Télen, tavaszon hurutok — nyáron, ősszel hideglelések, tüdőgyuladások szoktak lenni. — *1836-ban az epe-mirigy — 1844-ben a' himlő uralkodott.*

Átalában véve e' nép földmivelőkből (nem földművészekből) áll; de mivel, mint mondtam, ez kevésnek nyújt egész évre elegendő ele-delt, silány boraikat pedig jobbadán magok elköltik, vásározással segítnek magukon úgy, hogy eladott barmaiknak árából olcsóbbakat vesznek, a' maradékpénzből egyéb szükségeiket pótolván; de a' tapasztalás mutatja, hogy sokan addig vásároznak, míg csereberék által minde-nükből kikopnak. Az egyházbériedek a' pécsi mesterembereket szokták a' szomszéd vásárokra hordani; — a' bodolaiak pedig több 's jobb lovakkal birván nagy fuvarokkal szép pénzt szereznek; nekik Pécs, Posony, Szabadka, Temesvár, Zágráb csekély ut; Pesten pedig nincs vásár, mellyen kereskedőket hordozó több bodolai meg ne jelenjen; innen nagy ellenszenvvel viseltetnek a' gőzhajók iránt, 's átkozzák Fultont, hogy keresményöket megcsökkentette.

A' drávamelléki ref. magyarokról így szól az egyik tudósítás: „Életmodjok igen egyszerű: igen ritkán esznek marhabust, de disznó, kecske és apró baromfi hust gyakrabban, többnyire pedig tészta étellel, bab, borsó, lencse, salátával élnek; igen szokott és kedves ételök még a' savanyított káposzta, az eczetes paprika és ugor-ka”. — Egy másik tudósításból ezeket emeljük ki: „Életök' nemére nézve földmivelő jobbágyok, de a' földmivelést hanyagolják, és csak a' szükség parancsolta munkát teljesítik, azt is csak imigy amagy. A' földmivelésnél sokkal elébbvalónak és hasznosabbnak tartják a' sertvésseli kereskedést és annak tenyésztését; de ez sem esik kezökre, minthogy kölcsönvett pénzzel folytatják, sokszor meg is buk-
nak, ennél fogva többnyire adósak is. Határukra nézve szabályozás hiával vannak, melly okozza, hogy magoktól fölöstott sok diribdarab szántóföldjeik 's rétjeik elszórva rendetlenül hevernek. A' helységekben a' különben is keskeny, szük telken két három, sőt négy különvált gazda is külön, de egymáshoz közel épült faoldalú szalmafedelű, kémény nélküli házakban lakik. Különben szántóföldjeik, rétjeik, legelőjük természeti jó tulajdonságaik és termékenyek. Erdővel, vízzel bővelkednek, és a' marhatenyésztést is üzhethék, de ezt is hanyagolják; általában véve igen szegények.

Mi az erkölcsiséget illeti: meg vagynak ezeknél is azon gyarlóságok 's vétkeknek kisebb

's nagyobb nemei, mellyek erednek az erős italokkali élésből, a' lomhaságból, a' tudatlanság 's nevelatlenségből, az önjavokra czélzó szentesített rendőrségi törvényeket kijátszák: mit a' megyei hatóság behúnyt szemmel bizonyosan nem nézne, ha tudtára volna; de még eddig figyelmét elkerülte, hihető a' bokros foglalatosságok miatt. Ezeken kívül uralkodik náluk babonaság, boszorkányoknak' hívése, a' késeérteteknek létezéséről 's megholtak' lelkeinek hazajárásáról hiedelem stb."

Mi Baranyának *németajku* népességét illeti, azt igen igen kevés kivétellel, vasszorgalmáról mindenki dicséri és legvagyonosabbnak ismeri el a' megyének népessége közt. — Házai sokkal szebbek, tágasabbak, mint sem a' magyarok és ráczkói. A' takarékosághoz jobban ért a' német, mint a' magyar és a' rác, és jobban is táplálkozik és ruházza magát, mint amazok. Földjeit jobban szorgalmasban miveli, mint sem azok, szóval csaknem mindenben fölülhaladja más nyelvű lakótársait, jóllehet, mint mindenütt, úgy itt is van kivétel. Van helység, mellyben jobban bírja magát a' magyar, mint a' német, de ez ritkaság; azután az is tekintetet érdemel, hogy a' németek közt igen számosak a' zsellérek és kisházások. Átalában németeinkről e' következőt mondhatni: „A' német nép életmodja majd minden kivétel nélkül a' földmivelés. A' ház' tartására szükséges élelmet,

gabonát, burgonyát, melly főágát teszi a' német táplájának, kukuriczát, babot, lencsét, bort stb. mindegyik maga termeszt. Urbéri földjeikkel be nem érik, azért a' telkes gazdák szinte, mint a' kisházosak és házatlan zsellérek árendába és felébe is vesznek föl földeket, ön és más uraságoknál sokszor hozzájok messze határban. Ámbár kitanult és ügyes mesteremberek u. m. kovács, lakatos, asztalos, esztergáros, ács, kőmives, bodnár, pintér, varga, szabó, takács (ez majd minden háznál) többen vagynak, mégis többnyire földmívelést üznek, sokan pedig mesterségeikről egészen lemondanak és parasztokká lesznek; nyomasztó a' mesteremberekre nézve az, hogy robotjokat az uraság pénzzel megváltani nem engedi.

A' nép erkölcsiségét illetőleg, az, kivált a' tiszta német helységeekben, majd általánosan jó. A' kevert helyekben romlottabb. A' német leginkább kitünő tulajdona a' szorgalmatosság; ő jó alattvaló; engedelmes jobbágy ¹⁾, sokszor igaz, inkább félelemből, mint lelkiismeretből. Ő az élet' majd minden fokozatán megkiváncsi erényekkel ékeskedik. Mint gyermek szüleit szereti és tiszteli, azokat vénségökben, betegségökben ápolgatja és gondjukat viseli. Mint

¹⁾ Nem mindenütt; és a' magyar is azt mondja felőle: „Uram, a' németek nálunknál azért vagyonosabbak, mivel jobban kitudják keresni az igazságot”.

serdülő ifju és leányzó a' tiszta és szeplőtelen életre sokat tart és azt legalább a' világ előtt gondosan őrzi; házasságában tisztességesen és békeségben él; mint szülő gondos és házában jó rendet tart, gyermekének java szíven fekszik és azt előmozdítani igyekszik; a' társaságnak hasznos tagja, senkinek terhére lenni nem akar. Még a' hibásak is megkeresik kenyeröket. A' sánták szabóságra, a' vakok muzsikára, a' némák ásásra, árokmetszésre adják magokat, a' kik pedig éppen nyomorultak, azok szülőik vagy rokonaik által tápláltatnak; és még a' szegény házatlan zsellérnek nyomorultja sem jár koldulni, annyira tulajdona ezen népnek a' szemérem és a' becsületérzés. A' közel négy ezer lélekből álló nyájamból nem tudok csak egyet is, ki koldulással táplálná magát. — Czégéres vétkek tiszta német községekben igen ritkák, jelenleg nem is találhatik. Nálunk, legalább az én tudtomra, ki mindig nyájom között vagyok, nincs korcsmázó, részegeskedő, naplopó, nyilvános tolvaj vagy rabló, nincs parázna, verekedő vagy gyilkos; és harmincznégy esztendei lelkipásztorkodásom alatt, ha volt is arra egy-két példa, hogy némellyik a' büntető törvényszék eleibe vonatott, az is, nem annyira ön vétké mintsem a' körülmények miatt, mellyek sorsát nehezítették, történt. De van ezen népnek nem kevés és nem csekély erkölcsi hibája is. Illyen az a' könnyelműség és testiség a' föl-

di gyönyörűségeknek' élvezése, mellynél ez a' nép nagyobb boldogságot nem ismer. Innét van a' lakodalmazás, születési, halotti torozás, a' bucsukori vendégeskedések, az áldomásozás stb. A' fényűzés, pompázás, mi által költségei napról napra nevelkednek, miket, hogy előteremtsen, eszét szüntelen jártatja, és az eszközöknek választásában, mellyek által vagyonát szaporítani véli, a' szeretet' törvényéről néha néha megfelejtkezik, a' processuskodásokra, szinte rokonnal és testvérrel is hajlandó, és nem igen idegenkedik a' vásárt meglátogatni, hol az igazság áruba bocsáttatik. Gögös és a' hivatalokra a' községben ásitó, jobban ő, mint a' közhaszon iránti tekintetből.

Egy másik tudósítás pedig így szól németeinkről: „Hol most németek laknak, ott a' török elűzése után többnyire rácok vagy is szerbek laktak, kiket a' kiűzött török e' honnak ostor gyanánt hagyott vissza azon helyeken, mellyeknek bajdani magyar lakói részint elestek a' háborus időkben, részint rabságba hurczoltattak. Letelepelvén a' németek, mivel iparkodók voltak, egymás után megvették a' rácok' telkeit, úgy hogy a' németek mindinkább szaporodtak, a' rácok' meg fogytak. Így Ráczpetrén hajdan mind rác lakott, ma pedig ott rácznak híre sincs. Iván-Batthyáuban még 30 év előtt csak négy féltelkes német lakott, ma öt ráczon kívül német az egész község. Történik pedig a'

német' terjeszkedése ekkép: A' német telkesgazdák gyermekeik közt föl nem osztják telkeiket, hanem idősbik figyermeköknek adják át azon föltétellel, hogy testvéreit kifizesse. Illy kifizetett német elmegy rácz faluba lakni és ott először házatlan, aztán házas zsellér lesz, és mivel atyai örökségét pénzben kapta ki először megveszi a' rácznak szántóföldjét vagy rétjét, ki, szorultságban lévén, megis szántja neki, sőt ha kívánja, meg is trágyázza. Ebből ez következik, hogy jövőre nincs a' rácznak kenyere, és így kénytelen megint egy telek részt a' németnek zálogba adni, míg végre egész telke német kézre kerül. Méltán félhetni, ha nem lesz már tájunkon kiszorítani való tunya rácz, a' magyarra is el következik a' sor és 50—100 év múlva a' czifra magyar gatyá helyett, csak szük sváb nadrág lesz látható. — Rendesen magas, izmos testalkotásuak németeink, hosszú arcz, kék szem és sárga haj bélyegzi őket; és ha mindjárt hét lábnyi magas germánt nem látni köztök, a' hat lábnyi hosszú férfit is nem ritka. Legtöbbnek igen jó természetes esze van. Indulataikon a' magyar éghajlat talán változtatott valamit, mert jóllehet csendesebb természetűek, mint sem a' magyarok, még is hevesebbek németföldi atyafiaiknál; de hosszú béketűrésöket, állhatatosságaikat meg nem törte a' magyar föld. Csodálatos szorgalmuk a' nyári éjeket gyakran nappalokká változtatja, azaz, éjjel is kaszál, kapál és

arat a' német; szénáját nem hagyja hetenkint, mint a' magyar és rácز több helyütt szokta, kitéve az idő' viszontagságainak, ha száraz, azonnal haza viszi és pajtájába takarja. Ritka német kinek lóherese nem volna. Aratás után két héttel, nincs német, kinek gabnája ki nem volna nyomtatva. Kitűnő szorgalommal űzi a' német a' szőlőmivelést. Valóban álmélkodik az ember, ha azt a' szőlőt, mit tegnap még szedetlen látott, ma már bekapálva szemléli. A' borkészítés rossz módja mellett azonban meg fog a' német is maradni még mindaddig, míg az uraság a' tizedelés' alkalmával magának a' legjobbat választja ki. — Ritka német, ki írni, még ritkább, ki olvasni nem tudna, és becsületére mindenik büszke és védi is azt; reá nézve sokkal nagyobb a' testi semmint a' pénzbeli büntetés. 3000 lélekből álló plébániámból nagyobb lopás miatt félszázad óta ki sem volt bebörtönözve.

A' baranyai német még a' nőszülésben is leginkább a' haszonra néz, úgy hogy 10 házasság között alig köttetik egy, mellynek alapja a' szerelem, és nem a' gazdasági viszonyok volnának. A' vén özvegy asszony, ha gazdag, közönségesen fiatal legényt kap férjül; a' vén, de gazdag özvegyember közönségesen fiatal leányt vesz feleségül. Zene, pompa nélkül német nem házasodik, a' lakodalom többnyire 3 napig eltart, jöllehet megjön a' dinom dánom után a' szánom bánom. Torra is sokat költ a' német.

A' ráczok általában erős, izmos testalkotásuak, türelmesek, és nélkülözéshez szokottak, és fölöttébb tunyák. A' mértékletesség és a' jövőről gondoskodás épen nem tulajdonaik. Az éktelen káromkodásban és a' kártevésben fölül mulják a' magyart, mesterségre általában nincs hajlamuk. Dudán kívül mit sem készítenek. Őszi és téli időben megeszik a' miők van, nyáron a' dolog' idejében koplalni kénytelenek. Gyermekait a' rácz már a' bölcsőben szokta eljegyezni, és 14—15 éves korában már házasságra lépnek a' rácz ifjak, többnyire náluknál 4—5 évvel idősb leányokat vevén feleségül. Rácz ifju soha más házhoz be nem házasodik, mind atyja házához hoz nőt, ha még annyian voluának is. Rácz ifju vagy leány soha szolgálatba vagy napszámba nem megy, minthogy ezt reudkivüli szégyennek tartja. Van rácz ház, mellynél 10—12 házaspár lakik, és 40—50 lélek. A' legidősb férfinak háttartalan hatalommal bir az egész család fölött, neki minden legkisebb ellenvetés nélkül engedelmeskedik a' családnak minden tagja; ő fizeti az adót, ő gondoskodik a' szükségesekekről, ő veszi egész háznépének a' szükséges kalapokat, szűrőket, bocskorokat 'st.b. Ő lakja az ugynevezett házat, a' többi párok az udvarban levő sötét, egészségtelen kamrákban hálnak. Valamint tunyák általában a' rácz férfiak, ugy szorgalmasok asszonyaik, kik sokszor kénytelenek az egész családot eltartani és ruházni. A' rácz

leányok, még mikor pásztorkodnak, is varrnak vagy kötnek. Táplájok kimondhatlanul silány. A' szegénység köztök nagy. Van azonban ittott jó birtoku ráczgazda is, sőt kevés falvakban kitűnnek egyéb ajku lakótársaik között a' ráczok.

Egy más tudósítás ekkép szól a' ráczokról: A' ráczok durvák, miveletlenek és módfölött tunyák. Jóllehet áldott földön laknak, mégis annyira szegények, hogy nem ágyban, mert ez igen kevésnek van, hanem a' legnyomorultabb egyszerűséggel összeilletett deszkázaton legfőbb szürköpeny alatt adják ki lelkeiket. Házaik, mellyeket ólaktól alig lehet megkülönböztetni, többnyire kéménytelenek, rokkant, vakolatlan, rosszul fődött, alacson, ronda, szennyes, egészségtelen kunyhók. Hibájok még az iszákosság, a' rettentő káromkodás (magyar és rácz nyelven) és — a' bujaság. A' ráczok többnyire szaporábbak még a' németeknél is."

Ezen igen érdekes és leghitelesb adatokhoz csak keveset akaruuk még általánosságban hozzá tenni.

A' physikai *nevelésről* földnépünknel többnyire csak a' jó anya, a' természet, gondoskodik. A' kisdedek vagy magukra hagyatvák, vagy nagyobb testvéreikre, vagy munkára alkalmatlan öregekre bizatvák, egy ingben, melly csak vasárnapokon változtatik, henteregnek, csusznak másznak a' földön, hóban, sárban, a' legrosszabb tápla mellett, és mégis erős egészsé-

ges emberekké lesznek. A' ráczok sokszor még két éves gyermekeiket is meztelenül hagyják járni a' legnagyobb tél idejében, és nemcsak a' szobában, hanem azon kívül is, és valóban csodálatos, hogy mindazáltal a' rácz erőre és egészségre fölülhaladja a' magyart és németet. Alig érik el a' gyermekek hatodik évöket, már legalább is liba őrzésre használtatnak, később borju 's t. b. pásztorokká kell lenniök, és kisebb gazdasági munkákat végezni. Az iskoláztatás az újabb időben igen nagy előmenetelt tett a' magyarok és németeknél; a' ráczok ebben is legalantabb állanak, sőt irtóznak sok helyeken az iskolától.

Népünk' *életmódja, táplája, lakása és ruházatja* főkép a' nemzetség_szerint változik.

A' magyar' táplája általában az, mi már fönebb le van írva. Nagy része nyáron át bizony csak tengődik kenyér és hajma mellett. Boldog ő, ha pecsenyéje van, azaz, ha munkájánál tűzmellett, szalonnát csöppögtethet kenyérre. Főttel korán sem él minden nap, és a' főtt is miből áll? Csak a' káposztát tudja asszonya jól elkészíteni; egyéb étele különféle zagyvalék, melly épen nem képes másban étvágyot gerjeszteni. Tejet csak a' gyermekek kapnak. A' rántott tojást különösen szereti, és azt szalonnával igen keményre sűtve „*gajgonyának*” mondja; véletlen jövő vendégnek ezzel kedveskedik. Marha-husnak az izét ritkán izleli. Disznóhusa is csak

télen át van neki. Fűszerei, só, paprika, bor, és most már czukorból is állanak. Kenyeret meg lehetőst sűtnek a' magyar asszonyok.

A' *németek* általában jobban táplálkoznak, étkeiket is jobban készítik el, és főkép arról gondoskodnak, hogy nyáron, a' nagy munka' idejében legyen nekik boruk és húsétkök.

A' *rácznak* eledele a' legsilányabb a' világon. Konyhájában egy vashográcsnál egyéb főzőedény nem igen van; a' főzésről mitsem tud; kenyere is tésztás és nehezen emészthető.

Itala bor, sör, pálinka és víz. Sok helyen csigert készítenek ekképen: Szüretkor nagyobb hordókat megraknak szőlőfürtökkel és vízzel megtöltik, miből forrás után kellemes savanyúságu szesztelen italt nyernek, mellyel főkép nyári időben munkánál víz helyett élnek és azáltal a' bortól mintegy elszoknak annyira, hogy ha ingyen jutnak is jó borhoz, egy pohárral megelégesznek. Pálinkát törkölből és szilvából égetnek, kereskedésbe belőle nem jut, mivel gyöngé. Nem ritkák Baranyában a' bornemiszák, főkép a' Dráva' mentében; ellenben számos az iszákos is, főkép a' rácز között. Rácз és magyar addig szokott pinczébe járni, míg csak egy csöpp bora van; ha elfogy zsidóhoz megy. A' németek közt aránylagosan kevesebb részegeseket lehet találni.

A' *víz* Baranyában legnagyobb részt jó, tiszta, és egészséges. A' Mecseknek számos bő for-

rásai vannak. A' Dráva' mentében azonban a' berkek, mocsárok közt nemlegjobb az ivóviz, színe sárgás, ize posványos, azonfölül homokrészekkel erősen van vegyítve. Egyik oka, hogy itten rossz a' viz, abban fekszik, hogy nem szokás a' kutakat kővel kirakni, közönségesen „budu” azaz rothadt üreges tölgyfa tétetik a' kutakba kövezés helyett.

Öltözetben ismét a' német az első a' megyénkbeli népesség között. Többnyire megtartotta még ugyan nemzeti öltözetét, többek közt a' szűk rövid nadrágot, mit „Pistolahosen”-nak nevez, aztán a' harisnyát, czipőt stb.; de egészség' tekintetében ruházatában nem lehet annyi hiányt találni, mint magyar és rácز népünkében. Különös említést érdemelnek itt a' németnek faczipői, melyek ezrenként készíttetnek erdős vidékeinken hársfából és páronként 4—6 váltó garason adatnak el. Használtatnak e' czipők főkép télen, hóban, sárban, és annyiban igen jó szolgálatot tesznek, hogy a' lábot szárazon és melegen tartják. Több plébánus urtól halottam, hogy télen át német községekben csaknem ismeretlen azon közönséges köhögés, mit magyar falvakban leginkább akkor tapasztalni, ha a' község összegyűl isteni szolgálatra. Egyébkint legnagyobb ügyességgel járnak németeink ezen faczipőkben, és versenyt futnak bennök akarmelly bocskorossal. Posztó ruhája csaknem minden vagyonosb németnek van.

A' *magyarnak* ruházatja, fájdalom, főkép egészségi tekintetben igen-igen hiányos. Gyapjos süveg, mellyet télen nyáron hord, vagy zsírral telt nehéz, széles karimájú kalap fűdi fejét, posztómellény, melly a' régen igen kedvelt kis tarisznya' ¹⁾ helyébe lépett, ködmen, ujjatlan szűr és sárral vízzel könnyen megtelő bocskor teszi egész felső öltözetét, nadrág helyett két gatyát, nyakkendő' hiányában hitvány fátyolt hordoznak. Fehér ruhája azonban czélarányos és tiszta, főkép ünnepnapokon. Különösen föltűnő a' magyar fejrénép, főkép a' siklósi járásban, mert lenből készült és jóálló hófehér ruhájában szép testalkotása, és bájoló arczánál fogva nemcsak csinos, hanem valóban szép is, és nagy ellentétet képez a' gondosan kizsirozott fejű szűrös, bocskoros férfiak ellenében. Azonban köztök is el kezd terjedni a' fényűzés. Selyem szalagok, aransikrojtokkal ékesített kötények, kendők, melltűk, ékes fátyolos főkötők stb. nem ritkák már. Szépségök' megőrzése végett egészen bekendőzik munka' idejében arczaikat, miket sokan föszenek is. Főhibájok a' ruházatra nézve az, hogy a' legcsikorgóbb télben is mezitláb jár-

¹⁾ Népünk hajdanában annyira kedvelte a' kis vászontarisznyát, hogy többnyire tarisznyás vármegyeinek csufoltatott, és az mondatik még ma is róla: Mikor a' baranyai gyermek reggel fölkel, így szól: „Anyám-asszony, adja keed ide tarisznyámat, hadd ötözzem fő.“

nak még templomba is, mi által átfázván gyakori hószámi bajokat, és tüdősorvadást okoznak magoknak. Posványos helyeken falábokon is járnak férfaink; és a' bocskort több helyen „égbeballagónak” nevezik.

A' rácznak öltözete egy ingből, gatyából, bundából vagy szűrből és bocskorból áll. Posztó mellénye csak igen kevésnek van. Asszonyai éktelen fejéket, és nyakukon ezüst pénzdarabokat, tallérokat, hordoznak, és hasonlóan a' magyarokhoz mezitláb járnak télen nyáron. Széles öveiket, miket derekaikon viselnek, magok készítik, és botránkozásig szemérmetlenül föltűrik elől ruházatjokat.

Nagyrészt nem annyira házaknak, mint inkább gunyhóknak nevezhetők a' pornépnek *lakai*; minthogy többnyire idomtalanok, és kicsinyek, és nedvesek, és a' konyháknak kéménye nem levén, füsttel telvék. Mindezekhez még az is járul, hogy téli időben a' szobák szerfölött fűtetnek, és a' bemázolt ablakok miatt soha ki nem szellőztetnek. Gyakran nedves ruhák, bundák, bocskor és csizmakapczák is száríttatnak bennök.

A' németek és vagyonosabb magyarok' házai azonban kivételt szenvednek. Örvendezettető az is, hogy a' több uradalmakban lábrakapott helységrendezés az építésmódra is jótékonyan hatott és hat jelenleg is. A' fából készült, befont és sárzott vékony fallal bíró, télen hideg és nyáron meleg viskókat sok helyen válog és tömött falak-

ból álló tágos, világos és kéményes házak váltották föl, mellyek a' vagyonosabbaknál cseréppel födvék, sőt szobapadlattal is ellátvák. Minden tekintetben kárboztatást érdemelnek a' ráczok' alacson, nedves, télen sem fűthető, ablak nélküli hálókamrái. Valóban megrovandó még az is, hogy számosnál számosb házaknál még éléskamara sincsen; de minek is? — Egyébkint tisztaság uralkodik mégis e' szomorú körülmények közt sok baranyai paraszt vagy „pógár“ házában, mi annak tulajdonítható, hogy a' baranyai magyar asszonyok különösen kedvelik a' tisztaságot. Hogy népünk' nagy része szintelen, ez bizonyosan egészségtelen viskóinak tulajdonítható.

HARMADIK SZAKASZ.

7. §.

Baranya népének erkölcsössége.

Népünk' *erkölcsössége* hazánk és megyénk' jelen körülményei közt még jó lábon áll. 10 év alatt a' megye és a' hét vérhatalommal bíró uradalmakban 3691 egyén vala bebörtönözve, és közülök 465 fölmentve. Vala pedig az elítéltek közt 6 szülőgyilkos; 27 gyermekgyilkos; 274 közönséges gyilkos; 295 történetes gyilkos; 232 rablógyilkos és rabló; 77 gyujtogató; 422 marhalopó; 925 tolvaj; 250 más vétségű. Nő 110 volt fogva. A' foglyok közt 16 éven alul 11 vala; 16—24 éves 647; 24—40 éves 905; 40 éven tul 358. Nemes 29. Előkelő 23. Külföldi 13. Legtöbb rab és pedig gyilkos a' pécsváradi uradalomra jut, hol közönséges gyilkos 84; történetes gyilkos 77; és rablógyilkos 89 börtönöztetett be. 3 éven tul az egész megyében 182 egyén bűnhődött. Nemzetségre nézve aránylagosan legtöbb a' rácz rab; kevesebb a' magyar és legkevesebb a' német. Vallásra nézve nincsen följegyezve az illető kimutatásban az arány,

minthogy némelly uradalomban a' vallás tekintetbe nem vétetett. Liptód, Karancs, Szekcső, Olasz, Mohács azon helységek, honnan aránylag legtöbb egyén került a' büntető igazság' ítélőszéke elibe. Liptódon az elhiresült Szávics Milos' szülőhelyén csak két rácز találtatik, ki még börtönben nem lett volna. Szekcsőn, Mohácson a' közellevő dunai nagy sziget és Bács szomszédsága gyakorol rosz befolyást. Örökké igazak maradnak Westenriedernek következő szavai: „Zum Stehlen und Rauben hat von der Natur keine Nation einen Hang, jede muss ihn geerbt, durch schlechte Pflege gleich einer schändlichen Krankheit überkommen haben. Und hat sie ihn einmal, so hilft keine Härte, und sollte man ein ganzes Land entvölkern, so lange das Übel nicht aus der Wurzel gehoben wird. Diess in Bayern zu thun, ist so leicht! Wer waren die meisten Menschen, die man so häufig hinrichtete? Hüther, Leerhäusler, Schinder, Vaganten, und was diesen anhängt. Also keine wohlhabenden Bauern, keine etwas besser erzogene und ordentliche Hauswirthe? Also sind Armuth und Rohheit der Seele die Quellen, woraus alle diese schrecklichen Uebel fliessen? Diese sind's. Also: Befehle man, dass die Hüther arbeiten, und vermindere ihre Zahl. Wenn die Theilungen der Gemeingründe vor sich gehen, und da, wo es möglich die Stallfütterungen eingeführt würden: so müsste sich ihre Menge

schon dadurch mehr als um die Hälfte verlieren stb." Ezt a' nagyhirű Westenrieder 60 év előtt irta Bajorországról, és mivé lőn azóta azon kis ország? Ha azon kis ország egészen áttudott változni, miért nem követhetné azt honunk is; de mig csak bot, vessző, korbács, láncz, közös börtön és bitófa marad büntetőtörvénykezésünk' főalkatrésze: addig oda el nem jutunk, hova más kisebb és szinte sem gazdag népek már régen eljutottak. ¹⁾

Mi *börtöneinket* illeti, közölök csak kettőt ismerek voltaképen, a' megyeit és a' püspöki uralomét. Az utósó uj, egészséges és tágas épület. Bár a' megyeiről is azt mondhatnók. Azonban biztat a' remény, hogy nem sokára a' t. megye is foganatosítja régóta táplált forró óhaját börtönökre nézve. Átalában évenként 70—90 férfirab és 5—9 nőrab ül a' megye' börtönében. A'

¹⁾ Megfontolásra méltó, mit az idei Allg. Zeit. 20 sz. mond a' büntetésekről: „Die bemerkenswertheste Erscheinung möchte wohl die sein, dass gerade da, wo die Beamten körperliche Züchtigung anwenden lassen, die Roheit nicht weichen will, während da, wo man jene Strafart gar nicht oder nur selten eintreten lässt, rohes Betragen nicht nur nicht einreißt, und nicht zunimmt, sondern immer seltener wird.” Hazánkna pedig egyik legnemesb fia azt az észrevételt tévé, hogy mig valakit csak azért nem börtöznak meg, mivel nemes ember, nem pedig azért, mivel ember, addig haladásunkkal épen nem dicsekedhetünk.

büntettekre nézve közönségesen ez áll: Lólopók többnyire más megyebeliak vagy dunamelléki lakosok szoktak lenni. Disznólopók a' megyebeli kanászok. Véres verekedők a' helységekbeli pásztorok és suhanczok. Pinczetörők a' pásztorok 's suhanczok. Pénzrablók középkorú férfiak szoktak lenni, kik vagy telkeiket elhagyták vagy más uton fosztattak meg vagyonuktól. Szántszándékos gyilkosok a' szökött katonák vagy a' szökött rabok. Orgazdák, a' telkes jobbágyok, számadók és csőszök. A' nők többnyire férj és gyermekgyilkosok vagy férjeik' czinkostársai. — A' megyei börtönbe 26 nagy lépcsőn juthatni le. Nappal mind együtt vannak a' rabok. 70—90 ember összezárva földalatti szűk börtönbe, és ezek közé jut minden szerencsétlen, ki elfogatik, legyen bűne nagy, vagy kicsiny, legyen ő kitanult gazember, vagy még csak kezdő a' bűn' útján. Ezen rendszernek következményei tudvák azonban már, és reményljük, fognak honatyáink minélelőbb e' fontos ügyben javításról komolyan gondoskodni. Este heten nyolczan záratnak egy-egy sötét, nedves egészségtelen szűk benyilóba, melly benyilók még levegőt is csak a' közbörtönből nyernek; mindazáltal többnyire csodálatosan egészségesek a' rabok és csak hurut és mellfájásban szoktak szenvedni. Nehány év előtt többször szenvedtek sülyben (scorbutus), mint-hogy a' börtönök olly nedvesek voltak, hogy sárban kellett a' szerencsétleneknek némellykor

feküdniök és tiszta levegőt nem igen kaptak; melly bajon azonban t. Majláth alispán ur' hathatós rendelkezésére némikép segítettett az által, hogy szelelő lyukak nyittattak, és a' börtönök kiköveztettek. Jelenleg is csak a' legnagyobb vigyázat és czélszerű orvosi intézkedés által gáttolthatik meg a' scorbut, hagymáz és egyéb ragályos járványos nyavala; de meddig — azt a' jó Isten tudja. Valóban Baranya vármegyének legsürgetősb szükségei közt főhelyen a' börtönügy áll. Nem hiszem, hogy Howard börtönünknel rosszabbat látott volna. Munkára a' rabok akárkinek kiadatnak 18-vk. napibérért. Egyéb-ként ők végeznek minden munkát a' megyeház körül; a' börtönben pedig pipacsinálás, harisnyakötés és késseli faragással töltik idejüket és igen hajlandók bár minek megtanulására is. Bizony ideje volna, czélszerű dolgoztató-intézetet állítani számukra. Kik bot alá alkalmatlanoknak ítéltetnek az orvos által, azok minden pálczaütésért egy napot kénytelenek a' börtönben tölteni; azonban mindenkép azon vannak, hogy inkább megpálczáltassanak, mintsem hosszabíttassék fogságuk' ideje. Többen mégis közölök, ha idejüket kiállották, csak nehezen válnak meg a' börtöntől, részint mivel azt megszokták, részint mivel nincs miből élniök. — Eledelek naponta egy katonaportio kenyér. Vasárnapon, kedden és csötörtökön $\frac{1}{4}$ font hus és hetenként egy meszsely káposzta. — Vasár és ünnepnap, hála nm.

megyés püspökünknek, öt év óta reggel és délután rendes isteniszolgálat tartatik számukra ¹⁾ Pécs' városának börtöneiben 10 év alatt 121 rab volt. Közölők fölmentetett 11; gyilkos 6 volt; nevezetesen gyermekgyilkos 2; gyújtogató 1; totvaj 40; más vétségű 23. Nő 10 volt; 3 éven tuli büntetést kapott 2; rögtön bírálathoz alá senki sem fogatott. A' városi börtönök, tágosak, tiszták és egészségesek. Ezen rabok' számára is nm. bőkezű püspökünk alapított rendes isteniszolgálatot.

¹⁾ Folyó 1845-ik évi mart. 14-kén jelentést tett első alispánunk a' megye közigazgatási és törvénykezési állapotáról; szerinte 1844-ben a' megyei börtönben levők' száma 81 volt, kik közül 54 elítélve, 27-en még ítélet nélkül valának; — a' polgári főlebbzett pörök 84, u. m. alispáni 1, szolgabírói 5, szóbeli 5, szabadalmas város tanácsi 6, urbéri 15, urszékekről felebbzett 52 valának.

NEGYPEDIK SZAKASZ.

N é p f o g l a l k o d á s.

Baranyának lakói a' következő keresetmódok által szerzik meg magoknak élelmöket.

Földmivelés. A' mezei gazdaságot népünk úgy űzi mint őseitől tanulta. Jóllehet az uradal-
makban példát lát az okszerű gazdászatra, de az
nálá nem igen fog. A' trágyázással nem igen
vesződik, többnyire megelégszik azzal, ha sző-
lejére jut trágya. A' német legtöbb helyen itt
is dicséretet érdemel, és többnek van már töl-
tögető ekéje. Megyénk' földé többnyire termé-
keny és jó; még hegyes része sem mindenütt
sovány.

Buza termesztetik a' megyének minden
részében: de tisztát leginkább a' német termeszt;
a' magyar megelégszik kétszeressel is, és nem
igen szereti a' rozsot a' buza közül kiirtani. A'
püspök-laki, pellérdi, somberek, bolyi és bely-
lyei buza csak nem föl ér a' banátival. Tenge-
rit mindenfelé termeszteneink embereink, legtöbb-
bet még is a' drávamellékiek. Árpát szinte min-
denütt termeszteneink, zabot kevesebbet. A' pó-
hánka különösen diszlik Baranyában, de csak

Somogy vármegye' közelében termesztetik. Köles a' siklósi járásban termesztetik legtöbb. Burgonya termesztéssel leginkább a' németek foglalkodnak. Babot, borsót főkép a' rácok termesztene, a' lencsét nem annyira szeretik. Kendert minden háziaszony termeszt, de csak családjának szükségére. Len Siklós körül terem legtöbb. Dohányt legtöbbet termesztene a' hidasi németek. A' rácokozári, szekcsői, bikali és tótfői németek néhány év előtt még anynyi dohányt termesztettek többnyire bérbe vett földeken, hogy némelly gazdának évenként 40—50 mázsája volt; de az újabb időben inkább tengerit termesztene. Legjobbna a' Paléban termett dohány tartatik. Repczét csak az uraságok termesztene. Mákot is termeszt a' baranyai nép. Répát csak az újabb időben láthatni ittott. Czukor répát eddigelé csak Pécs táján termesztettek. — Más országban tudják, mennyit vetnek el és mennyit termesztene a' földmivelők; de nálunk még csak azt tudjuk, hogy a' jobbágy-ság 10,000 teleknél többet bir. Gazdasági szerzősaink többnyire oda mutatnak, hogy századok óta meg vannak in statu quo.

Takarék-magtárak megyénkben, tudtomra nincsenek; pedig keblében is könnyen támadhat népünk' nagy részének gondatlansága és szegénysége mellett sanyaru szükölködés. Következzék csak, mitől Isten mentsen, egymásra két vagy három szük esztendő, és némelly

helységeink valóban Árva' sorsára jutanduk, miért a' legnagyobb örömmel hallottuk legközelebbi mult közgyűlésünkben a' nm. k. helytartótanácsnak a' magtárak' fölállítására czélzó komoly és erélyes intézkedéseit. — De kérde tén, valaki miért szegény a' baranyai népnek jókora része? Erről N. lelkész ur úgy irt: „A' nép elszegényedését nem egyedül a' hegyes, gödrös terméketlen határ, hanem leginkább az éjjeli szabad legeltetés, a' kölcsönös kártétel és talán az adónak aránytalan kulcsa okozza. Ezen kívül a' naponként szaporodó árendászsídok, mint hajdan az izmaeliták, különféle álnoksággal csalják, zsarolják és nyomorítják a' szegény köznépet; különben honnét fizethetnék a' nagyhaszonbért? ¹⁾ Vannak még más mellékes okok is, mellyek sok szegény embernek nyakába akasztják a' koldustarisznyát, de ezekről.....” Egyébkint a' restség, dologtalanság, gazdálkodási éretlenség's tudatlanság, tagosztályhiánya stb. is okozza ittott népünk' szegénységét.

A' földmivelés után leginkább *bortermesztéssel* foglalkodik a' baranyai nép. Már a' mult században 50 ezer holdnál többre ment a' szőlő, azóta pedig igen megszorodott, minthogy különösen a' németek, hol csak lehet, mindjárt szőlőt ültetnek és a' legszegényebb kisházak is min-

¹⁾ Hol keresztény csaplóros' előbb 100, ott zsidó legalább is 600 for. haszonbért fizet.

den igyekezetét arra fordítja, hogy minél előbb egy kis szőlőcskét szerezhessen. Fényes alaposan azt állítja, hogy megyénknek egyévi bortermesztése 1 millió akót könnyen fölülhaladhat. Csak Pécs' hegyein megterem évenként 80—100 ezer akó. Kiviláglik innen, mennyi munkát és fáradságot fordít a' baranyai nép a' bortermesztésre, többnyire köves szőleinek művelésére. Valóban sokkal könnyebben él a' drávamelléki baranyai nép, mint a' megyének egyéb lakói, és pedig csak azért, mivel szőlei nincsenek. Kár csak, hogy népünk általában okszerűbben nem üzi a' bortermesztést, hogy a' szőlőfajokat nem tudja a' körülmények és helyzetekhez képest célszerűen megválasztani, hogy nem ért a' borkezeléshez, és hogy borának nincs kelete. Az említett összegből legfőlebb csak egy harmadrész vitetik ki a' szomszéd megyékbe. Mindazáltal jókora számmal vannak még megyénkben szőlőhegyek' számára üres helyek, mellyek szorgalmas kezekre várnak: ellenben pedig igen sok helyen megint célszerű volna a' szőlőket kevesíteni. Soknemű mind erő, mind jó íz által kitűnő boraink' királya a' híres villányi. A' villányi és a' szomszéd vidék hazánkban valódi Burgundiája, ¹⁾ mert bora, értők állításai után

¹⁾ E' vidéken fekszik a' harsányi hegy, mellyről a' nagyhirű gyakorlati gazda Elsner így ír: „Von seinem Fusse an bis ohngefähr zum 4-ten Theile seiner Höhe umrankt ihn der Wein, der je höher hinauf, um so

mondom, vetekedik a' legjobb burgundival. Legujabban igen sokat tett villányi borunk' hírének emelésére Villánynak fönséges birtokosa, Károly főherczeg, a' Rhenusról hozatván különféle legnemesb szőlővesszőket, és jó sikerrel tenyésztetvén főkép a' *rizlinget*. Különös jószáguk továbbá a' pécsi káptalannak Tokayról hozott vesszőkön közel Pécshez termett szentmiklósi borai; aztán a' szilvási, pécsi, helyesfai, hetényi, pellerdi, ¹⁾ hidori, szilágyi, versendi,

sparsamer wächst, aber auch um so bessere Qualität hat. Einer der besten ung. Rothweine, der Villaner wird hier gewonnen. Es gibt wenig Rothweine, die man ihm vorziehen könnte. Er ist über und über mit Steingeröll übersäet und sieht von Weiten aus, wie ein gepflügter Acker, das hat denn im Volke die Sage erzeugt und unterhalten: es habe der Teufel auf ihm gepflügt. Etwas Eigenthümliches habe ich noch ausserdem bemerkt, und das ist das: dass er stets wie im Sonnenscheine liegt, wenn auch Wolken ihre Schatten auf ihn werfen. Während ringsum die Gegend von Wolkenschatten dunkel aussah, so leuchtete um ihm die Atmosphäre vollkommen so hell, als wenn die Sonne in der reinsten Klarheit darauf schiene. Vielleicht ist es die Trockenheit, die er in ihr durch die starke Einsaugung erzeugt, welche diese Erscheinung hervorbringt. — Vermöge seiner Höhe, mit den er alle umliegenden Berge überragt wird er zum Wegweiser auf weite Strecken, und bis hinab nach Esseg sieht man ihn ganz klar."

¹⁾ Hosszu-Hetényben a' pécsi püspökségnek 150 kapásra terjedő szőlője van, melyet a' nagyhirű Klimó

karancsi, berkesdi 's t. b. fehér borok. A' vörösök közt pedig leginkább dicsértetnek a' gyűdi,

és utána gf. Eszterházy Pál püspökök részint Tokaj részint Badacsonyból hozatott nemesfaju szőlőveszőkkel ültették be. Pellérdén mintegy 900 kapásból álló szőlőben is híres bor terem. M. Czindery főispán ur különös gonddal és ügyességgel kezelteti borait, mi által azt nyeré, hogy a' pesti borkereskedők örömet és drágán veszik meg azokat a' külföldrei szállítás végett. A' *gadányi* bor kiállotta az egyenlítőt és Braziliában különös dicséretet aratott. — Pécsi polgár is sok ültetett már rajnai és más legnemesb külföldi vesszőket a' legjobb sikerel. Pécs körül e' következő szőlőfajok ismereteseleg leginkább:

F e j é r:

Ökörszem.	Bagó.	Totika.
Hörcsök.	Öreg galambláb.	Császárszőlő.
Fehér Denka.	Hulló fosóka.	Csipkelevelű spanyol.
Tihanyi.	Öreg sárfehér.	Gránnás.
Sokicza.	Öreg molnárszőlő	Apró sárfehér.
Beglérdi.	Apró galambláb.	Öreg tökös.
Zöld szőlő v. Zele-	Öreg spanyol.	Tökös muskatár.
nika.	Margit.	Öreg kéknyelű.
Csomozka.	Fodor.	Piros denka.
Perdócz.	Szarkaláb.	Kabaklevelű.
Muskatár.	Sárga bajnár.	Romonyai.
Apró tökös.	Fehér kecskecsöcsü.	Barátcsuha.
Adagu.	Mohácsi.	Apró molnár.
Fosóka öreg.	Rókafarkú.	Apró kéknyelű.
Békaszáju.	Öreg hárslevelű.	Hulló piros denka.
Öreg függer.	Függer apró.	Fekete faju fosóka.
Ezerjőszőlő.	Kadarka.	Zöld bajnár.

V ö r ö s:

Tuli piros.	Apró gránnás.	Tökös.
Jakabszőlő.	Fosóka.	Hulló szőlő.

siklósi, ráczpetrei, palkonyai, kövesdi, báni, sz. miklósi, bodolyai, sepei, kői 's t. b. Kár, hogy érdemök szerint nincsenek még megismértetvék ezen igen jeles és tartós borok.

Allattenyésztés. Ha a' gazdaszat ezen fontos ágára vetünk megýénkben egy futólagos pillanatot, mindevek előtt a' szarvasmarhatartás ötlík szemünkbe. Ezzel a' Duna' és Dráva' mentében különös gonddal foglalkodik magyar és rácz népünk, minthogy fő élelmét abban találja. ¹⁾ Mind azáltal sok kívánni való hiányzik még itt is. Az istállók többnyire rozsak, a' legelő nyáron kiszál, és takarmányt még nem igen termeszt népünk. Sokszor ugyan a' szénának bőségekben van, de ha a' kiöntések, mind az idén, tartósak, akkor legszebb marháját is kény-

Margit.	Tökös muskatár.	Tóth fekete.
Kecskecsöcsü tompa szemű.	Kadarka.	Piros heveug.
Budai kadarka.	Hulló kadarka.	Kálóczei kadarka.
Öreg függer.	Öreg gránnás Bajnár.	Öreg borjuböng.
Kékyelü.	Zsiros kadarka.	Czukorszölö.
	Piros kecskecsöcsü.	

¹⁾ Nem sokára azonban itt is, ha tagosztály és takarmány' termesztésről nem leend gondoskodva, igen igen meg fog fogyni a' marha' száma a' legelő elkülöuzése miatt. Egyéb helyeken is szívszakadva sohajtozik a' magyar parasztgazda, az elmúlt idő' korlátlan szabadsága után, midőn még az „urfélék" a' legelővel nem igen gondoltak, és a' legszebb virányu mezőkön, hegyeken szabad volt még a' harmadik, negyedik határban is legeltetni. A' magyar csak sokból tud megélni.

telen elharácsolni széna' szüke miatt. A' magyar és rácz ökrökön, sőt néhutt teheneken is szánt; azért hogy csak erős marhát neveljenek, ritkán vagy soha sem fejk a' teheneket. A' németek ellenben lovaikat használják a' gazdaságra, azért ezek' tenyésztésére fordítanak inkább gondot, mint a' szarvasmarhatartásra. Ritka német tart ökröket. Szederkény, Lovászhetyén, Szajk, Nyárád, Boly, Kéménd, Babarcz, Lak, Geresd, 'stb. legszebb lovakat nevel, minden helység maga tartván csődöröket. A' szentlőrinczi és hegyháti járásnak némelly helységei is számos lovat tartanak fuvarozás végett. Jelesebb ménes épen nincs megyénkben. — Bivalokat csak némelly uradalmak tartanak, főkép reudkivüli kövér és jóízű tejök miatt. — A' nemesített juhtenyésztés is lábra kapott több év óta Baranyában, de a' szerfölött tulságos reménységnek meg nem felel. A' parasztok csak ott tartanak durvaszörű juhokat, hol a' legelő megengedi azt nekik. — Hogy az állattenyésztés előhaladjon, lényeges javítás kell a' rétek és takarmány' művelésének, mit a' szükség csakhamar előállítand, ha mint valószínűleg várhatni, az uradalmak a' legelőt mindenütt el fogják különöztetni. — A' ráczok némelly helységekben kecskét igen sokat tartanak, szeretvén tejöket, minthogy teheneiket nem fejk. — Minthogy a' szalonna, sertéshus, és sertészsir, a' nép legkedvesb táplálékszereihez tartoznak, ez okból a' sertéstartás a' gazdaság'

nevezetes részét teszi. A' Drávamentében számos falu sertésenyésztéssel kiválólag foglalkodik, és nem csekély mennyiség hajtatik ki évenként a' megyéből.

A' *méhtartás* a' kereskedés' számára nevezetes mennyiségű mézet és viaszt nyújt; leginkább üzetik a' hegyháti, szentlőrinczi járásokban és Siklós körül; de még sokkal inkább üzethetnék, minthogy megyénkben nagy haszonnal jár.

A' *selyemtenyésztés*, mellyre egész megyénk igen alkalmas, nem tesz előlépést, jóllehet a' megye ajánlja és gyámolítja azt. Azonban a' közönséges tapasztalás mindenütt megmutatta, hogy megyei hatóság eddigelé a' selyemtenyésztéssel nem boldogulhatott. Több év előtt 5—6, jelenleg $1\frac{1}{2}$ —2 mázsa selymet termeszt megyénk. Azonkívül Dr. Hermann Mohácson, és Barthos ügyvéd ur Gyűdön is foglalkodnak még selyemtenyésztéssel. A' pécsi selyemtenyésztő társulat létezik ugyan, de létezésének jelét nem igen adja. Sok faluban egész hold termékeny föld használatlanul áll és a' lakosoknak elég szabad órájuk volna a' könnyű és egészséges munka után járni, csak hogy volna, a' ki őket erre tanítsa és ösztönözze. Aztán az is sokat visszatartoztat, hogy eddigelé azok, kik bajlódtak vele, nem igen örvendhettek fáradozásuk' jutalmának. Ha azonban a' szomszéd Tolna több sikerrel működik néhány év óta e' szép

pályán, az annak tulajdonítható, mivel ott több mint nálunk a' középrendű nemesség, melly különösen pártolja a' selyemtenyésztést. Legujabban egy schweizi ház' ügyvivője városunkat tűzte ki egy nagyszerű selyemgyár' fölállítására.

A' *halászat* megyénkben igen gazdag; sokszor a' nemesebb halaknak mázsája' Pécssett csak 5—6 pfor. Ugyan nem lehetne-e ezen halakat besózni, hordókba rakni és kereskedést üzni velők. Többen állíták már, hogy ekkép igen nagy keresetágot nyithatna magának megyénk; azonban ki sem gondolkodik erről. Eddigelé csak a' vizákat szokás nálunk besózni és a' pontyokat fölfüstöltni. A' Dráva és Duna' mentében sok család foglalkodik halászattal, melly az illető uradalmaknak igen szép jövedelmet hajt. Némi gondatlanságra még az is mutat, hogy egész megyénkben nincs mesterséges halastó; de minek is ott, hol a' Duna és Dráva maga csinál olyanokat még olly helyeken is, hol nem is kellenek.

A' *gyümölcstenyésztés* iránt a' helyei uradalom, több lelkes és egyéb egyes privát emberek faiskolák' telepítése által kitűnő érdemet szereztek magoknak; de mind a' mellett eddigelé csak középszerűen is alig gyakoroltatik; hanemelly helyeken mint p. o. Pécs, Egerágh, Szék, Pécsvárad, Nádasd, Gödre, Mohács, Sátoristye, Lak, és némelly szőlőhegyek körül látjuk, milly jól tenyésznek a' legtöbb nemesi-

tett gyümölcsök, akaratlanul is hidegségről és restségről kell vádolnunk azon embereket, kiknek nagy és jól fekvő kerteikben, némelly vén almafákat kivéve, alig teng néhány, nyomorúság közt fölnőtt szilvafa egymás hátán. A' téli és nyári legjobb ízű gesztenye különösen szereti vidéküket, és még ott is, hol igen nagy belőle a' haszon p. o. Pécsváradon, Várkonyban, Pécsett, Hetényben kevés gond fordittatik ezen hasznos fák' szaporítására, jóllehet némellyik évenként 25—30 ftot. jövedelmez. Hetényben egy rendkívüli nagyságu gesztenyefa található, mellyen ez előtt 9. pozs. mérő gesztenye szokott évenként teremni. — Pécs' vidékén eddigelé 61-féle nemes almafaj tenyésztetik; jóllehet a' pécsi igen meszes föld nem kedvező az almafáknak. Körte Pécs körül 66 faj található. Leginkább a' barack és szilvafa szereti a' pécsi vidéket, úgy hogy Pécsett nem ritkaság 14—16 latos legnemesb barackot látni. Eddigelé 35-féle barack található nálunk. Szilva 26 féle; cseresnye és meggy, azokon kívül, mik közönségesen a' piacon árultatnak, van 16-féle Pécs körül. Nem lehet elegendőkép csodálkoznunk, hogy nálunk, hol a' gyümölcs többnyire olly jóízű, olly édes, még senki sem akar bajlódni annak szárításával. Legfőlebb, ha szilvát szárítanak ittott németjeink. Pedig könnyen követhetnők a' soproniak' utánzásra méltó példáját. Még gyümölcsbort, vagy ecztet sem készí-

tünk, kivéve a' mohácsiakat. Sok falvakban ugyan egész szilvafaerdőket láthatunk; így H. Hetény 1836-ban 10,000 for. vett be a' szilvából, plébánusa bizonyítása szerint; de még a' szilvafákra sincs elég gond. Sokszor a' hernyó és cserebogár nagyon elpusztítja gyümölcsfáinkat.

Az erdészet legtöbb uradalmainkban okszerűleg üzetik már több idő óta. Erdős vidékünön lakó magyarjaink és németjeink mindenféle faeszközöket készítenek u. m. kocsikat, hordókat, taligákat, lapátokat, abroncsokat, zsindeyeket, faczipőket 'stb. és azokat Bács, Pest, sőt Csongrád vármegyébe is elhordják. Fát még Tolna, Bács és Pest vármegyéknek is adhat Baranya; de épülethezi fenyő szálfát, zsindelet a' stájerok hoznak le hozzánk a' Dráván, a' tótok pedig a' Dunán.

Kőszén és kőbánya sok van megyénkben, és ezernél több ember foglalkodik bennök. Az idő és a' szükség még igazi aranybányákká teendő eddigelé nem igen használt kőszénbányáinkat. 1808—1840-ig megyénkben 2,819,000 mázsa kőszén ásatott ki. Legkülönbféle, jeles márványunk eddigelé többnyire csak mészégetésre használtatott vagy utépítésre. Mészszel több szomszéd megyéknek is szolgál Baranya. Ha az utépítés a' külföld' példájára nem kényszerített munkával történnék a' nemzeti gazdaság' legnagyobb kárára, sok család élhetne nálunk is ezen

keresetmódból. Siremlékre, keresztekre többnyire csak homokkő fordittatik.

A' Pécs körül található agyag legjobb anyagot szolgáltatna fayence-gyárakra és számos gyármunkás és fazekasnak adhatna munkát. Üveg-huta is létesülhetne Pécssett és egyéb helyen megyénkben. Jelenleg Pécssett csak három nagyobb gyár áll. Első a' csetnekpécsi vasgyár, mely 200,000 pfor. részvényeken alapul, és most azonfölül 60,000 pftot fog kölcsön venni. A' második Hüttner ur' papirgyára, mely naponta nagyobbodik, és jelenleg is évenként 3000—4000 mázsa jó papírt készít többnyire Szerbia' számára. Hüttner ur megmutatá, mit bir egyes nem épen gazdag ember kivinni, ha értelmes szilárd jellemű és becsületszerető. A' harmadik Linberger úr' czukorgyára, mely évenként 40,000 mázsa répát földolgozhat és nemcsak szörpöt főz, hanem czukorlisztet és czukrot is készít. Egyéb nagyobb szerű gyár jelenleg megyénkben nincsen, kivéve a' villányi, dárdai, pellérdi, pécsi 'st.b. szesz és pálinka gyárokat. Sör Pécssett, Pécsváradon, Terentáson, Hetényben, Laskafaluban 'st.b. főzetik és pedig nem kevés.

Kereskedésre a' baranyai magyar nép különös hajlamot mutat, csak ne volna készpénzbeni szegénysége olyan nagy. A' Duna és Dráva is nem kevéssé élénkinti a' baranyai kereskedést. Visz ki mindennemű gabonát, bort, sertést, gyapjút, lovat, nyers bőrt, dohányt, kőszenet,

gubacsot, viaszt, halat, gyümölcsöt, meszet, követ, tűzifát, faeszközöket, fehérédényt, sok ezer gyékényt, nadályt 'st.b. A' bevitel is igen nagy, mert mindenféle gyár és kézműveket, fényezésű és gyarmatárukat másoktól t. i. a' bécsiek és pestiektől vesz Baranya. Gabonát Somogy és Bács is ad el Baranyának. Vágómarhát is másokhoz hoznak hozzánk. Só Marmaros és Erdélyből jön mintegy 100,000 mázsá. 1771 feb. 21-kén 123 szám alatt meggyénk' Rendei azt határozzák, hogy alázatos fölrásban tudósítandják ő fölségét, miszerint a' hosszuhetényi hegyekben só találtatnék. Történt-e ennek következtében lépés sóbánya' nyitására Baranyában, nem tudjuk. Tudjuk azonban azt, hogy már szent István ajándékozott a' pécsváradi monostornak mivelte és mivelteletlen sóbányákat (salicidia), mellyek a' nevezett monostor birtokaiban találtattak. Hetény pedig a' monostori volt. — Legelső kereskedő helye Baranyának Pécs. Visz ki bort, lenmagolajt, lisztet, asztalosenyvet, bőrt, papírt, kőszemet, márványt, homokkövet, meszet, 'st.b. Egyébként nem csekély kereskedést űz Pécs baranyai termékekkel, aztán gyarmati árukkal és fényüzési czikkekkel. — Pécs után Mohács nevezetes a' kereskedésre nézve, hol évenként 400-nál több hajó rakódik meg vagy köt ki. Siklós vásáraitól nevezetes. Hires gabonavásárok Pécsen és Mohácson esnek. Sertésekre nézve legnevezetesebb a' vasszlói és mohácsi vásár. Az

átviteli kereskedés igen csekély Baranyában. Pénz azonban általában mégis kevés van megyénkben, minthogy a' birtokos papságon kívül, gazdag földesuraink mind másutt laknak. Lásd erről a' Tud. Gyűjt. 1822 foly. 12 köt. 42 lap.

Baranyának *utjai* hazánk legjobbjai közé tartoznak. Ki mai nap Baranyának országutait gyalázza, megfeledkezik minden nehézségekről, melyekkel ott küzdeni kell, hol az utak csak ingyen közmunka által csináltatnak, hol vámok nem fizettetnek, hol csaknem megszámlíthatlan napszám használtatik föla' Duna és Dráva mellett, és az utolsó' medrének fatörzsököktől tisztítására s't.b. Mindazáltal vannak már Baranyának 136,728 ölnyi hosszu, épített utjai; jelesen 26,354 öl Mac Ádám' rendszere szerint van jól elkészítve. A' siklósi járásban 13,347 öl kövecscsel olly jól van meghordva és tatarozva, hogy a' macádámizált vonalokkal vetekedik. Az utóbbi 50 évben jobb kereskedési és postautak' alkotására igen sok tétetett; de mindazáltal jó utaink nem lesznek, míg csak a' tatarozás rendszeresítve nem leend; mi által azon fölül ezer meg ezer napszám megkiméltetnék. Még az is kívánatos volna, hogy minden helység a' szomszéd helységig megcsinálná és jó karban tartaná a' mellékutakat; valamint az is, hogy a' helységekben csak némi gondoskodás fordíttatnék az utakra. Sok helyen rettentő a' sár és épeucsak a' legnagyobb gon-

datlanság miatt, mi egészség' tekintetében is nagy figyelmet érdemel.

Ha Baranyának a' mindennemű természeta-
dományok bőségét, lakóinak számát és fekvésé-
nek körülményeit vizsgáljuk, önkénytelen egy
szintolly dús mint különmemű műipar' képzeménye
is ébred bennünk, melly azonban csak rövid
ideig tart, ha a' dolognak mibenlétét vizsgáljuk.
Elfogulatlan vizsgálónak ugyan el kell ismernie,
hogy Baranya' műipari tekintetben főlebb áll, mint
számos egyéb megye, de mindazáltal határai közt
a' kézművesség és gyáriparnak átalában, sőt a'
földművelés javításának is még nagy mező áll
nyitva, mellyet minélelőbb el kell foglalnia, ha
akarja, hogy ipara és kereskedése a' hozzá illő
disztlésre jusson.

A' kézművesek' legnagyobb része német-
eredetűek, kik részink megmagyarosodtak már,
részint épen nem idegenednek a' nemzeti nyelv-
től. Számos derék és szorgalmas magyar eredetű
kézművese is van Baranyának. A' mindennapi
szükségek' földözésére megkívántató kézművek
minden mezővárosban, sőt számos, főleg német
falvakban is űzetnek. Legjelesb mindinkább
előhaladó kézműveseink Pécssett vannak, aztán
Mohácson, Siklóson, Pécsváradon, Bolyban stb.
Találtatnak pedig megyeszerte, szabók, taká-
csok, vargák, csizmadiák, mészárosok, sütők,
kovácsok, lakatosok, nyergesek, órások, szij-
gyártók, bodnárok, asztalosok, esztergályosok,

főstők, üvegesek, kőmivesek, szappanosok, szücsök, kötélgyártók, fazekasok, kádárok, ácsok, kalaposok, árokmetszők, tímárok, kapczakötők. Pécssett és a' kézműi munkásság' egyéb főhelyein számos más kézműves is találhatik u. m. irhások, tobakok, tarisznyacsinálók, posztónyírók, gombkötők, szeg és szerkovácsok, fehéredényesek, kőfaragók stb. Pécssett két szobrász és acad. főstész, aztán egy zongora és egy igen jeles orgonakészítő is találhatik. Szép hintók is készíttetnek Pécssett, valamint jó czipők és némelly fényüzési és pipereáruk. Ötvös jelenleg öt van Pécssett, műtakács, valamint műfőstő is több. Különös kitüntetést érdemelnek a' pécsi asztalosok és tímárok. — Posztót csak sz. Ferencz' szerzetesei készítenek.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

Népmulatságok és Iskolák.

A' köznépnek főmulatságát a' táncz teszi, mellyre leginkább a' német ifjak és leányok szoknak vásár és ünnepnapokon összegyülni az általok szenvedélyesen szeretett korcsmákban, hol zenészeik Strausz és Lanner'keringőit majd több majd kevesebb ügyességgel játszák. Magyar hangszátársulatok is tatáltatnak ittott. A' czigányok is fűvőszereket használnak már. A' rácz lakosság csak dudaszónál járja ismeretes kolotánczát. ¹⁾ Legszenvedélyesb tánczosok németjeink, kik sokszor egészségök nagy kárára kéthárom nap folytatják ezen kedvelt mulatságukat. — Tartoznak továbbá a' köznép' mulatságaihoz a' lakodalmazá-

¹⁾ Die Entbehrung aller Kirchenmusik bei den Ruthenen, mond egy jeles író, die ihre Gebete nur absingen, lässt diesen himmlischen Sinn (für Musik) im tiefen Schlummer. Die Gefühle der Liebe, Freundschaft, der Ehre, der Theilnahme und des Mitleidens sind dem Bauer häufig fremd; er ist gastfrei, aber slavisch. Bei einem solchen rohen Naturstande steht die Sittlichkeit auch nur auf einem niedern Grade.

sok, torok, bucsuk, paszíták és vásárok. Milly károsan hatnak a' 4—5 napig eltartó lakomák magyar, német és rácz népünk' egészségi, erkölcsi és vagyonbeli állapotára *arról már főnebb* emlékeztünk. Sok család évekig érzi az illy alkalommal tett szerfölötti pazarlásnak' szomorú következményeit. Egy tehén, egy borju, két sertés, birka, számos baromfi, 5—6 akó bor, a' rácznál sok pálinka elkel még a' kevesebbé tehetősnél is. A' zene éjjel nappal szól, hívott és hivatlan egyaránt iparkodik az étel és ital sokaságának „nyakára hágni.” Illykor oszlik a' bu, duzzad a' kedv és forr a' vér, úgy hogy az udvaron a' hó tetején egy ingben és mezitláb órákig tánczol a' nép. Hogy a' halál arat illykor, gondolhatja kiki.

A' *vásárokat* különösen kedveli a' magyar, és eljár azokra ha mitsem vesz is, csupa mulatságból. Távollakó rokon rokonnal, ismerős ismerőssel, szerető szerettével főkép vásárok' alkalmával találkozik. Legnagyobb munka' idejében is igen népesek szoktak vásáraink lenni, honnan aztán többnyire czigánypecsenyével és hallal jóllakván, félittason szoktak embereink hazavergődni.

A' *bucsukra* is elszeret népünk járni, barát barátját, koma komáját, egyik atyafi vagy ismerős a' másikat illy alkalommal valódi magyar vendégszeretettel megvendégli. Az egymástól olly gyakran elszakadó németek, megjelennek távolról szülőhelyeik' bucsujára.

A' magyar ifjuságnak vásár- és ünnepnapokon különös mulatsága van. Délutáni isteniszolgálat után kimegy t. i. a' rét vagy gyöpre, az ugynevezett hatoska és hajszéna futásra, melly alkalommal igen eredeti népdalokat énekel és igen tiszteségesen mulatja magát. Mi legnagyobb dicséretet érdemel a' német ifjuság' korcsmákban tánczdühének irányában. Kártyázni, tekézni is szeretnek németjeink. Különös figyelmet érdemel a' magyarjaink' nagy részénél szokásban levő „Béd estének megünneplése.” Akkor, azaz Sylvester estéjén gazdag és szegény esztendő't át legjobb napját éli. Egész éjen tart az evés és ivás, mellyet vig énekszó fűszerez. Van akkor pecsenye, rétes, kalács, pogácsa, kocsonya és mi csak kikerül. A' házassági mulatozások és szokások igen érdekesek mind magyar, mind egyéb ajku népünknel. Rövidség okáért csak a' közönséges német meghívási formulát iktatjuk ide, melly ekkép szól: „Wisst Ihr, was das bedeutet, dass unser Fuss über Eure Thürschwelle herein schreit'; das ist von Braut und Bräutigam; von Schwieger und Schwär; Ihr sollt Euch den Dienstag (majd mindig kedden esküsznek) auf die Hochzeit bescherr'. Der Tisch ist gedeckt, die Messer und Gabel sind gelegt, der Tisch ist geziert mit rothen und weissen Wein, da soll der Herr und d' Frau dabei recht lustig sein.” Némelly helyeken még a' vőfél ezeket teszi hozzá: „Und bis der Wein an der Pippen

lauft, und die Braut nicht in der Hoffnung ist, so gehen wir nicht vonander. Gelobt sei Jesus Christus.” — Farsang’ utósó napjaiban különösen kedveli a’ német ifjuság az álarczot; miben a’ rácz igen is ki szokott csapongani, rut ijesztő fálarczokat kötvén föl képeré.

A’ *népnevelés* megyénkben általában annyira haladt már eddigelé, főkép nagynevű Klimó, Szepesy és Scitovszky püspökeink’ páratlan fáradaimai és áldozatai által, hogy alig lesz hazánkban megye, melly e’ tekintetben Baranyát fölülhaladná. Kevés olyan községünk van, mellynek iskolája nem volna. A’ protestánsok is kitűnő szorgalommal működnek e’ szép pályán; csak rácz népünk áll még itt is igen alatt. Legujabban a’ megye is fölkarolta ezt az ügyet, és járasonként összeíratott mindent, mi az iskolákhoz tartozik, és reményljük lelkes főkormányzónktól, hogy e’ mellett meg nem fog a’ nemes megye állapodni. Átvizsgáltuk a’ nevezett összeírást és örömmel láttuk, hogy több helyeken körülményeinkhez képest nem épen rossz a’ tanítók’, kik már többnyire praeparándiát végeztek, állása; jóllehet azt is otvastuk benne, hogy ittott düledző félben van az iskolaépület, hogy egyhelyen a’ pásztorokkal egy födél alatt lakik a’ tanító stb. Mindazáltal sehol sincs nyoma annak, hogy a’ helység’ pásztorja egyszersmind tanító is volna, mi Franciaországban nem ritkaság. Megrovandó valóban némelly helység’ azon hanyagsága, mi-

szerint iskolája ronda, egészségtelen stb. de itt is ösztönzés, szüntelen nógatás, sőt hathatós parancs is segíthetne. Az, hogy paraszt növendék-ségünk nyáron pásztorkodás és egyéb foglalkodásra használtatik, és télen át szegénység miatt ruhátlan levén a' szobát el nem hagyhatja, nem csekély akadálya a' népnevelésnek.

Pécsett főiskola, gymnasium, praeparandia, katonai nevelőház, kereskedőiskola, kisdudoró és nemzeti iskolák és több magány leánynevelő intézetek vannak. Mohácson kisebb gymnasium találtatik; azonfölül éppen most létesül Siklóson nemzeti iskola, melly ismét nm. püspökünknek, ki 3000 ftnál többet áldozott reá, köszöni eredetét. A' reformátusoknak Nagy-Harsányban van jelesebb iskolájuk.

Kath. tanító 271 van jelenleg Baranyában és 15,493 tanítvány. Agostai vallásu 20 tanító van 1203 tanítvánnyal. Református tanuló 3939 számláltatik, Rác és zsidó — — ?

Általában igen tanulékony a' baranyai nép, és minden elhagyottsága mellett is nem kevés művészeti hajlamat mutat. Fejszéjével és kevés szerszámaival nemcsak ács a' baranyai ember, hanem egyszersmind bognár, asztalos stb. Asszonyai házaikra nemcsak virágokat, hanem madarakat és egyéb állatokat szoktak fősteni. Csak népnevelés, de ne cifra sallangos szóval, hanem tettel, és javulni fog állapotunk minden tekintetben.

HATODIK SZAKASZ.

Jótevény intézetek.

Megyénkben, Pécsen kívül, csak Mohácson és Pécsváradon létezik jótevény intézet. Mohácson többnyire jótevény adakozásokból állott föl két év előtt egy kórház, mellynek azonban csak telke és háza van még. Legujabban nm. püspökünk ajándékozott ezen intézetnek 1000 ftot. Ki meggondolja, hogy Mohácsnak csaknem 10,000 lakója van, kik a' legjobb és legkiterjedtebb háttárral bírnak a' Duna' mentében, hol ezer alkalom nyílik keresetre, kik továbbá mentesek csaknem minden urbéri terhektől, alig foghatja meg, hogy miért nem gondoskodott már eddigelé is e' népes mezőváros kórházról. Pécsváradon csak katonai kórház létezik mellyben a' megyében tanyázó katonaság' tetemes számu beteget orvosoltatnak. Pécssett már a' 14-ik század' elején állott Péter kanonok' kormányja alatt kórház e' név alatt „Hospitale S. Elisabethae.” A' török' elűzése után is mindjárt polg. kórháznak nyomaira akadunk. A' pestis idejében pedig a' mostani lőportorony mellett állítottott föl a' lázáretum egészségre ügyelő biztosság' fölügyázata alatt.

A' mostani pécsi polgári kórház eleinte csak előregedett szegény pécsi lakók' számára alapított, jelenleg azonban kór és szülőház is, befogadván egy szersmind a' városi tébolyodottakat. Tíz évi jegyzetek szerint évenként 50 előregedett erőtlen egyént tart el, és 75 beteget, kik közül 15 — 20 szokott évenként az intézetben meghalni. Az itt uralkodó betegségek ezek voltak: bujasenyv, sorvadás, köszvény, fekélyek, vízkór, különféle lázak, aggaszály (Entkräftung). Alapítványának csekély volta miatt épencsak a' legszükségesebbekkel láttatnak el a' nevezett egyének. Legujabban bold. Krautsack György timár hagyott e' jótékony intézetnek 4000 pf. és így az alapítványok' összege teszen körülbelül 60,000 váltó ftot. A' városi pénztár azonfölül 440 pftal segíti azt évenként újabb időkben, részint azért mivel a' városi bujasenyvesek itt orvosoltatnak, részint pedig, mivel a' szegények' intézete alapítása által annak lakói a' koldulástól eltiltattak. Szinte Pethő czim. püspök alapítványából is 200 vftot nyer minden esztendőben. Legtöbbet azonban Dr. Pátkovics József urnak köszönhet e' kórház.

Az irgalmas szerzetnek pécsi kórházát 1796-ban Krautsack György pécsi timármester alapította. Azóta ezen jeles intézet hagyományok és egyéb módon annyira gyarapodott, hogy évenként 400 betegnél több orvosoltatik benne a' legczélszerűbb módon Dr. Czirer' szorgos és bölcs főkormányzása alatt. A' kórterem tágas, szép, a' tisztaság és a' gondoskodás legnagyobb dicsére-

tet érdemel. Az alapított ágyak' száma jelenleg 24-re megy, mik e' következő jótevők által alapítottak. Krautsack György alapított 10-et, Krautsack Jakab 1. Ifjabb Krautsack János György 1. Krautsack György 2. Strobel Zsigmond 1. Boronkay Anna 1. Gróf Fesztetics Julianna 1. Gróf Schuidegg László és gróf Révay Anna 1. Abel József 2. Gróf Révay Anna 1. Parger Zákár. plébánus 1. ¹⁾ Paffán Ignác pécsei kanonok. 1. Névtelen 1. Az utósó évben e' következő nyaválák orvosoltattak ezen intézetben:

Aggaszály	-	-	-	5	Hagymáz	-	-	-	-	10
Aranyér	-	-	-	1	Hasdugulás	-	-	-	-	5
Belsőfene	-	-	-	3	Himlő	-	-	-	-	8
Bujasenyv	-	-	-	36	Hugy fölakadás	-	-	-	-	2
Csíp fájdalom	-	-	-	1	Hurut, idült	-	-	-	-	11
Csontszu	-	-	-	3	Komorkór	-	-	-	-	1
Daganat	-	-	-	4	Köszvény	-	-	-	-	21
Fekély	-	-	-	34	Kutyagörccs	-	-	-	-	2
Ficzamodás	-	-	-	1	k a z á L	Csorvás	-	-	-	35
Gyűlés	Bél	-	-	2		Csuz	-	-	-	12
	Fültőmirigy	-	-	2		Epe	-	-	-	5
	Hashártya	-	-	1		Ideg	-	-	-	13
	Mellhártya	-	-	13		Mindennapi	-	-	-	50
	Szem	-	-	5		3-napi	-	-	-	26
	Torok	-	-	5		4-napi	-	-	-	19
Tökgolyó	-	-	8	Légcső sorvadás	-	-	-	1		
Tüdő	-	-	1	Nyavalatörés	-	-	-	1		

¹⁾ Ezen derék plébánus azonfölül 16,000 pfor. hagyott az intézetnek.

Rákfene - - - -	1	Vérköh - - - -	2
Bonczolás - - - -	5	Vizkór - - - -	20
Rüh - - - - -	27		
Sárgakór - - - -	1	Öszvesen a' halva beho-	
Seb - - - - -	4	zattal együtt -	430
Sérvkiszorulás - -	1	Ezek közül fölgógyul-	
Sorvadás - - - -	2	tak - - - -	396
Tályog - - - - -	6	Meghaltak - - - -	34
Tüdőgörcs - - - -	2	Kath. volt köztök -	255
Tüdőszélhűdés - -	1	Protest. - - - -	55
Tüdővész - - - -	6	Görög - - - -	8
Vérhas - - - - -	2	Zsidó - - - -	12

A' megyének ugynevezett kórháza csak egy alacsony, sötét, egészségtelen zúgszóbából áll, hol a' beteg fegyenczek közt sokszor a' megyei tébolyodottak is tartatnak. Valóban igen nagy szüksége volna a' nemes megyének kórházra, annál is inkább, mivel megyeszerte nincs illy intézet. Elkell az embernek szomorodnia, ha meggondolja, hogy még Galicziában is minden kerületben számos kórház és szegényintézet található, holott hazánkban nem épen sok megye dicsekedhetik egyik vagy másikkal. — Pécsett a' katonai laktanyákban is van két betegszoba, mellyben a' legközelebb mult katonai évben 358 egyén orvosoltatott. Az előfordult kórok valának: 28 láz; 13 hasbaj; 25 köszvény és csuz; 14 szemgyuladás; 17 tályog; 42 fekély; 12 rüh; 42 bujasenyv 'stb.

A' pécsi szegények' intézete csak néhány év előtt alapított meg nm. Scitovszky János püspök buzgósága által. A' kifogyhatatlan bőkezűségű főpásztor maga alapított e' jótékony intézet számára 3000 pfor. Szép példáját a' pécsi ft. kanonok urak követték leginkább, úgy hogy jelenleg már 12,667 pforintból áll tőkéje, és ennek kamatain kívül még 2095 ft. évenkénti segélyt is nyer szabad ajánlatok útján. Ebből 190 házi szegény, számos vándorlegény stb. nyer segélyt. A' pécsi káptalannak is van alapított pénztára még, mellyben a' káptalani jobbagyok és a' pécsi szegények nyernek tetemes segélyt.

Gyógyvizekkel is megáldotta a' teremő Baranyát, mik között főhelyen áll a' 22 év előtt felföldöztetett csaknem csodatékony:

1. Harkányi meleg iblós, gyantás, só lugsavas kénfördő. Dr. Patkovics bizonyítása szerint a' viznek melegsége a' forrásnál 47 foknyi és olly heves, hogy mezítnen kézzel egy 2 itczés üveget megtölteni lehetlen. E' természeti tulajdonságát a' levegőnek semmi befolyása nem akadályoztatja. Kár, hogy nincsen még e' viz vegytanilag pontosan megvizsgálva. Alkotó részei: szénsavas mészag, keserag, vasag, szikag, sósavas szikag, kevés kénsavas szikag, iblany, kovaföld, gyánta, hamag, nyerstimsó és villó. Iszapja hamuszínű és nehéz, áll banyavirág, csillámpor és mezei földkölönczből, és annyira bővelkedik vassal, hogy

ennek egy fontjában vegytani vizsgálat által öt drachma vas oxidálódhatott. Orvosi ereje kitűnik minden csuzos és köszvényes és altesti bajokban; bőrkiütegek, sömörben, aztán a' nyirk és mirigy rendszeri és húgyuti bajokban, továbbá idegkórokban, mik letételből származnak, bénulások, hőség és fehérfolyásban, a' föntebbi okokon alapuló asszonyi magtalanságban, továbbá mirigy, rüh sömörből eredt idült szembajokban, minden alaku higanykórokban, idült fekélyekben, végre minden külerőszakból u. m. sebesítés, zuzás 's ficzamosodás' következtében eredt utóbajokban. Nem használ pedig a' bővérőségben, lázakban és bujasenyvben. Az évenkénti fürdővendégek' száma 800 — 1000-re megy, és bizonyosan növekedendik, ha az uradalom a' tervezett épületeket létesítendette. Eddigelé is sokat tett már az uradalom e' jótékony forrás' közhasználatának előmozdítására.

2. A' tapolezai 19 foknyi forrás, melly Siklóshoz csak 1 órányi távolságban fekszik és hasonló a' harkányi forráshoz.

3. A' siklósi vár alatt levő *Tapocza* nevű viz is gyógyító erővel bír. Van, mondják, azonfölül Siklóson langyos kénköves forrás, mellyet a' lakók mosásra használnak.

4. A' siklósi téglaház mellett is találtatik egy langyos forrás, mellyben a' hideglelősök fürdenek és — meggyógyulnak (?).

5. Az ugynevezett *pécsi vasfürdő*. Vize, ha nyílt edényben áll, átlátszó marad ugyan, de sárgabarnás letételt képez. Alkatrészei e' viznek, ha azonnal merítés után vizsgáltatik: szénsav gőz, sósav és kénsav, kevés vas, mész és keserany-nyal vegyítve. Három font szárazig lepárolt víz 30 szemernyi tűzálló részeket adott, mik állottak vaséleg, mészeny, kesreny, szikany, ha-many és kovanyból. Használják egészségesek és betegek, főkép nagy betegségekből lábbado-zók a' legjobb sikerrel. Orvosi ereje leginkább adynamiai lázak és vérözönletek után tapasztal-tatott.

6) Pécsett, Jellasich ur' szőlejében, a' Gyukis nevű völgy' közelében is találtatik egy féligbetemetett forrás, mellynek különös hasz-nát lehetne venni. Vize tiszta, és hideg helyen, edénybe zárva hónapokig eláll romlatlanul. Ha megmelegítettik sárgabarna letétel vehető észre benne. Szaga nincsen, ize savanyu, összehuzó, egyébiránt sulyosabb a' közönséges víznél. Szén-savgőz nagy mennyiségben van benne.

Három font lepároltatván, maradtak 170 szemernyi tűzálló részek, mikből 100 szemer kénsavas timag volt, a' többi pedig szénsavas és kénsavas vasag, kesreny és reteny vala, a' kö-vetkező arányban: kénsavas timag 90 szemer, szénsavas és kénsavas vasag 60 szemer, kénsa-vas és szénsavas kesreg és kénsavas mészag kis mennyiségben Dr. Huta, ki e' vizet Nendtvich

Vilmossal vegytanilag megvizsgálta, azt állítja, hogy e' viznek technical és orvosi haszna igen nagy lehetne, főkép erővesztéssel járó betegségekben, mellyek vaskészítményekkel legsi-keresben orvosoltatnak, u. m. étvágyhiány, a' gyomor és béleltaknyosodás, altesti mirigyes daganatok, sápadtság, a' véredények' gyöngült-ségén alapuló aranyér, hószám hiány, minden-nemü özönlések, komor és méhkór, férfiúi tehet-lenség, magtalanság és általában minden nagyobb betegségek utáni föllábadozásokban.

Savanyuviz-forrás létezett hajdan, bold. Schusterunk' bizonyítása szerint Szalánta és Tu-rony között, nem messze a' pécssiklósi országot hoz. Kár, hogy e' forrás annyira elhanyagol-tatott, hogy jelenleg nyomát sem tudjuk. A' re-gényes fekvésű H. Hetény' határában is cserge-dez az ottani plébánus ur' állítása szerint savanyu viz, de forrása még nincs fölfödözve. — Érczes vizek találatnak továbbá a' pécsi kőszénbányák' közelében. Csodasós vizek többhelyt vannak.

HETEDIK SZAKASZ.

Orvosság.

Mennyire tudjuk, 1701-ik maj. 23-kán először nevezett ki Baranya megyei orvost 200 forintnyi évdíjjal. 1703-ban april 24-kén pedig közgyűléseleg határoztatott: „*ut Excellentissimus Dominus Rupertus Slizovius medicus annue 150 florenos habeat*”. (Megyei jegyzőkönyv). Jelenleg az egészség' ügye megyénkben. t. Czirer Antal főorvos ur kormányzása alatt áll. Másod főorvosa 1, és egy tiszteletbeli főorvosa is van Baranyának, valamint 6 kerületi sebésze. Lakik általában a' megyében 17 orvostudor, ezek közül 2 orvos-sebésztudor, 30 sebész, 1 fogorvos, (Szemész nincsen) és 23 okleveles bába. Pécs' városában különösen a' főntebbiek közül lakik 10 orvostudor, 10 sebész, 1 fogorvos és 10 okleveles bába. Már számba vett katonai orvos 8 találtatik megyénkben. Rendes fizetéssel ellátott megyei bába 6 van. Van azonfölül minden faluban egy vagy két közönséges bába (Wehmutter).

Gyógyszertár Pécssett 3-van, aztán Pécsváradon, Bolyban, Mohácson, Dárdán, Siklóson,

Mágocson egyegy. Homoeopathiával csak Dr. Pósa foglalkodik és kiválólag az ismeretes nyug. katonai orvos, Wagner ur. Esik tehát.

1 $\frac{6}{8}$ □ mérföldre és 4983 lélekre 1 orvos és
 9 □ mérföldre és 26,025 lélekre 1 gyógyszerár,
 2 $\frac{4}{5}$ □ mérföldre és 7807 lélekre 1 sebész,
 5 □ mérföldre és 13,778 lélekre 1 orvostudor,
 4 □ mérföldre és 10,183 lélekre 1 okleveles bá-
 ba. Ezen kedvező arány azonban sokat vesz, ha Pécs városát kihagyjuk a' számításból ¹⁾

Megyei állatorvos, a' katonait kivéve 1 van; kivüle, a' nevezett orvosi személyzet közül még hat egyén bir baromorvosi oklevelet. Pécssett azonfölül 3 baromorvos kovács (Kurschmiede) van.

A' kuruzslók, csontrakók, javos vagy fűvész, orvos asszonyok' neve nálunk legio, kik mesterségöket az orvosi kormány' tiltakozásainak daczára üzik mindenfelé.

A' gyógyászat körül azon különbség vehető észre a' magyar német és rácz nép között, hogy

¹⁾ A' pécsi orvosokról szólván, nem szabad említetlenül hagynunk, mikép a' híres *Schuster* és a' „*Med. Jahrbücher des k.k. östreich. Staates*” főszerkesztője, a' bécsi egyetem' prof. Dr. Rosas Pécssett születtek. Az elsőnek pék, a' másodíknak városi utbiztos volt atyja. Dr. Nendtvich Károly' bölcsője is Pécssett ringott. Illy férfiak minden városnak nem csekély díszére válnak.

az első csak kenést, érvágást vagy köpülőzést kíván, és ha ezek rajta nem segítenek, babonás szerekbe veti reményének horgonyát; a' magyarnak természete igen gyöngye, a' műtételekben igen érzékeny. A' németeknél nagy szerepet játszanak a' hántató és hashajtó szerek, melyek náluk csak nagy adagban működnek foganattal. A' német igen szereti magát reáimádkozással orvosoltatni banyák által; a' műtételeket könnyen kiállja, A' ráczok, miután műveltségről szó sem lehet náluk, orvoshoz ugyszólva sohasem folyamodnak, minden bizodalmukat babonás szerekbe helyeztetvén. Egyébkint magyar német és rácz leginkább a' jó istentől várja bajának orvosoltatását.

Szabadjon rövideden itt a' kuruzslók különféle gyógy módjairól emlékeznünk. Kőszvényes és csuzos bajokban a' gőzölés és pároláshoz folyamodnak, többnyire a' higany' készítményeinek használatát alkalmazván. Betegeiket sokszor higanykénét (cinnober) és tiszta árubeli higany-nyal készült és hájjal kevert kenőccsel mázolják be.

Lázak, fuladozás, köhögés, szívdobogás, dugulások, sárgaság, vérfolyás, infájás „heptika” és több efféle bajokban erős pálinkába áztatott füveket és gyökereket adnak betegeknek. Egyegy illy üvegnek ára $\frac{1}{2}$ — 1 ft. p. p.

Lobok' alkalmával elhitetik a' kuruzslók betegekkel, hogy az *rontás*, vagy hogy a' bete-

get a' szép asszony' szele érte. Ágyiruháját éjfélkor gyakran kiviszik a' határra vagy kereszt-
utra és szélnek eresztik belőle a' tollakat. Sze-
gény nép!

Köszvénydagadásoknál azt állítják, hogy a' beteg valami kiöntésbe hágott, hogy a' boszor-
kányok lábába lőttek. Kenések, füstölések, reá-
olvasások és kötözések használtatnak ilyenkor. Ha a' beteg illy orvoslás mellett meghal, azt mondja a' nép: „Isten végóráját így rendelte”; ha ellenben tanult orvos' segélye mellett hal el a' beteg, erősen azt állítja a' nép „hogy az or-
vosság ölte meg a' szegényt”.

Az ugynevezett *olajkárok* faluról falura jár-
nak, és nagy áron tolják föl a' népnek minden
bajra használható gyógyszereiket.

A' kuruzsuló czigányasszonyok ámitásaik mellett lopnak is, ha szerét tehetik. Az ugyne-
vezett *öntők* pedig azon gyermekeket és fölnöt-
teket, „kiknek szem ártott,” leöntik hétszöi na-
pon rostán át eresztett fölolvasztott ónnal.

A' házi gyógyszerek körülbelől e' követ-
kezők;

a) Lázak ellen használtatnak a' babonás
mesterkélések, aztán paprikás bor, pálinka,
vagy sör rózsapálinkába áztatott földikukaczkok.
Baracklevélforráztat. — Étekundor ellen: a'
bodzaggyökér' kergének belső zöldes része fő-
zetben. Kapornyakgyökér mint hántatószer. Csö-
mör ellen: a' kenés, ez a' beteget izzadásba hoz-

za, mellyre a' baj megszűnik. Ezen műtétel kivált a' magyar pórnál, minden kór ellen használtatik.

b) A' gyulladásoknál, jelesen a' szemlob ellen: asszonyi tej vagy vaj, zsemlebélből és sáfránból készült pép, fecskehus' evése, a' szemnek puczok-bőrrel törölgetése, és nyers hussali burogatás nem ritka gyógyszerek. — A' keléseknel sült vöröshagyma, nyúlháj, rozsliszt, mézzel vegyített pép, mézzel bekent dohánylevél, és lenmagos pép. — A' kigyó marásoknál: a' sebesített tagnak földbe több órán áti eltemetése, kőrösfalevélnék leve ital gyanánt és törkölleli kötözés. — A' sebeknél a' tagnak szoros megkötése, a' sebnek taplóvali, pálinkás ruhávali vagy sózott kenyérbélleli és végre sárga agyaggali kötözése; továbbá hamuvali behintése. A' genyedő seb kötözésére: az utifű, beléndek, káposztalevél, cser és szilfakéreg' főzete, timsó, kék gáliczkő; rézvirág. Fejsebeknél: a' fekete nadálygyökér. A' zuzásoknál: mosás káforos vagy seprőpálinkával. A' lobelleni szerekhez tartozik még a' nadályoknak fölrakása, egész terpetin, reszelt torma, mézes dohánylevél, meleg fődél vagy korpá és szénapolyva, káforos pálinka. Belsőkép: az édes és savanyu tej, a' savó, aszalt szilva, megynek leve, kendermagtej, pálinka és bor.

c) Bőrkiütéseknél: lőpor, kén, timsó, és dárdany kenőcsekben; továbbá lug és végre szappannyos víz.

d) A' senyvek, különösen a' takár ellen a' seprőpálinka' ivása; a' köz bujasenyveknél higany és kénneli füstölgetések. — A' süly ellen: a' káposzta és ugorkalé, vízbe fölolvasztott timsó és póris, rózsaméz, retek és torma eczettel. — Giliszták ellen: tejben főzött foghajma, giliszta ürömmag, sárgarépa, fekete üröm és varádicsmag, terpetin, kőolaj, zölddióhéj nedv, zöld gáliczkő pálinkával. — Vizkórság ellen: fenyő gyökér és mag; dohánylé; retek és torma eczettel; terpetin, kőolaj, befőzött bodza, igliczgyökér, petrezselem és poré, húnorgyökér, kikerics és csilla hajma. — Tüdősorv ellen: a' fatüdő, peszérczefü, kontyvirág, torma mézzel, petrezselemmel és szalonnával éhgyomorra, vörös káposztalevél, kutyazsir, savó, málna és zsilisgyökér, cziczkorófű, izsop és zsálya, végre repkény és csallánfű.

e) Özönlések és szivároknál használtatnak, különösen a' vérfolyások ellen: eczetes víz, timsó savóban, tojás fehére, káposzta és ugorkának savanyú leve, kék és fehér gáliczkő, kénsvas vasacs, fahéj, tölgy és fűzfahéj. — Hasmenés és vérhas ellen: aszalt berkenye, körte, fahéj vörös borral, spanyolviasz, enyv, kökénygyökér. — Hugyszivár ellen: a' magyar pórnők az ezen bajban szenvedő gyermekeiket fakalánnal sóért küldik a' szomszédasszonyhoz, ki is szegénykét tulajdon kalanával veregetvén alfelét hazáig vissza kergeti. Azonfölül porrá égetett

egereket vagy békákat is adnak be nekik tej vagy vízben. — Az elmaradt havitisztulásnál: szabborókalombok, (frondes sabinae) sáfrán, fodormenta, méhfű; — Hasrekedés ellen: petrezelem, poré és fenyőmagfőzet, kőrösbogár, dohánylé, — Sárgaság ellen: szappanfű, perjegyökér, szilvapép, földpefű, hügy, libatoppfű, aranyrak hordozása. — Köszvény ellen: pipitér, lúdhúr, kenderbúga, üröm, fenyőmag és vörös páponyából készült gőzöltetések. Szemerédy plébános ur bizonyítása szerint Gácsfaluban rövid idő alatt orvosolja a' nép a' köszvényt azáltal, hogy izzó vasport és apróra vagdalt nyirfa vesszőt vagy főtt burgonyát vetnek a' beteg meleg fürdőjébe.

f) Az idegnyavalyákban, főfájás ellen: eczetes ruha szeletekre vagdalt nyers kólompér, tormalevél, vasfű, eczetbe mártott kenyérhéj. — Fogfájás ellen: dohányzás, füstölés beléndekmaggal, gyömbér' rágása, terpetinolajnak szájbantartása, foghajmagerezd' vagy reszelt torma kötése a' kéztövére és végre fogkihuzás. — Fulfájás és süketség ellen egy marok anizsmagot kenyértésztába gyurnak, ezt megsütvén és melegen megszegvén, a' párját fülbe szállítják, gyöngyvirág' és fűfű' kifacsart levét a' fülbe csepegtetik. — Gyomor és bélgörcs ellen: köménymag vagy foghajma rágása, melegített fázékfödél, só, zab a' hasra alkalmaztatása az ivópohárnak a' köldökre szárazköpű módjára, gö-

dirczlevélleli kötözés; — a' kisdedeknél ólom és viasz öntözések, szenes vízzeli mosások, a' tisztessű főzetteli füröztés, olaj gyertyahamvával. — Viziszony ellen: csere és kőrösbogár eczetbe ásztatva, keresztes tarmisgyökér, kutyafűtej, maszlagos nadragulyafű, sz. Ignáczbab, rézvirág. — A' nyavalatörés ellen: a' fejeztetett ember' meleg vérének és halott ember' koponyában tartott viznek ivása, fagyöngy, bazsálgyökér, kék gáliczkő, káforos pálinka, sörbe ásztatott ürömggyökér. — Használja továbbá a' nép a' hányás' előmozdítására az alkermes és sárfűmagot, de sokszor minthogy az adag' mennyiségére nem vigyáz, éltének nem csekély veszélyesztetésével. A' Harsányon van növény, mit a' nép tejsűnek nevez, ezt megszáritva és porrá törve a' tejszük szoptatós anyáknak a' legjobb sikerrel adják. A' gyalogfenyőmag vizelethajtó erejét is jól ismeri a' nép. Külsőképen használja az ökörfarkukóró virágjának olaját, a' farkasalmát sebekre, az utósónak sebet forrasztó ereje tagadhatlan. Hetény körül vesebajokban *szarvasnyelv* vagy *anqyalirta* fűvel szoktak a' lakosok élni. — A' gyógyszerházakból a' nép különös nevezet alatt e' következő szereket szokta venni: Alkermes szörp (syrupus kermesinus) ijedség ellen; szarkaviz, aqua menthae crispae, gyomor-fájás ellen: kigyózsir oleum hyosciami, csuzos szag-gatások ellen; sárkányszem, Trochisci bechici nigri, melltagításul. A' németek orbáncz ellen

„Elephantenlaus”-t, fructus anacardicus, használnak vörös kénnel csomóba kötve.

Annak idejében igen ritkán, többnyire csak akkor keres a' köznép segedelmet az orvosnál, ha már a' háziszerek sikertelenül próbáltattak és a' halál — mint mondani szokás — már a' nyelvén van; és akkor is egyszernél többször ritkán hívja az orvost; a' midőn is — kivált a' magyar pór csak érvágást, köpülézést és legfőlebb hánthatót vagy hashajtót kíván; a' melly orvosi fáradságért azután néhány tojással vagy baromfival ajándékozza meg az orvost, igen ritkán készpénzzel. A' gyógyászatnak ezen szomorú állapotán is csak egyedül nagyobb jólét és a' vele együtt haladó miveltség fog segíteni. Sed quando coeli?

A' megye és Pécs városa fönnevezett orvosi személyzete által vitetik véghez a' védhimlőoltás. 1802-től egész 1844-ig a' megyében, Pécset kivéve, 227,669 egyénbe oltatott be a' védhimlő az orvosi jegyzőkönyvek' bizonyítása szerint. Az egész ügyet egy különös orvosi választmány kezeli a' főorvos' fölügyázata alatt. Évenként 8000 egyén oltatik. Kerül pedig egy oltás, az előfogatokon kívül 6 pkraczarba és így évenként az egész oltás 800 pforintba. Kár, hogy a' másodoltás nincs még igen divatban. A' nép hozza ugyan már kisdedeit az oltáshoz, de kinzásnak tartja azt. Hogy majd minden harmadik évben fordul elő nálunk majd itt, majd ott a' himlő, annak oka

abban rejlik, hogy az oltás többször tökéletlenül végeztetett, hogy az oltási anyagra nem fordított elég figyelem és hogy a' falusi birák látlanul is bizonyítják az oltást és hogy a' revaccinatio még nincs divatban. Halottkémek csak Pécsen vannak, hol halottkamra is létezik ugyan, melly azonban csak névre az, minek lennie kellene. Legujabban történt ismét lépés megyénk által, ne hogy a' tetszhalottak eltemettessenek. Erélyesség nélkül ezen legfontosabb ügyben sem reménylhetünk czélérést. Ha más nem is, legalább az mégis ki volna vihető, hogy minden helységben némelly egyének némi oktatást nyerének a' tetszhalottakkali bánásmódról és azon szerekről, mellyek számos esetekben használhatók, míg rendes orvos érkezik. — Minthogy nálunk a' Duna és Dráva évenként több embert foszt meg életétől, igen kívánatos volna, miszerint a' vízbeestekre különös gond fordíttatnék, de ez is csak *pium desiderium* még.

A' törvényszéki orvosi vizsgálatok a' holttesten a' megyei orvosok, vagy ha azok akadályozva volnának, magányorvosok által történnek. Teljes boncszerekészülete (*Sections-Etui*) kettő van a' megyének, a' két főorvosnál. — Hány orvosi látlelet, bonczolás történt az utósó évben, nem tudni.

NYOLCZADIK SZAKASZ.

Baranya lakóit meglátogatni szokott betegségek.

Megyénk, mint már láttuk az elébbiekből, az egészséges fekvésű tájak közé tartozik; a' halandóság itt kisebb mint más hasonló kiterjedésű megyékben, 's helytálló honos betegségeink, — a' dunai és drávai mocsáros vidéknél fogva a' lázakat és gólyvát kivéve — nincsenek. Az említett tájani váltóláz, tavaszkor harmad, ősszel negyednapos nyomattal jó elő. A' nép azt, mint szokott nyavalyát kezdetben fölsem veszi; azért testében megrögzik, és számos nyommasztó utókórokat, u. m. emésztlenséget, máj és lép dugulást, sárga és vízkórt idéz elő, mellyekben a' fönjáró betegek sokszor évekig sinlődnék, sőt áldozatul is gyakran esnek. Minek azonban nem csak a' táj, hanem egyszersmind a' nép' életmódja és gondatlansága tetemes oka. Vagyon szinte egy táj és helybeli kór, melly szinte a' Dráva melletti falvakban, de különösen Csepely helységben nagy mértékben uralkodik, és ez a' baj — a' golyva. A' 400 lélek lakta nevezett helységben 200

golyvás találhatik. A' golyva itt föltűnő nagyságra nem növekedik, a' ludpete nagyságát ritkán haladja meg, több apró mirigyekből áll, szétfolyó (struma diffusum), az egészségre kártékony befolyást nem igen mutat, csak a' nagyobbak okoznak némi lélekzési nehézséget és rekedező hangot; a' kór nem nemzetséges, mert láthatni egészséges szülőktől golyvás gyermekeket, valamint golyvás szülőktől ép magzatokat. Tekintvén a' nemet, a' nők elsőséggel bírnak ezen nyakék iránt. Minden korból láthatók példányok, még a' csecsemőseknél is tapasztalhatni a' kezdődő kór' magvát. A' beköltözők, ha korosbak is megkapják a' bajt, de a' már azzal ellátottak kiköltözés által nem menekülnek meg tőle. Az indokkal tisztába jönni nem lehet; itt a' golyva okául felhozni szokott körülmények, u. m. havas jeges viz' itala, mély nedves völgyi helyzet, légvonás, nehéz terhek' fejeni hordozása nem léteznek. A' lakosak' az ivóviznek tulajdonítják, ámbár vannak családok, hol egy tag sem szenved a' bajban, jóllehet szinte azon vízzel él. A' kerületi orvos ur mint egyik indokát leginkább a' viseletet kárhoztatja, minthogy a' nép üngeinek gallérját olly szorosan kapcsolja össze, hogy ing és nyak közé holló tollaterőszak nélkül tolni nem lehet, miáltal a' vérforrás akadályoztatván a' különben is a' véredényekben duspaizsmirigy vérrel még inkább eltellik és álképződésre alkalom nyújtatik, magától értetődven, hogy itt valamelly a' tájhoz kö-

tött hajlandóságot szülő, de még ismeretlen ok rejtezik. Orvosszerét a' nép a' spongiában keresi és találja is, ha azzal kitartólag él, úgy szinte az ibolykészítményei is igen üdvösen hatnak, miknek hoszas használatára több tökéletes gyógyulást tapasztalni volt alkalmam.

Ezen most említett helytálló bajok után, úgy vélem, főtekintetet érdemelnek megyénkben a' sorvok, mellyek főkép többhelyt németajku lakóink közt tapasztaltatnak. A' munkábani igen nagy és kora megerőtetés, a' hegyes vidékeni léghuzam, vigyázatlanság, a' tüdőlobok' erős bor és pálinkávali stb. orvoslása, okozzák e' bajt. Igen kívánatos volna, hogy a' gyakor tüdővészbeni halottak' számát minélelőbb megtudhatnók, és orvosaink a' mellbetegségekben használnák a' hangtömeszt (*Stethoscopus*) mivel, mint Dr. Schedel 's más legjelesbb orvosok igen helyesen állítják, auscultatio és percussio nélkül a' mellbajokban tökéletes kórismét nyerni lehetetlen. Pécsett már közönségesen használtatik a' hangtömesz.

Néhány év előtt az Athenaeumban különösen ajánltatott bécsi mellbetegeknek a' pécsi vidékeni hosszasb lakás, és pedig méltán, minthogy Pécs' éghajlata igen hasonlít Észak - Olasz-honéhoz.

Járványok (*epidemiae*) többször látogatják meg megyénk' egy vagy más részét. Így a' Dráva mentében csak nem minden harmad évben aug. és

sept. hónapokban előfordul a' vérhas. És mivel a' lapályas nedves földterületen naponta sűrű köd lebeg, többnyire csúzos természetű a' nevezett kór és kevesbbé veszélyes. Többször fordulnak elő: a' természetes himlő, himlőke, vörös kiütég, kanyaró az ugynevezett szamar vagy is, hökhurut a' gyermekeknél, a' korosabbaknál pedig a' csömör, rüh, és gyuladásos bajok csorvás természettel, melyek gyógyításánál vérelesztés után legjobb sikerrel a' hántató borkő használtatik.

A' 17-dik század' végén arról tudósítá Pécs városa egy alázatos fölírásban ő fölségét, hogy hajdanta, kivált a' török uralkodás alatt, megyénkben és Pécsen minden nyolczadik évben megszokott fordulni a' járványok' legrettentőbbike — t. i. a' keleti döggör, pestis. Uralkodott jelesen Pécsen 1709 és 1710-ben. A' rettentő veszély közeledtével agyonlövással fenyegettetett a' városi hatóság által mindenki, ki Ürög melletti szőlejében mutatni merné magát. 1739-ben sept. 23-tól egész december végeig rendes katonaság által vala Pécs a' benne uralkodott pestis miatt minden közlekedéstől elzárva. Azóta hála a' gondviselésnek ment volt megyénk e' rettentő bajtól.

1804-ben D. helységben a' bujasenyv 80 egyénre ragadt el, kiket csak erőszakkal lehetett rendes orvoslás alá venni.

1805 és 1809-ben számos áldozatot ragadott el a' ragályos europ. hagymáz.

1808-ban Laskafaluban 4 egyén a' viz-iszonymnak lön martaléka.

1809-ben V. faluban 7 hét alatt 70 buja senyves orvosoltatott.

1814-ben a' katonaság által ismét behozatott Baranyába a' ragályos europ. hagymáz és 386 betegből meghalt 46. Kezdődött febr. 28-kán és elfojtatott már aprilben.

1815. O. faluban 50 bujasenyves egyén gyógyittatott meg.

1815 és 16-ban a' határvidéken a' pestis mutatkozott, de Baranyába át nem jött.

1831 az epemirigy 17 helységben 32,373 lakó közül 811-et fosztott meg éltétől meggyógyulván 1115-en. Ugyan ezen évben Vájszlón a' himlő pusztított.

1832-ben csuzos hurutos láz uralkodott Pécssett; 746 beteg közül 44 halt meg. Ugyanazon évben Pécssett 622 többnyire be nem oltott egyénen ütött ki a' himlő. Meghalt 4 hónap alatt 54.

1836-ban a' cholera uralkodott ismét, de sokkal szelidebb jelemmel, mintsem 1832-ben. 5519 betegből meghalt 1516, és fölgyógyult 4003. Tartott e' járvány aug. 16-tól nov. 15-ig.

1837-ben kiütött a' megyei fegyenczek közt a' sűly, melly vörös bor, káposzta, hidegviz, és azáltal, hogy a' szerencsétleneknek megengedett az éjeket is az udvarban tölteni, elfojtatott.

1840-ben Pécsett a' külvárosokban nagy mértékben uralkodott a' vörheny, melly által a' szülők' gondatlansága hozzá jártával 62 gyermek lett a' halál áldozata. A' hidegvizgyógymód a' gyakortán visszaütött vörhenynél legjobb sikerűnek tapasztaltatott.

1843-ban, april' elejétől fogva egész augusztus hónapig zombori Lippay Gáspár ur, az országos szemorvos működött a' megyei szembetegek gyógyítása körül, ekkép találván járásonként a' szembajokban szenvedőket: Pécsi járásban megjelentek nála 50-en; a' mohácsiban 168; a' hegyhátiban 64; a' siklósiban 62; szentlőrincziben 54; baranyaváriban 130, összesen: 528; és így minden 443 lakóra 1 szembeteg jön. Ezen szembetegek' nagy része mint a' tisztelt orvos ur hivatalos jelentéséből kiderül, a' szemgyuladás által okozott szemlob' gyógyíthatatlan maradványiban sinlődött, és pedig azért, mivel vagy épen nem keresett orvosi segílyt, jóllehet ingyen kaptak volna gyógyszereket ¹⁾ vagy pedig, fájdalom, csak kuruzsulókhoz folyamodott.

¹⁾ A' gyógyszerek ingyeni kaphatása legujabban megszo-
rítottatott Baranyában annyiban: hogy csak azok él-
vezhetik e' jótéteményt, kik az illető tisztviselő urak-
tól szegénységökröli nyomtatott bizonyítványt nyer-
nek. Eddigélé évenként 3000 pfor. gyógyszer szol-
gáltatott ki ingyen, azaz a' házipénztárból fizetendő,
az adózóknak.

A' szembetegek' nagy száma, mond a' tisztelt orvos ur továbbá, leginkább népünk' tudatlanságából származik, és azon körülményből, hogy a' Duna és Dráva' kiöntéseinek kitett mocsáros részek a' szemre is káros befolyást gyakorolnak. Leginkább pedig a' rácz nép szenved szembajokban, valamint a' szomszéd megyékben úgy Baranyában is, és pedig azért, mivel szerfölött él hagymával, lakházait, főkép konyháit rosszul építi, és a' tisztaságot elhanyagolja. Orvosolt pedig t. Lippay ur 61 egyént, jelesen szürke hályogban szenvedőt, és pedig két szemre vakot 30-at; egy szemre világtalant 19-et stb. — és ezek közül 40-en tökéletesen visszanyerték látásukat, ötnek látása tetemesen javult, és 4 egyén-nél a' kifejlődött szemgyuladást nem lehetvén megakadályozni, a' kívánt siker megghiusult.

A' négy évszak különös bajai e' következők: A' tavasz csúzos, hurutos bajokat és lobos jellemű váltólázakat szokott előidézni. — A' nyár a' csorvás epés és rothasztó kóroknak ideje, honnan a' főnemlített jellemű hányások, hasmenések, vérhas, epelázak, és hagymáz nagy száma magyarázandó. — Őszkor ismét a' hurutos, csúzos bajok jönnek meg, és a' váltólázak megrögzenek. — A' télen a' csúzos, hurutos, orbánczos bajokon kívül, még a' lobok, kivált a' tüdőlobok helytállnak, és az elhanyagolt váltólázakból máj, lép stb. dugulások, keményedések, sárga és viz-

kór származnak, és általában minden üdült baj rosszabbodik.

Végre rövideden még csak azon körülményeket akarjuk érinteni, mik köznépünk' egészségére rossz hatással vannak. És ezek a' következők: Házai egészségtelenek, táplája sovány, ruházatja, ágycéliránytalanok (kivevén jobbára a' németeket és a' vagyonosabb magyarokat); aztán a' kora házasságok. Többnyire tudnillik, főkép a' katonaállítás' közeledtével 16 éves korában szokott a' fiatalság már egybekelni, melly sajnos körülmény a' shokaczoknál annyival inkább érdemel tekintetet, mivel ezeknél nem ritkán 12 éves gyerkőcze 24—28 éves „czurával” (aggleány) kel össze, innen aztán törpe és elkorcsosodott a' sarjadék.

F Ü G G E L É K.

A' b a r m o k' k ó r a i.

Megyénkben a' barmok közt leginkább a' következő kórok szoktak előfordulni:

1. *A' lovak közt:* A' toroklob, tüdőlob, bélgörcs, ködcsömör, lépfene, puffadás, székrekedés, náthás láz, takonyár, mirigydaganat, csüdev, a' fültőimirigy, daganat, hurut, hasmenés, aszkór, tüdővész, szárazkeh, vizelletfölakadás, a' hastájt 's végtagokat ellepő vizes daganat, a' butacsira, a' rüh, sömör repedmény, bujafekélykór (Schankerseuche), szemlob, külső hályog, belső fehér hályog, fekete hályog. — A' végtagokon: a' csukló csontpók, holt tetemek, ércsomózások, a' csapfejű daganat, 's inpók. — A' patákon többnyire csak külerőszak által okozott bajok. Ezen fölsorolt kórok közt járványként előfordult: a' lépfene, jó indulatu mirigydaganat, náthasláz, a' rüh, szemlob, és 10 év óta egyszer a' bujafekélykór.

2. *A' szarvas marhák közt:* Tüdőlob, lépfene, a' hagymázostüdődög, száj 's lábfájás, veselob, tüdővész, száraz keh, vérvizelés, hascsikarás, székrekedés, puffadás, ködcsömör, asz-

kór, mételyeskór, hasmenés, vérhas, méh 's végbél-kifordulás, emlőlob, vérfejes, a' borjuk' tetvessége.

Járványként csak nem minden évben a' száj és lábfájás, egyszer a' hagymázos tüdődög, és hagymázos vérhas; 1836-ban a' százrétüpaczaldög pusztított kiváltképen a' szent-lőrinczi járásban; a' lépfene a' mételyeskór sem ritkák.

3- *A' juhok közt:* A' lépfene különféle alakban, a' bélrágás, ködcsömör, béllob, görcsök, puffadás, hasszorulás, hasmenés, a' sárgaság, vizkór, métely, tüdőféreg, körömméreg vérhas kivált a' bárányoknál, a' vér vizezés, az agylob, keringőkór, a' rüh. Mételyesek 's keringőkkel évenként vesződnek a' tulajdonosok; a' bárányok' vérhasa, úgy a' körömméreg gyakori bajok.

4. *A' sertvések közt:* A' torokgyék, lépfene, orbáncz, a' száj és lábfájás leggyakrabbak.

5. *A' kutyák közt:* A' kutyakór, a' görcsös szenvedések, szédelgés, toroklob, rüh; a' düh kivált télen igen gyakori.

29072

